

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

İSLÂM FIKHINDA FARZ-I KİFÂYE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şahin SÜREK

VAN-2019

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

İSLÂM FIKHINDA FARZ-I KİFAYE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

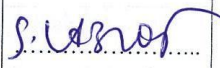

Şahin SÜREK

DANIŞMAN

Doç. Dr. Mehmet Selim ASLAN

VAN-2019

KABUL VE ONAY SAYFASI

<p>Şahin SÜREK tarafından hazırlanan "İslam Fıkında Farz-ı Kifâye" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.</p>	
<p>Danışman: Doç.Dr. Mehmet Selim ASLAN Temel İslam Bilimleri, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Başkan : Prof. Dr. Sahip BEROJE Temel İslam Bilimleri, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Harun KIYLIK Temel İslam Bilimleri, İğdır Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Yedek Üye : Dr. Öğr. Üyesi Bedri ASLAN Temel İslam Bilimleri, Batman Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Yedek Üye : Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ Temel İslam Bilimleri, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Tez Savunma Tarihi:</p>	10/06/2019
<p>Jüri tarafından kabul edilen bu tezin-Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum.</p> <p> Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü</p>	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (02/07/2019)

Şahin SÜREK

(Yüksek Lisans Tezi)

Şahin SÜREK

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Haziran-2019

İSLÂM FIKHINDA FARZ-I KİFÂYE

ÖZET

“İslâm Fıkında Farz-ı Kikâye” isimli bu çalışma bir giriş ile iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümü araştırmanın amacı, önemi, yöntemi ve sınırlılıklarından oluşmaktadır.

Birinci bölümde önce hüküm kavramı üzerinde durulmakta daha sonra dört mezhebin önde gelen isimlerinin hüküm kavramına yükledikleri anlamlara işaret edilmektedir. Ardından araştırmanın konusu olan farz-ı kifâyenin hüküm bahsindeki yerini tespit etmek için hükmün kısımları ve hükümle alakalı konulara özetle değinilmektedir.

İkinci bölümde ise “farz-ı kifâye” tamlamasını oluşturan “farz” ve “kifâye” kavramlarına yüklenen anlamlara ayrı ayrı değinildikten sonra terkip olarak “farz-ı kifâye”ye yüklenen anlamlara işaret edilmektedir. Peşinden farz-ı kifâye ile farz-ı ayn karşılaştırmalı olarak ele alınıp aralarındaki farklılıklar ortaya konmaktadır. Devamında farz-ı kifâyenin önemi ve fazileti üzerinde durulup farz-ı kifâyenin farz-ı ayna dönüştüğü durumlar zikredildikten sonra farz-ı kifâyeye muhatap olacak kesimlerin kimler olduğu hususu tahlil edilmektedir. Çünkü bazı farz-ı kifâyeler vardır ki bunlar bazen sadece belli bir kesime veya gruba yönelik olup diğer mükelleflerin takatini aşmaktadır. Bazen de bir kısım farz-ı kifâyelerin ifası için kurum ve kuruluşlar inşa etmek gerekmektedir. Bunlar hakkında da araştırmanın gerekli yerlerinde izahat yapılmaktadır. Daha sonra toplumda yaygınlaşmış olan farz-ı kifâyelerden; cemaatle namaz kılmak, cenaze işlemleri (techiz, tekfin, teşyi ve cenaze namazı gibi), ictihad, emr-i bi'l-ma'ruf (iyiliği emretmek) nehy-i ani'l-münker (kötülükten sakındırmak) ve cihad konuları ele alınarak incelenmiştir. Farz-ı kifâye bağlamındaki bu örneklerin psikolojik ve sosyolojik boyutlarına her bir konunun kendi başlığı altında yer yer atıflar yapılmaktadır. Farz-ı kifâyeleri eda etmenin toplumsal dayanışmaya etkilerinden bahsettikten sonra toplumsal ödev

bilincinin insanlarda oluşabilmesi ve Müslüman topluluklarının da medeni toplumlar arasındaki yerini alabilmesi için bu görevlerin ifa edilmesinin gerekliliğine değinilmektedir. Nihayet her biri birer toplumsal ödev olan farz-ı kifâyelerin şer'an temellendirilmesi adına her bir konu başlığının altında ilgili ayet ve hadislerle yer verilerek konu bitirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm hukuku, Hüküm, Farz-ı kifâye, Farz-ı ayn
Toplumsal ödev.

Sayfa Adedi: 100

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Selim ASLAN

(Master Thesis)

Şahin SÜREK

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

June - 2019

ABSTRACT

This study called “Fard-ı Kifâya in the Islamic Fiction” consists of one introduction and two sections. Introduction section consists of the aim, method, and limitations of the research..

In the first chapter, firstly, the concept of judgment is emphasized and then the meanings of the prominent names of the four sects to the concept of judgment are pointed out. Then, the parts of the provision and the issues related to the provision are determined in summary to determine its place in the provision.

In the second chapter, after pointing out the meanings attributed to the concepts of farz and kifâye “, which are the terms of farz-ı kifâye , the meanings imposed on farz-ı kifâye as a composition are pointed out. Then, the differences between the fard-ı kifâye and fard-ı ayn are discussed and the differences between them are revealed. In the following, the importance and the virtue of the principal of farz-ı kifâye has been emphasized and the positions in which farz-ı kifâye turn into farz-ı ayn are mentioned and then the matter of who are the subjects and addressee of farz-ı kifâye is scrutinized. Because there are some fard-ı kifâyes , which are sometimes only directed to a certain group and exceed the powers of other obligants. Sometimes it is necessary to build institutions and organizations for the realization of some of them. These are also explained in the necessary parts of the research. Then, some farz-ı kifâyes such as nehy-i ani'l munkar (preventing from badness), emr-i bi'l ma'ruf (ordering the good), judicial opinion, funeral proceedings (such as technicaliz, tekfin, tannah and funeral prayer), praying with the congregation, and jihad which have become very common in the society, are dealt with. The psychological and sociological dimensions of these examples in the context of farz-ı kifâye are cited in the context of each topic. After mentioning the effects of the implications of social cohesion, the necessity of performing these tasks in order for the consciousness of

social homework to be formed in humans and the Muslim communities to take their place among the civilized societies is mentioned. At the end, the subject was completed by placing the relevant verses and hadiths on the basis of the fact that each of them was a social homework so that these are judicially based.

Key Words: Islam law, Provision, Fard-1 Kifâya, Fard-1 ayn, Social homework.

Number of pages: 100

Thesis advisor: Doç. Dr. Mehmet Selim ASLAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	IX
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ	1
1. HÜKÜM.....	4
1.1. Tanımı	4
1.2. Kısımları.....	8
1.2.1. Teklifî Hüküm.....	8
1.2.2. Vad'î Hüküm.....	8
1.2.3. Teklifî Hükümün Kısımları.....	9
2. FARZ-I KİFÂYE	13
2.1. Farz-ı Kifâye'nin Sözlük ve Terim Anlamı	13
2.1.1. Farzın Sözlük ve Terim Anlamı.....	13
2.1.2. Kifâyenin (كفاية) Sözlük ve Terim Anlamı	14
2.2. Farz-ı Kifâye ile Farz-ı Ayn Arasındaki Fark	18
2.2.1. Yerine getiren kişi bakımından	19
2.2.2. Hüküm bakımından.....	19
2.2.3. Tekrarlanma Bakımından.....	19
2.2.4. Önceleme Bakımından	20
2.2.5. Zannı Galiple Sorumluluğun Düşmesi Bakımından	20
2.2.6. Maslahatın Ferde ya da Topluma Yönelik Olması Bakımından.....	20
2.2.7. Başkasının Yapmasıyla Sorumluluğun Düşmesi Bakımından.....	21
2.2.8. Mükellefin Zimmetinde Olup Olmaması Bakımından	21
2.3. Farz-ı Ayna Karşın Farz-ı Kifâyenin Önemi.....	22
2.4. Farz-ı Kifâyenin Farz-ı Ayna Dönüştüğü Durumlar	26
2.5. Farz-ı Kifâyenin Kısımları ve Muhatapları	28
2.5.1. Farz-ı Kifâyenin Kısımları	28
2.5.2. Farz-ı Kifâyenin Muhatapları.....	31
3. FARZ-I KİFÂYENİN FORMEL İBADETLERDEKİ ÖRNEKLERİ VE ONUN TOPLUMSAL DAYANIŞMADAKİ ROLÜ.....	37
3.1. Cemaatle Namaz.....	37
3.1.1. Tanım	37
3.1.2. Beş Vakit Namazı Cemaatle Kılmanın Hükümü	37

3.1.3.	Cemaatle Namaz Kılmanın Toplumsal Dayanışmadaki Rolü	42
3.2.	Bayram Namazları.....	45
3.2.1.	Tanım	45
3.2.2.	Bayram Namazının Hükümü	46
3.2.3.	Bayram Namazlarının Toplumsal Dayanışmaya ve İnsanlar Arasındaki Muhabbete Etkisi	49
3.3.	Cenaze Namazı.....	51
3.3.1.	Hükümü.....	51
3.3.2.	Cenaze Namazı ve Cenaze Namazının Toplumsal Dayanışmaya Etkisi.....	53
3.4.	İçtihadın Önemi	54
3.4.1.	İçtihadın Sözlük ve Terim Anlamı.....	54
3.4.2.	Toplum İçin İçtihadın Önemi.....	55
3.4.3.	İçtihad Müesseselerinin İnşasının Gerekliliği.....	57
3.5.	Hisbe Teşkilatı: Emr-i Bi'l-Ma'ruf Nehy-i Ani'l-Münker.....	62
3.5.1.	Hisbe'in Sözlük ve Terim Anlamı	62
3.5.2.	Hisbenin Önemi ve Emr-i Bi'l-Ma'ruf Nehy-i Ani'l-Münker ile Alakası.....	63
3.5.3.	Hisbe Teşkilatını Doğuran Emr-i Bi'l-Maruf ve Nehy-i Ani'l-Münkerin Toplum Açısından Ehemmiyeti	65
3.5.4.	Toplumda Muhtesiplerin Bulunması Farzı Kifâyedir ve Bunu Sağlamak Devletin Vazifesidir.....	66
3.6.	Cihad	67
3.6.1.	Cihadın Tanımı	67
3.6.2.	Cihadın Hükümü	68
3.6.3.	Farz-ı Kifâye Olan Cihadın Farz-ı Ayna Dönüştüğü Durumlar.....	68
3.6.4.	Cihadın Mertebeleri	71
3.6.5.	Cihadın Şartları	73
3.6.6.	Cihadın Amacı ve Hikmeti.....	75
3.6.7.	Cihadın Fazileti	76

SONUÇ

KAYNAKÇA

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı müellif
a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: Bin, ibn
bk.	: Bakınız
der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
md.	: Maddesi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
trs.	: Tarih yok
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
y.y.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

İslâm dini, insanların dünya ve ahiretle ilgili maslahatlarını temin ve koruma amacıyla gönderilmiştir. Bunun doğal sonucu olarak hayatın her alanında insanları üretmeye ve gelişmeye teşvik etmiştir. Toplumdaki her kişinin yetkin olduğu meslek ve branşlar vardır. Her birey yetkin olduğu alanda çaba sarf ederse yeryüzü yaşanılır bir hale gelir. İnsanlığın yaratılış gayesi olan ilâhî temsiliyet ortaya çıkar. Böylece bilinçli ve güçlü bir toplum meydana gelir. Dinin insan hayatında hedeflediği gaye de budur. Çünkü ilâhî hayat nizamı olan İslâm hukukunun temel hedefi, insan hayatında zararlı olan şeyleri bertaraf edip yararlı olan şeyleri gerçekleştirmektir. Bunun için İslâm nazarında toplumun bütün fertlerini tek bir alana/mesleğe bağlamak yerine her bireyi kendi kabiliyet ve yeteneğine göre başarılı olabilecek bir alana yönlendirip o alanda yetişmesini sağlamak esastır. Nitekim “*Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir gurup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.*”¹ ayetinde cihad gibi kutsal ve İslâm toplumunun güvenliği için olmazsa olmaz olan bir vecibe söz konusu olduğu halde toplumun her kesimi istisnasız bir şekilde sorumlu tutulmamıştır. Belli bir kesimin cihada çıkması gerekli olmakla beraber diğer bir kesimin ilim tahsili için bu işten muaf olmaları gerektiği öğütlenmektedir. Çünkü cihad sayesinde dış güvenliği temin edilen bir toplum bilgi ve marifetten yoksun bırakılırsa kendi içinde cehalet gibi tehlike arz eden dâhili bir düşmanla baş başa kalmış olacaktır. Bu anlayış, dışa karşı güvende olan toplumu kendi içinde ciddi bir güvenlik problemiyle yüz yüze getirir. Buradan yola çıkarak İslâm uleması, kişilerin bireysel olarak sorumlu oldukları ibadetlerin (farz-ı ayn) yanı sıra toplu olarak herkesin mesul olduğu bir takım vecibelerin de olduğunu beyan etmişlerdir. İşte bu toplumsal sorumluluklara İslâm hukukunda farz-ı kifâye denmektedir. Zikrettiğimiz ayet-i kerimedeki cihad ve ilim tahsili bunun en bariz örnekleridir.

Bugünkü İslâm toplumlarının durumuna baktığımızda farz-ı kifâyenin ehemmiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü günümüzde İslâm toplumlarının dış ülkelere karşı düştüğü acziyet ve çaresizliğin sebebi, Müslüman yöneticilerin Müslüman halkı belli alanlara yöneltmesi, İslâm toplumlarının enerjisini bu alanlara

¹ Tevbe, 9/122.

hasretmesidir. Bu yanlış politikalar toplumun gelişmesini, güçlenmesini engellemiş ve dışa karşı rekabet edebilecek çeşitli sanat, ziraat, fen ve teknik vb. alanlarda yetersiz kalıp dış toplumlara muhtaç hale gelmesine neden olmuştur. Bu anlayışın neticesinde Müslümanlar başta insani değerler olmak üzere insanlık adına ilim, adalet ve medeniyet üreten bir millet olmaktan çıkıp sürekli tüketen bir toplum haline gelmiştir.

İşte bu ehemmiyete binaen farz-ı kifâyenin yeniden gündeme alınıp çalışma konusu yapılması ve Müslümanların yeniden bu konuya dikkatlerinin çekilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu sebepler bizi araştırma konusu olarak farz-ı kifâyeyi bir nebze de olsa anlatmaya ve önemini ortaya koymaya sevk etmiştir.

Tez konusunun belirlenmesinden sonuçlandırılmasına kadar bana hiçbir desteğini esirgemeyen danışman hocam **Doç. Dr. Mehmet Selim ASLAN**'a, görüşlerinden çokça istifade ettiğim **Prof. Dr. Sahip BEROJE** hocama, hem ders döneminde hem de tez yazım aşamasında fikirleriyle, düşünceleriyle ve kütüphanesiyle bana her türlü desteği sağlayan arkadaşlarıma, özellikle de Van-Gürpınar İlçe Müftüsü **İsmail BÖYÜK** hocama, İ.H.L. Meslek Dersleri Öğretmeni **Tecettin ÇETİNTÜRK**'e ve Değerli Arkadaşım **Ümit DEMİRTAŞ**'a teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Çalışma bizden tevfik Allah'tandır.

Şahin SÜREK

VAN-2019

GİRİŞ

a) Araştırmanın Amacı

İslâm âlimlerinin bazı durumlarda farz-1 ayndan daha faziletli olarak gördükleri farz-1 kifâye günümüz İslâm toplumlarında nafîle bir mesele gibi algılanmaya başlanmıştır. Bu yaklaşım, farz olduğu halde bu toplumsal ödevi (farz-1 kifâye) Müslümanlar nazarında sıradan bir dünyevi meseleden daha önemsiz hale getirmiştir. Hâlbuki terkedilmesi bir yana dursun en ufak bir ihmal bile bütün ümmeti dünyada telafisi imkânsız acılarla karşı karşıya bırakıp ahirette de vebali büyük bir sorumluluk altına sokmaktadır. İşte bu çalışmadaki amacımız günümüz Müslümanları tarafından ihmal edilmiş farz-1 kifâyeyi tekrar gündeme taşıyıp yer yer güncel örneklerine de değinerek açıklamak, farz-1 kifâyenin muhataplarının kimler olduğunu ortaya koymak ve farz-1 kifâye ile farz-1 ayn arasındaki farklılıkları belirlemektir. Bununla birlikte fert ve toplumun farz-1 kifâye ile ilgili mesuliyet sınırlarını belirlemeye, toplumsal, ilmî, ekonomik vb. gelişmelerdeki farz-1 kifâyeye has olan alanları açıklamaya gayret etmektedir.

b) Araştırmanın Önemi

Farz-1 kifâye, farz-1 aynın aksine sadece ferdi değil toplumu ilgilendirmektedir. Her ne kadar toplumda birinin veya birilerinin bu vazifeyi üstlenmesiyle diğer fertlerden sorumluluk düşse de bu vazife yapılmadığı takdirde bütün toplum mesuliyet altında kalır. Bu özelliğinden olsa gerek bazı İslâm alimleri, “farz-1 kifâyeyi îfa etmek farz-1 aynı îfa etmekten daha efdaldır; onu üstlenen kişi farz-1 aynı yerine getiren kişiden daha üstündür” demişlerdir. Çünkü farz-1 aynı yerine getiren kişi, şahsi menfaatini düşünüp kendini vebalden kurtarır. Ama farz-1 kifâyeyi yerine getiren ise toplumsal maslahatı düşünüp ümmetin vebalden kurtulmasını sağlamış olur demektedirler. Bu düşünceden yola çıkılarak farz-1 kifâyenin farz-1 ayndan daha faziletli olduğu söylenmiştir. Ayrıca farz-1 ayn genellikle bireyin menfaatini temin etmeye yönelik ve sadece kişinin ahiretiyle ilgilidir. Farz-1 kifâye ise kişiden ziyade toplumun maslahatını temin etmeye yönelik ve genelde hem dünya hem de ahiretle alakalı sonuçlar doğurur. Bu itibarla farz-1 ayn sınırları çizilmiş ve belirli hususlara taallük ederken farz-1 kifâyenin sınırı ve kapsamı çizilmemiş, gün geçtikçe gelişen dünya şartlarına göre alanı genişleyebilir ve onun kapsamına yeni meseleler de eklenebilir. Bunun için belli olan farz-1 kifâye

konularını îfa etmek gelişen şartlar muvacehesinde ortaya çıkan meselelerin hangisinin Müslümanlar açısından farz-ı kifâye kapsamına girdiğini belirlemek ve bu yeni vecibeleri îfa edecek kesimleri toplumda yetiştirmek, böylece ümmeti dünyada karşı karşıya olduğu tehlikelerden korumak ve ahirette de onu vebalden kurtarmak son derece ehemmiyetli bir meseledir. Bu çalışmada İslâm'ın başından beri belli olan farz-ı kifâye örneklerine yüklenen klasik tanımlarla yetinilmeyecek, günümüzde tekrardan bu farzların ihya edilmesinin gerekli olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Günümüzde yeni ortaya çıkmış, Müslümanlar açısından bu vasfı taşıyan meselelerin tespitine çalışılacak ve bu konuda Müslümanların ihmallerine dikkat çekilip bunların telafisi için nelerin yapılabileceği önerisinde bulunulmaya çalışılacaktır.

c) Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızın yöntemini, araştırmanın amacına uygun sonuçlara ulaşacak şekilde belirlemeye çalıştık. Farz-ı kifâyenin hüküm bahsindeki yerini tespit edebilmek amacıyla hüküm bahsinden başlamak üzere hüküm ve kısımlarını özetle anlatmaya çalıştık. Daha sonra okuyucunun konuyu daha iyi anlayabilmesi için farz-ı kifâyenin öncelikle kavramsal boyutunu tahlil ettik. Kadim ve muasır ulemanın bu kavrama yükledikleri anlamları verdik. Sonrasında dinin asıl amacı olan ibadet alanında öne çıkmış olan farz-ı kifâyeleri zikredip bu farz-ı kifâyelerin özellikle toplumsal dayanışmaya etkisi üzerinde durmaya çalıştık.

d) İlgili Çalışmalar

Abdulkebir, Abdalbaki, *İhyâu'l-Furûzi'l-Kifâiyyeti Sebîli Tenmiyyeti'l-Mücteme'*, Vizâretu'l-Evkâf, Katar, 2005.

Mûne, Ömer, *el-Vâcibâtu'l-Kifâiyye ve Devruhâ Fî Tahkîki't-Tenmiyyeti'l-İktisâdiyye*, (Ürdün Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Amman, 2005.

Reşîd Velvîl, Reşîd Riyâd, *el-Furûzu'l-kifâiyyetu ve ehemmiyetuhâ fî binâi'l-müctemei'*, (Necâhi Vatan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Filistin, 2015.

Ebu Ve'îd, Abdul Halîl Muhammed (2003), "Felsefetu't-Teklîf Bi'l-Vâcibi'l-Kifâ", *Mecelletu's-Şeria'ti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, 18 (53), 189-231.

Sa'dî, Câbir Ali Hamûd (2011), *Farzu'l-Kifâye: Teşrî'uhû ve Âsâruhû*,

Mecelletu's-Ser'eti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 26 (86).

Mişâlî, Sâbiru's-Seyyid Muhammed Ali (2008), “el-Vâcibu'l-Kifâî: Dirâsetun Usûliyyetun Müeyyedetu Bi'n-Nemâzeci'l-Fıkhiyyeti”, *Kahire Üniversitesi Merkezi'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, 3 (4), 569-648.

Bizim çalışmamızın zikredilen bu çalışmalardan farkı ise şudur: Bu zikredilen çalışmalardan bazısı farz-ı kifâyenin usûlî boyutunu ele almış; genel olarak tanımı, hükmü, usûl alimlerinin değerlendirmeleri gibi, geriye kalan kısmı ise daha çok toplumu kalkındıracak sanatsal, ekonomik ve siyasal anlamdaki farz-ı kifâyeleri ele almıştır. Biz ise genel hatlarıyla hüküm, teklifî hüküm ve farz-ı kifâyenin usûl alimlerinin görüşleri bağlamında tanımlarını verdikten sonra insanın yaratılış amacı olan kulluk vazifesini yerine getirmek için çaba sarfettiği bu dünyada insanlar tarafından sünnet gibi telakki edilmeye başlanmış, birileri tarafından yerine getirildiğinde diğer mükelleflerden sorumluluk düştüğü için insanlar nazarında önem derecesi azalmış olan, doğrudan ya da dolaylı olarak ibadet yönü daha ağır basan farz-ı kifâyeleri genel hatlarıyla ele almaya çalışılmıştır.

e) Çalışmanın Sınırı

Çalışmamız farz-ı kifâyenin, Asr-ı saadetten günümüze kadar geçirdiği reaksiyonlardan ve tarihi süreçte başkalaştığı durumlardan bahsetmez. Çalışmamız, özet olarak farz-ı kifâyenin hüküm bahsindeki yerini tespit etmek için kadim ve muasır alimlerimizin tanımlamaları çerçevesinde kısımlandırılıp onların yapmış oldukları tanımlar ışığında hüküm, teklifî hüküm ve farz-ı kifâyenin tanımlarını verdikten sonra özellikle İslâm topraklarında meşhur olmuş farz-ı kifâyelerden kısaca bahsedip bunların toplumsal dayanışmaya etkilerinden söz edecektir.

1. HÜKÜM

İlk olarak araştırmanın da konusu olan farz-ı kifâyenin tanımına ve onunla alakalı konulara değinmeden önce onun hüküm bahsindeki yeri ve konumunun tespit edilmesi gerekmektedir. Şimdi sırasıyla hüküm ve onunla alakalı durumlar izah edilecek ve farz-ı kifâyenin haritadaki yeri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

1.1. Tanımı

Hüküm, sözlükte şu anlamlara gelmektedir: Mastar olarak “men etmek/engellemek, düzeltmek/ıslah etmek ve yargılamak”, isim olarak da “bilgi, derin anlama, yargısal karar ve hâkimiyet”² anlamlarına gelmektedir. “Men etmek/engel olmak” anlamı, hüküm kelimesinin terim anlamında da vardır. Zira sözlük anlamıyla irtibatlı olarak hüküm, Allah tarafından insanların maslahatlarına uygun, faydasız şeylerden ve bozulmaya uğramaktan men edilmiş bir halde ortaya konulan hususlara verilen addır.³ Vacip, haram, mendub ve mekruh da taşıdıkları “men etmek” manasından dolayı hüküm adını almışlardır. Nitekim vacibin ve vacip kadar kesin ve bağlayıcı olmasa da mendubun terk edilmesi, haram ve haram kadar kesin ve bağlayıcı olmasa da mekruhun işlenmesi men edilmiştir.⁴

Hüküm kavramı Kur’an-ı Kerim’de pek çok yerde geçmekte ve sadece tekil sigasıyla kullanılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de geçen hüküm kelimesi “karar verme, yargılama, men etme, hikmet ve hâkimiyet” manasında kullanılmakta ve Allah’a, peygamberlere ve insanlara nispet edilmektedir.⁵ Hadislerde hüküm kelimesi aynı anlamlarda hem tekil sigasıyla hem de çoğul sigasıyla kullanılmaktadır.⁶ Terim olarak da hüküm kelimesi usûl ve fûrû fıkhıta birbirinden farklı olmak üzere şu anlamda kullanıldığı görülmektedir. Fıkıh usûlünde hüküm, şer’î delillerden şer’î hükümler istinbat edilmesini, fûrû-i fıkıh alanında ise öncelikli olarak bu

² İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, Dârü'l-ihyâit-türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1997, “hkm” md., III, 270; Zebîdî, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-arûs min cevâhîri'l-kâmûs*, thk. Ali eş-Şiri, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1994, “hkm” md.

³ Semerkandî, Alâeddîn, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l- usûl fî netâici'l-ukûl*, thk. Muhammed Zeki Abdalberr, Metâbiu'd-Düheti'l-Hadîse, Katar, 1984, 16.

⁴ Tüfî, Ebû'r-Rebî Necmüddîn Süleyman, *Şerhu muhtasari'r-Ravza*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987, I, 248-249.

⁵ Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Baskı, Dârü'l-Hadîs, Kahire, 1988, “hkm” md., II, 286.

⁶ Wensinck, Arent Jean, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadisi'n- nebevî (Concordance et indices de la tradition musulmane)*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1986, “hkm” md., 302.

hükümlerin bilinmesini ve tatbik edilmesini ele aldığından dolayı klasik fıkıh literatüründe hüküm kavramı terim anlamını genel olarak bu bağlamda kazandığı görülmektedir.⁷ Şer’î hüküm, usûl bilginleri tarafından farklı şekillerde tanımlanmakla beraber en çok bilinen ve en çok yaygın olanı Eş’arîler’in “Şâriin iktizâ, tahyîr veya vaz’ bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabı”⁸ olarak yaptıkları tanımdır. Bu tarifin tarihi gelişim seyri şöyle olmuştur: Şer’î hüküm, ilk olarak “Allah’ın hitabı”⁹ diye tarif edilmiş ancak bu tarif ister mükelleflerin fiillerine ilişkin olsun ister olmasın Şariin bütün hitaplarını kapsadığından İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) tarife “mükelleflerin fiilleriyle ilgili”¹⁰ kaydını getirmiştir. Gazzâlî’nin tarifi de ağıyarını mani değildir. Çünkü bu tanıma göre mükelleflerin hareketlerini ve fiillerini açıklayan kıssalar ve وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ “Oysa ki sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı”¹¹ ayetinde ifade edildiği gibi mükelleflerin fiilleriyle ilgili hitaplar, Allah’tan gelen bir hitap ve mükelleflerin fiilleriyle alakalı olmasına rağmen şer’î hükümmüş gibi şer’î hüküm kapsamına girmektedir. Bu yüzden tanıma İmam Gazzâlî’den sonra gelen usûl alimleri “iktizâ veya tahyîr bakımından”¹² diye bir kayıt eklemişlerdir. Bu kayıtla, kıssalar ile mükelleflerin fiillerinden bahseden hitaplar tanım dışı bırakılmıştır. Zira her iki durumda da iktizâ veya tahyîr bulunmamaktadır.¹³ Bu noktada Mutezile, bu tarifin bir şeyin sebep, şart, mani, azimet, ruhsat, sahîh fasit ve batıl olması gibi hükümleri kapsamadığı nedeniyle itiraz edince¹⁴ tarife “veya vaz’ bakımından”¹⁵ kaydı da eklenmiştir.

Fukaha metoduna mensup Hanefî usûl alimleri ile mütekellimîn ekolüne (Şâfiî) mensup usulcülerin ayrıldıkları nokta şudur: Fukaha metoduna mensup usulcüler Allah’ın bizzat hitabına değil de bu hitabın eserine hüküm demektedirler.

⁷ Beyânûnî, Muhammed Ebû’l- Feth, “Hüküm”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 466.

⁸ İbnü’l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, *Muhtasar-u münteha’s-sûl ve’l-emel fi ilmeyi’l-usûli ve’l-cedel*, thk. Nezir Hammad, Dâr-u İbn Hazm, Beyrut, 2006, I, 282-283.

⁹ Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes’ûd, *et-Tavzîh şerhu’t-Tenkîh*, Dârü’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, Beyrut, 1998, I, 37.

¹⁰ Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min ilmi’l-usûl*, thk. Hamza b. Zühayr Hafız, eş-Şeriketü’l-Medineti’l-Münevvere li’t-Tibâa ve’n- Neşr, Cidde, t.y., I, 177.

¹¹ Saffât, 37/96.

¹² Râzî, Fahrüddîn Muhammed, *el-Mahsûl fi ilmi’l-usûl*, 2. Baskı, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1992, I, 89.

¹³ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh* I, 37-38; Tefâtânî, Sa’düddîn Mesud b. Ömer, *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki’t-Tenkîh*, Dârü’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, Beyrut, 1998, I, 37-38.

¹⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, I, 90.

¹⁵ İbnü’l-Hâcib, *Muhtasar-u münteha*, I, 282-283.

Mütekellimîn ekolüne (Şâfî) mensup usulcüler ise Allah'ın bizâtihi hitabına hüküm demektelerdir. Bu yüzden fukaha metoduna mensup Hanefî usûl alimleri hükmü, “Şâriin iktizâ, tahyîr veya vaz’ bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabı ile sabit olan şey”¹⁶ ya da “Şâriin iktizâ, tahyîr veya vaz’ bakımından mükelleflerin fiilleriyle ilgili hitabının eseri”¹⁷ diye tanımlamışlardır. Böylelikle “Hanefîler'in tarifine göre şer'i hüküm, Şâriin hitabının yani nassın vücub ve hurmet cinsinden eseri olup bu eser de kulların fiillerinin vasfıdır. Fakihler, bu tanımlarında hükmün bağlandığı mahal olan mükelleflerin fiillerini esas almışlardır. Tanımda hükmün Allah'tan sadır olduğu ve O'nun fiilleri arasında bulunduğu noktasından hareket eden Şâfiîler'e göre ise şer'i hüküm, hitabın bizzat kendisi yani nassın metnidir ve hitap da şariin vasfıdır. Buna göre Hanefîler mesela Şâriin ... وَالْقِيَمُوا الصَّلَاةَ...¹⁸ ayetiyle namazın kılınmasını isteyen hitabının kulların fiilleri üzerindeki eserine itibar edip o eseri hüküm olarak kabul ederler ve dolayısıyla bu ayetin hükmünün namazın vücûbu olduğunu söylerler. Aynı şekilde , وَلَا تَقْرُبُوا الزَّوْجَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا “Zinaya yaklaşmayınız Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur.”¹⁹ ayetinin hükmünün de zina fiilinin haram olması olduğunu söylerler, Şâfiîler ise söz konusu ayetlerin bizatihi kendilerini hüküm olarak kabul ederler.”²⁰ Yapılan bu tanımlardan hareketle biri îcâb ve tahrîm gibi doğrudan Şâriin hitabı, diğeri ise vücûb ve hürmet gibi Şâriin hitabının eseri olarak iki farklı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre Hanefîler ilâhî mesajla kulların ortaya koydukları fiiller arasında bir bağ kurmuşlardır. Şâfiîler ise Şârii ile onun hitabı olan Kur'an nassı arasında bir bağlantı kurup hükmü tanımlamışlardır.²¹

Tanımlarda geçen “*el-hitab*” kelimesi Kur'an'ı Kerim'in içinde geçen hükümleri, sünnette geçen hükümleri, kıyas ve maslahatla sabit olan hükümleri de kapsamaktadır. Tanımda geçen “*el-iktiza*” kelimesi ise işin yapılmasını veya yapılmamasını kesin ve bağlayıcı bir şekilde istemek ya da kesin ve bağlayıcı bir

¹⁶ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh* , I, 40.

¹⁷ Molla Hüsrev, Mehmed Efendi, *Mir'âtü'l-usûl şerhu Mirkâtî'l-vüsûl*, Şirket-i Sahâfiye-i Osmâniye, Dersâadet, 1321, 276.

¹⁸ Bakara, 2/43.

¹⁹ İsrâ, 17/32.

²⁰ Beyânûnî, “Hüküm”, XVIII, 466.

²¹ Beyânûnî, “Hüküm”, XVIII, 466.

şekilde istememek “ihtiyar” ise yapıp yapmamakta serbest bırakmak anlamlarına gelmektedir. Eğer bu isteme durumu kesin ve bağlayıcı tarzda olursa bu fiil vacip olmaktadır. Mesela Şâri’ “وَاقِيمُوا الصَّلَاةَ...namazı kılın”²² diye emretmektedir. Buradaki emir, kesin ve bağlayıcı olduğu için namaz kılmak mükelleflerin üzerine vacip olmaktadır. Eğer ki bir talep olursa ancak bu talep kesin ve bağlayıcı tarzda değilse o zaman bu fiil mendub olmaktadır. Mesela şu ayeti kerimede geçen “yazın” emri böyle bir talebin sonucudur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ

“Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın. Hiçbir kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın; (her şeyi olduğu gibi) yazsın.”²³ Böylelikle borçların kayıt altına alınması durumu mendub olmaktadır.

Bir de Şâri’ bir fiilin yapılmamasını kesin ve bağlayıcı tarzda isteyebilir. O zaman da haram olma hükmü ortaya çıkmaktadır. Mesela

وَلَا تَقْرَبُوا الزَّوْجَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا

“Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur.”²⁴ ayeti “zinaya yaklaşmayın” nehyi ile zina fiilini kesin ve bağlayıcı bir şekilde yasaklamış yani haram kılmış olmaktadır. Şayet Şâri’ bir fiilin yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan tarzda isterse o zaman bu fiil mekruh olmaktadır. Mesela:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءَ إِن تُبَدَّ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ وَإِن نُّسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبَدَّ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ

“Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur'an indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. (Açıklanmadığına göre) Allah onları affetmiştir. (Siz sorup da başınıza iş çıkarmayın). Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir.”²⁵ ayeti gereği açıklandığında insanın hoşuna gitmeyecek şeylerin sorulmaması gerektiği istenmektedir. Fakat bu istek kesin ve bağlayıcı bir şekilde

²² Bakara, 2/110.

²³ Bakara, 2/283.

²⁴ İsra, 17/32.

²⁵ Maide, 5/101.

değil de sizin için daha iyi olur şeklinde ifade edilmektedir. Bu şekildeki bir istek de bu fiilin mekruh olduğunu göstermektedir.²⁶

1.2. Kısımları

Şer'î hüküm iki kısma ayrılmaktadır.

1.2.1. Teklîfi Hüküm

Şâriin Mükelleften bir fiili yapmasını veya yapmamasını talep etmesi ya da yapıp yapmama noktasında mükellefi serbest bırakması demektir.²⁷

1.2.2. Vad'î Hüküm

Vaz' yoluyla mükellefin fiiline taalluk eden hükümdür. Yani Şâriin bir şeyin sebep, şart ve mani; sahîh ve fasîh; azîmet ve ruhsattan biri olduğunu beyan eden hitabıdır.²⁸

Teklîfi Hüküm ile Vaz'î Hüküm Arasındaki Fark

a) Teklifi hükümde bir işi yapma veya yapmama ya da yapıp yapmama noktasında serbest bırakma gibi bir durum söz konusudur. Ancak vaz'î hükümde bir işin yapılması veya yapılmaması söz konusu değildir. Vaz'î hükümde bir şeyin sebep, şart ve mani olma durumu söz konusu olmaktadır.²⁹

b) Teklifi hükümlerde mükellefin sorumlu tutulduğu işin mükellefin gücü ve kudreti dahilinde olması gerekmektedir. Çünkü Allah-u Teâlâ hiç kimseye kaldıramayacağı yükü yüklemeyeceğini bildirmektedir. Bu konuda Allah-u teala Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: “لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا” *“Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar...”*³⁰ namaz, oruç, borcu yazma gibi. Fakat ,vaz'î hükümlerden olan sebep, şart ve mani, bazen mükelleflerin gücü dahilinde olan fiiller olabilir. Örneğin hırsızlık yapmak el kesme cezasının sebebidir. Bir hükme bir sonucun bağlanabilmesi için şahitlik sebeptir. Öldürmek fiili ise kısas cezasının sebebidir. Görüldüğü gibi bu fiillerin hepsi mükellefin gücü dahilinde olan

²⁶ Hasebillah, Ali, *Usûlü't-teşri'i'l-İslâmî*, Dâru'l-Mearif, Mısır, 1985, 365.

²⁷ ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammet b. Bahadır b. Abdullah, *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*, thk. Dr. Muhammed Muhammed Tâmir, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, I, 169; el-İsnevî, Ebû Muhammed Abdurrahîm b. Hasan, *Nihâyetü's-sül şerhu Minhaci'l-vusûl li'l-Beydâvî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, 16; Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ, *Usûlü'fikh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, y.y., trs., 26.

²⁸ el-Âmidî, Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed, *el-İhkâm fi usûli'l-ihkâm*, thk. Abdurrezzak Afifi, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 2003, I, 96, Ebû Zehre, *Usûlü'fikh*, 27.

²⁹ el-Karâfî, Ahmed b. İdris, *Envâru'l-burûk fi envâi'l-furûk*, Âlemu'l-Kutub, trs., I, 161; ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 98.

³⁰ Bakara, 2/286.

fiillerdir. Bazen de vaz'î hükümler mükellefin gücü haricinde olan fiiller olabilir. Örneğin “karabet” yani akrabalık bağı miras hükümlerinin sabit olması için bir sebeptir. Ama mükellefin gücü dahilinde olan bir durum değildir.³¹

1.2.3. Teklifi Hükümün Kısımları

Teklif, “*yapılmasında veya terk edilmesinde külfet ve meşakkat bulunan bir şeyi yapmaya veya terk etmeye kulları mecbur etmek*”³² anlamına gelmektedir.

Cumhura göre teklifi hükümler beş tanedir. Bunlar vacip, mendup, mubah, mekruh ve haramdan oluşmaktadır.³³ Ancak Hanefî fukahası cumhurun taksimine iki tane ziyade yapıp teklifi hükümleri yedi kısma ayırmaktadırlar.³⁴ Bu ziyadelerden ilki vaciptir. Hanefîlere göre farz, içinde şüphe olmayan kat'î bir delille sabit olan fiile denir. Kat'î delil olarak da ya Kur'an nassına ya da mütevatir sünnete dayanması gerekmektedir. Şayet bu hükümün kendisiyle sabit olduğu delil zannî olursa Hanefîler bu hükme vacip demektelerdir.³⁵ Cumhurun tasnifine ek olarak getirdikleri ikinci hüküm ise tahrimen mekruhtur. Bu da Şariin yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istemediği ancak zannî bir delille yasaklanan fiile denir.³⁶ Şayet bu fiil zannî bir delille değil de kat'î bir delille sabit olursa buna da haram denmektedir.³⁷

Hanefî fukahası vacip ile farz arasındaki bu farklar üzerine bazı hükümler bina etmiştir. Onlara göre farzın hükmü kat'îdir. Kalp ile tasdik ve amel açısından da bu farzı yerine getirmek gerekmektedir. Çünkü farz; dinin rükünlerinden olup, inkar eden kişi dinden çıkar, özürsüz bir şekilde terk eden kişi ise günahkâr olur. Vacip ise amel bakımından yapılması farz gibi zorunlu olan ama kalp ile tasdik edilmesi mecburi olmayan bir fiildir. Onu inkar eden küfre düşmez, terk eden kişi şayet küçümserse günahkâr olur eğer onun hükmü üzerinde farklı düşündüğünden dolayı terk ederse günahkâr olmaz. Mesela kişi namazın farzlarından olan rükuyu veya secdeyi kasıtlı olsun ya da farkında olmadan terk ederse namazı batıl olur. Namaz borcu kişinin zimmetinden îade etmeksizin düşmez. Ancak vacip böyle değildir. Kişi, vacibi terk ederse yapmış olduğu ibadeti nâkıs olmakla beraber sahih yani

³¹ el-Karâfî, *el-Furûk*, I, 161-162; ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, I, 98; Hasebillah, *Usûlü't-teşrî'*, 365.

³² el-Bâkillânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basri, *et-Takrîb ve'l-irşâd*, thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Zenid, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, I, 239.

³³ el-İsnevî, *Nihâyetü's-sûl*, 21.

³⁴ Ebû Zehre, *Usûlü'fikh*, 28.

³⁵ el-İsnevî, *Nihâyetü's-sûl*, 44; Hallâf, Abdülvehhâb, *İlmu usûli'l-fikhi*, Mektebetu'd-Da've, 8. Baskı, Mısır, trs., 105-106; Ebû Zehre, *Usûlü'fikh*, 28;

³⁶ el-Bâkillânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd*, II, 42.

³⁷ el-Âmidî, *el-İhkâm*, I, 106.

geçerlidir. Kişinin bu nâkıs ibadetinin tam olabilmesi için iâde etmesi gerekmektedir. Şayet kişi bunu iâde etmezse günahkar olmakla beraber bu borç onun zimmetinden düşmektedir.³⁸

Teklifî hükümleri cumhurun tasnifine göre beş başlık altında şu şekilde açıklamak mümkündür:

1.2.3.1. Vacip

Sözlükte vacip kelimesi pek çok anlama gelmektedir. En belirgin olanı şudur: “düşen, meydana geldiği kesin olarak bilinen, sabit, bağlayıcı olan ve gerekli” anlamlarına gelmektedir.³⁹ Terim olarak da “Şâriin yapılmasını kesin ve bağlayıcı bir şekilde istediği fiil”⁴⁰ anlamına gelmektedir. Fukahanın çoğunluğu vacip terimini farz ile aynı anlamda kullanırken Hanefiler, Şârii tarafından yapılması istenen fiilin delilinin kat’îlik va zannîliğine göre farklı isimlendirmeler yapmaktadırlar. Şâriin kesin ve bağlayıcı tarzda yapılmasını istediği fiilin delili kat’î ise buna farz, zannî ise vaciple ifade etmişlerdir.⁴¹

1.2.3.2. Vacibin Kısımları

Usûl alimleri vacibi değişik açılardan taksime tabi tutmuşlardır. Aşağıda kısaca bu taksimata değinilecektir.

Birincisi: Vakit Bakımından Taksim

Eda edilecek vakit açısından vacip ikiye ayrılmaktadır.

a) Mutlak Vacip

Şâriin kesin bir şekilde eda edilmesini istediği fakat eda edilmesi için belirli bir vakit tayin etmediği vacip türüne denmektedir. Örneğin keffâretler, muayyen bir vakit belirtilmeden adanan adaklar gibi.⁴²

b) Mukayyed Vacip

Şâriin yapılmasını belirli bir vakitte kesin bir şekilde istediği fiillere

³⁸ Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Usûl*, thk. Ebi'l-Vefa el-Afğânî, Lecnetu İhyâi'l-Mearifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1993, I, 111-112.

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “vcb” md., XV, 213.

⁴⁰ Râzî, *el-Mahsûl*, I, 93.

⁴¹ Serahsî, *el-Usûl*, I, 80; Pezdevî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Usûl*, (*Keşfü'l-esrâr an usûli fahri'l-İslâm el-Pezdevî* ile birlikte), Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1997, II, 543-548; Ahsîkesî, Muhammed b. Muhammed b. Ömer, *el-Müntehab fî usûli'l-mezheb*, thk. Ahmed Muhammed Nâsır Abbas el-Avadî, Dârü'l-Medâri'l-İslâmî, Beyrut, 2005, 265.

⁴² es-Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I, 103.

denmektedir.⁴³ Örneğin beş vakit namaz, oruç ve hac gibi. Mükellefin bu vacipleri eda edebilmesi için bu vakitleri göz önünde bulundurması gerekmektedir. Çünkü bu fiilerin edası için bir başlangıç ve son bulunmaktadır.⁴⁴

İkincisi: Eda Edecek Kişi Bakımında Taksim

a) Aynî Vacip

Şâriin mükelleflerin herbiri tarafından yerine getirilmesini istediği vacip türüne denmektedir. Ancak mükellef olan kişinin bu fiili eda etmesiyle bu borç zimmetten düşmektedir. Örneğin namaz, oruç, zekat, hac gibi ibadetler; akde vefa ve herkese hak ettiği şeyi vermek gibi muamelatla alakalı konular bu kısma girmektedir.⁴⁵

b) Kifâî Vacip

Şâriin yerine getirilmesini mükelleflerin hepsinden/toplu olarak istediği fakat mükelleflerden bir kısmının yerine getirmesi halinde toplumun bu sorumluluktan kurtulduğu fakat birilerinin bunu yerine getirmemesi durumunda toplumdaki herkesin günahkar olduğu vacip türüne denmektedir. Örneğin emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker, cenaze namazı, yargı, fetva, sanat, meslek, tıp, mühendislik, ziraat vb. Araştırmanın konusunu oluşturan bu vacip türüne ilerde ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.⁴⁶

Üçüncüsü: Miktarının Belirli Olup Olmaması Bakımından

a) Muhadded Vacip

Şâriin eda edilmesi istenen vacibin miktarını tayin ettiği vacip türüne denmektedir.⁴⁷ Zimmetten düşebilmesi için ancak Şâriin tayin ettiği miktarın yapılmasıyla mümkündür. Örneğin beş vakit namaz, zekat ve borçlar gibi.⁴⁸

b) Gayr-ı Muhadded Vacip

Şâriin eda edilmesi için belirli bir miktar tayin etmediği vacip türüdür.⁴⁹ Örneğin Allah yolunda infak etme, Şâriin eda edilmesi için belirli bir miktar tayin etmediği vacip türüdür. Örneğin Allah yolunda infak etme, iyilikte yardımlaşma gibi.

⁴³ es-Sübkî, *el-İbhâc*, I, 103.

⁴⁴ ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 166; Hallâf, *İlmu usûli'l-fikh*, 106.

⁴⁵ Hallâf, *İlmu usûli'l-fikh*, 108.

⁴⁶ Hallâf, *İlmu usûli'l-fikh*, 109.

⁴⁷ es-Sübkî, *el-İbhâc*, I, 117.

⁴⁸ eş-Şâtîbî, *Muvafakât*, I, 111.

⁴⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 59; Hallâf, *İlmu usûli'l-fikh*, 110.

Bunlarda belirli bir miktar yoktur.⁵⁰

Dördüncüsü: İstenen Fiilin Belirli Olup Olmaması Bakımından

a) Muayyen Vacip

Şâriin bir çok fiil arasından bizzat tayin edip eda edilmesini istediği vacip türüne denir.⁵¹ Yalnızca belirlenen fiil yerine getirilince zimmetten bu borç düşmektedir. Örneğin namaz, oruç gibi.⁵²

b) Muhayyer Vacip

Şâriin bir fiili bizzat belirlemeksizin birkaç tane alternatif sunup bunlardan dilediğini yerine getirmekle eda edilen vacip türüne denir.⁵³ Bunlardan herhangi birinin yerine getirilmesiyle bu borç kişinin zimmetinden düşmektedir. Örneğin yemin keffâreti gibi. Çünkü Şârii yeminini bozan kişiye şu üç işten birisini yapmayı emretmektedir: Bir köle azat etmek, on fakiri giydirmek veya on fakiri doyurmak. Şayet bu üçüne de güç yetiremiyorsa üç gün oruç tutacaktır. Şârii kişiyi bu üç şeyden birini yerine getirme noktasında muhayyer bırakmıştır. Kişi bunlardan birini yerine getirirse vacibi îfa etmiş olur ve borç zimmetinden düşmüş olmaktadır.⁵⁴

Konunun haritada yerinin tespit edilmesi amaçlı verilen bu bilgilerden sonra şimdi ise yukarıda da kısaca değinilen farz-ı kifâye konusuna ayrıntılı bir şekilde değinilmeye çalışılacaktır.

⁵⁰ Ebû Zehre, *Usûlü 'fikh*, 34; Hallâf, *İlmu usûli 'l-fikh*, 110.

⁵¹ es-Sübkî, *el-İbhâc*, I, 84.

⁵² Ebû Zehre, *Usûlü 'fikh*, 33.

⁵³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 54; el-Buhârî, *Keşfu 'l-esrar*, I, 133.

⁵⁴ ez-Zerkeşî, *el-Bahru 'l-muhît*, I, 148.

2. FARZ-I KİFÂYE

2.1. Farz-ı Kifâye'nin Sözlük ve Terim Anlamı

2.1.1. Farzın Sözlük ve Terim Anlamı

Sülâsî kipinden olan فرض kökünden türemiş bir mastardır. Sözlükte bu kelime birçok anlama gelmektedir. Bunlar arasında en bilinen anlamı şudur; الوجوب yani gereklilik ve الإلزام bir kişiyi bir işten sorumlu tutmak, mecbur kılmak anlamına gelmektedir.⁵⁵ Farzın sözlükte bu anlama geldiğine delil olarak ise سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا “Bu, bizim indirdiğimiz ve (hükümlerini) farz kıldığımız bir sûredir.”⁵⁶ Bu ayette geçen فَرَضَ kelimesinin anlamı bu sûrede nazil olan şeylerle amel etmek size farz kılındı, demektir. Yani bu surede indirdiklerimizle sizi sorumlu tuttuk, ilzam ettik.⁵⁷ Terim olarak farzın anlamına gelince farz kelimesinin anlamı hakkında fukahânın görüş birliğinde olduğunu görüyoruz. Farz kelimesinin anlamı üzerinde fakihler ittifak halinde olmasına karşın cumhûr ve Hanefîler الواجب kelimesinin anlamında ihtilafa düşmüşlerdir. Hanefî fakifleri bu iki kavrama farklı anlamlar vermektedirler.⁵⁸ Cumhûr bu iki kelimeye aynı anlamı yükler ve bu iki kavramı eş anlamlı olarak görür. Yani vacip derken ifade edilen şey farzın kendisidir.⁵⁹ Ancak cumhûr da Hac ibadetinde farz ve vâcip arasında ayırım yapmaktadır.⁶⁰

Hanefîlere göre farz, kesin bir delille sabit olmuş ve özürsüz olarak terk edildiğinde günah gerektiren dini hükümdür. Bir diğer ifadeyle farz, subûtu ve delaleti kati delille elde edilen hükümdür. Subûtu zannî bir delille sabit olan şey ise vacip olur.⁶¹ Cumhûrun “Farzın kendisidir” dediği vacibin tanımı ise Bakıllanî'nin yaptığı tanıma göre: Terk edeni şer'î açıdan zemmedildiği ve kınandığı dinî

⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “frd” md., VII, 202.

⁵⁶ Nur suresi, 24/7.

⁵⁷ ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Es-Sırrî b. Sehl, *Meâni'il-Kur'ân ve i'rabuhu*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1988, IV, 27.

⁵⁸ Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1993, I, 110 vd.

⁵⁹ el-Mervezî, Mansur b. Muhammed, *Kavati'u'l-edille fi'l-usûl*, thk. Muhammed İsmail eş-Şafîî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, I, 24; el-Karâfî, Ahmed b. İdris, *ez-Zehira*, thk. Muhammed Hecî vd., Dâru'l-Ğarbi'İslamî, Beyrut, 1994, I, 66; İbnu Kudâme el-Makdisî, Abdullah b. Ahmed, *Ravdatu'n-nâzir ve cennetü'l-menâzir*, thk. Şaban Muhammed İsmail 2. Baskı, Müessesu'r-Reyyan, Beyrut, 2002, I, 100-105.

⁶⁰ en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Minhâcu't-tâlibîn*, thk. Abdurrezzak Şehûd en-Necmî, Dâru'l-Feyha, Dımeşk, 263-264; Hasebillah, *Usûlü't-teşrî'*, 383-384.

⁶¹ Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, Dâru'l- Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, 165.

hükümdür.⁶²

2.1.2. Kifâyenin (كفاية) Sözlük ve Terim Anlamı

الكفاية sözlükte bir çok manaya gelmektedir. Bunlar arasında en bilinenleri şunlardır: “bir işi üstlenme”, “onu yapma”, “yerine getirme”. Mesela كفاية يكفي كفي denildiği zaman “bir işi yaptı” veya “üstlendi” kastedilmektedir. Ya da كفاك هذا الأمر “bu iş sana yeter” cümlesinde كفي kelimesine “yeterli olma” anlamı verilmektedir.⁶³

Terkip olarak farz-ı kifâyenin tanımına gelince dört mezhep fukahâsının kabul ettiği anlam farz-ı kifâyenin hükmü üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yani farz-ı kifâyenin hükmünden yola çıkarak tanım yapılmaya çalışılmaktadır. Haliyle fukahâ farz-ı kifâyeyi birbirine yakın tariflerle tanımlamışlardır.

Mütekellimîn metodunda farz ile vacip aynı anlamı karşıladığı için Hanefîlerin farz diye ifade ettikleri teklîfi hükmün birinci kısmını cumhûr vacip kavramıyla ifade etmektedir. Âmidî’ye göre vacip sözlük olarak bazen “düşmek” manasına gelir. Mesela وَجَبَتِ الشَّمْسُ (Güneş battı/düştü) ve وَجَبَ الحائطُ (Duvar düştü/yıkıldı) örneklerinde وَجَبَ “düşmek” manasındadır. Bazen “sübût ve istikrar” manasına gelir ki إِذَا وَجَبَ المَرِيضُ فلا تَبْكِينَ بأكبَةً (Hasta istikrar bulduğunda/öldüğünde ağlamayın) hadis-i şerîfi bunun delilidir. Terim anlamı ise; Şâriîn muhatabın fiiline taalluk eden hitabıdır ya da terk eden kimsenin cezaya müstehak olduğu fiildir.⁶⁴

Aynı şekilde vâcibu’l-ayn (farz-ı ayn) ile vâcibu’l-kifâye (farz-ı kifâye) arasında hüküm yönünden fark yoktur. Çünkü vacip için yapılan tanım zikredilen her iki vacip türünü de kapsamaktadır. Ama bazıları vacibu’l-ayn başkasının fiiliyle düşmediği için ikisinin farklı şeyler olduğunu söylemişlerdir.⁶⁵

Cürcânî’nin *Ta’rifât* adlı eserinde yapmış olduğu tanım şu şekildedir; farz-ı kifâye bütün Müslümanların yerine getirmeleri gereken bir vazifedir. Yani herkesin yerine getirmekle sorumlu (mükellef) olduğu ancak bir kesimin yapmasıyla diğerlerinden sorumluluğun düştüğü hükme denir. Cihad, cenaze namazı gibi.⁶⁶

⁶² İbnü’l-Hâcib, *Muhtasar-u münteha*, I, 285.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “kfv” md.; Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, “kfv” md.

⁶⁴ el-Âmidî, *el-İhkâm*, I, 97.

⁶⁵ el-Âmidî, *el-İhkâm*, I, 97.

⁶⁶ Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 165.

Örnek olarak özelde bizim çalıştığımız fıkıh usûlü, genelde de bütün metodolojileri öğrenmek farz-ı kifâyedir.⁶⁷

Gazzali ise şu şekilde tarif etmiştir: Farz-ı kifâyeyi, Şeriatın yerine getirilmesini istediği ama onu yerine getirecek kimsenin tayin edilmediği farzdır. Yani amaçlanan o fiilin yerine getirilmesidir. Yoksa yerine getiren kişi amaçlanmamaktadır. Kimin yaptığı değil fiilin yapıp yapılmadığı önemlidir.⁶⁸

Celeddin el-Mahallî ise farz-ı kifâyeyi şu şekilde tanımlamaktadır: Faili değil fiili amaçlanan hükümdür. Şâriin bizden istediği, failin kim olduğu değil fiilin yerine getirilip getirilmemesidir. Fiil yerine getirildikten sonra kim tarafından yerine getirildiğine bakılmaz.⁶⁹

Zerkeşî'ye göre; toplumun bir kesimi tarafından yapıldığı takdirde diğer kesiminin mesuliyetten kurtulduğu farz çeşididir. Şayet hiçkimse yapmazsa bu sefer hepsi birlikte mesuldür. Yani birilerinin yapması, diğerleri için de yeterli demektir.⁷⁰

Yine farz-ı kifâyede, farz-ı ayn'ın aksine mükellef değil fiilin kendisi amaçlanmaktadır. Yani farz-ı kifâyeden amaç onu yapan değil fiilin kendisidir. Önemli olan o fiilin yapıp yapılmadığıdır. Kimin yaptığı önemli değildir.⁷¹ Farz-ı kifâyeye Mutezile'nin zannettiği gibi cinsi (farz olması hasebiyle) itibariyle değil; tür itibariyle farz-ı ayndan farklıdır. Her ikisinde mutlaka yapılması gerekir. Aralarındaki tek fark farz-ı aynda bütün mükellefler sorumlu iken farz-ı kifâyede bir kısım mükelleflerin yapmasıyla, diğerlerinin sorumluluktan kurtulmasıdır.⁷²

Farzı kifâyenin, toplumdan bir kesimin yapmasıyla diğer kesimin zimmetinden düştüğünü belirttik. Bu noktada herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.

Farz-ı kifâyeye, toplumun herbir ferdine vacip olup birilerinin yapmasıyla herkesin sorumluluktan kurtulduğu farz türüdür. Bu tanıma göre birileri bu görevi îfa ettiğinde kendileri sorumluluktan kurtulmakla beraber sevaba nâil oldukları da kabul edilmektedir. Ancak bu farzın îfasına iştirak etmeyenlerin de sorumluluktan

⁶⁷ er-Râzî, *el-Mahsul*, I, 228-229.

⁶⁸ Gazzâlî, *el-Vecîz fî fikhi'l-İmam eş-Şafîi*, thk. Ali Mu'avvez ve Adil Abdulmevcud, Daru'l-Erkam, Beyrut, 1997, II, 188.

⁶⁹ ez-Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesâmi' bi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Seyyid Abdulaziz-Abdullah Rebi', Mektebu Kurtuba, y.y., 1998, I, 251-252; el-Attar, Hasan b. Muahmmmed, *Hâşiyetü'l-Attar alâ Cem'il-cevâmi'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, trs., I, 236.

⁷⁰ ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 141.

⁷¹ es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fikh*, thk. Abdulmünim Halil İbrahim, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2004,

⁷² ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 194.

kurtuldukları gibi sevap mı kazanıyorlar yoksa cezaya mı müstehak oluyorlar? Bu husus tartışmalıdır. Genel kabule göre yapmayanlar sorumluluktan kurtuldukları gibi günahattan da kurtulurlar. Ancak bazılarına göre bu ikinci kesim her ne kadar sorumluluktan kurtulsa da bir farzın îfasını ihmal ettiklerinden günahkâr olurlar. Şöyle ki bir yerde cenaze olduğunda o yerin sakinlerinden birileri bu görevi îfa ederlerse bütün toplumu sorumluluktan kurtardıkları gibi kendileri sevap da kazanırlar. Bu göreve iştirak etmeyen o yerin diğer sakinleri ise farzın yerine getirilmesi noktasında her ne kadar sorumluluktan kurtulsalar da imkanları dahilinde olan dinî bir vazifeyi îfa noktasında çaba göstermedikleri için günahkar addedilirler.⁷³

Kimisine göre de farz-ı kifâye toplumun her bir ferdine değil toplumda belirlenmemiş bir kesime farzdır. Herhangi birileri bu görevi yaptıklarında sorumluluk herkesten kalkar. Kimisine göre de farz-ı kifâye bizce meçhul ama Allah katında malum olan belirli bir kişiye vaciptir. Bu görüş kabul görmemiştir. Çünkü bu görüşten mükellefin neyle sorumlu tutulduğundan haberdar olmaması anlamı çıkar. Bu da teklifin şartlarından birinin yok sayılması anlamına gelir. Çünkü kişi, sorumlu tutulduğu fiili bilme şartıyla onu yerine getirebilir.⁷⁴

Hanefilerden kimisine göre de farz-ı kifâye olan bir fiil belirli bir kesime vaciptir ki onlar da o sırada olaya şahit olanlardır. Mesela cenaze namazı o sırada orada bulunan kişilere farzdır. Orada bulunmayanların bu meseleden yükümlülüğü bulunmamaktadır. Buna göre bu farz terkedildiğinde bütün toplum değil o olaya şahit olan ve onu duyan kimseler sorumludur.⁷⁵

Cessas'a göre emrin farziyyet ifade ettiği malumdur. Bu farziyyet bazen aynî olduğu gibi bazen de kifâî olur. Bu durumda hitap toplumdaki her ferde değil toplu olarak herkese yöneliktir. Örneğin cihada gitmek, cenazeyi yıkamak, cenaze namazını kılmak, onu defn etmek ve dinî ilimleri tahsil etmek gibi... bu hususların her ferde ayrı ayrı değil de toplumun tamamına yöneltilmesi; birilerinin yapmasıyla, geri kalanlarının mesuliyetten kurtulmalarından amaçlanan gaye, toplumun tamamını belirli şeylerle mükellef kılmak ve toplum için gerekli olan diğer bazı alanların

⁷³ el-Leknevî, Abdulali Muhammed b. Nizâmeddin Muhammed es-Sehâlevî el-Ensâri, *Fevatihu'r-rahamut şerhu Musellemi's-subut*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002, I, 97.

⁷⁴ el-Leknevî, *Fevatihu'r-Rahamut*, I, 97.

⁷⁵ el-Leknevî, *Fevatihu'r-Rahamut* I, 98.

ihmal edilip daha sonra toplumu bu ihmalden ötürü telafisi mümkün olmayan bir takım problemlerle karşı karşıya kalma tehlikesinden muhafaza etmektir.⁷⁶ Mesela herkesi dini ilimleri tahsil etmekle mükellef tuttuğumuz zaman, ilimle uğraşan herkes, bütün gayretini bu alana hasrettiğinde aynı zamanda toplum için gerekli olan tıp, fen ve teknoloji alanlarında bir ihmal meydana gelecektir ve İslâm toplumu olarak bundan mütevellit başkalarına muhtaç ve mahkum duruma geliriz. Zaten bugün İslâm topluluklarının karşı karşıya kaldığı esas problem de bu değil midir?

Bu minvalde Şah Veliyyullah ed-Dihlevî kitabında şunları kaydetmektedir: Bir toplumdaki bütün insanların çalışmalarını bir alana yoğunlaştırmaları onların hayatlarını ifsad eder ve bir arada yaşama imkanlarının zorlaşmasına sebebiyet verir. Örneğin bütün insanlar cihada çıksalar, çiftçiliği, ticareti ve zanaatı bıraksalar onların hayatta kalmaları imkansızlaşır. Bu cihadı dahi başarılı bir şekilde yürütemezler. O yüzden her farzı kişi bazlı ele almak toplumda telafisi olmayan ihmellere yol açmaktadır. İslâm dini bir hayat nizamı olması hasebiyle hayatın her alanıyla ilgili insanî ihtiyaçları göz önünde bulundurarak hükümler koymuştur. Farzın aynî ve kifâî diye ikili bir tasnife tabi tutulması da İslâm'ın bu özelliğini yansıtmaktadır. Dihlevî'ye göre farz-ı ayn denilen görevler için belirli bir kesim sorumlu tayin edilmemiştir. Çünkü insanlar yetenek ve kabiliyetleri itibariyle farklı özelliklere sahiptirler. Bu farklı özellikleri dolayısıyla her bir iş için ona ehil birileri ortaya çıkıp onu îfa edince bu hükmün gereği yerine getirilmiş olur ve toplum olarak mesuliyetten kurtulmuş olur. Mesela hilafet de Müslümanlar için yerine getirilmesi gereken bir görevdir. Bu görev için her dönem İslâm toplumunda devleti ayakta tutacak nizamı korumak için birisi bu işi üstlenir ve bu vazifeyi îfa eder. Yeri geldiğinde bu kişinin yerine başka bir kişi layık görülüp getirilebilmektedir. Şayet toplumda birileri farz-ı kifâye için tayin edilmiş denirse o zaman görevde olan bir halifeyi azledip yerine başkası getirildiğinde bu yenisi neye göre hakketmişti, azledilen, hangi nassla görevlendirilmiş ve hangi nassla azledilmiş idi denmez mi?⁷⁷

Örneğin icthad İslâm toplumunda gerekli bir meseledir. Çünkü nasslar sınırlı, hayatta karşılaşılan meseleler sınırsızdır. Bunun için her zaman, İslâm toplumunda

⁷⁶ el-Cessas, Ahmet b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî Vezâretü'l- Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2. Baskı, Kuveyt, 1994, I, 377.

⁷⁷ ed-Dihlevî, Şahveliyyullah Ahmed b. Abdurrahîm, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, thk. Seyyid Sabık, Dâru'l-Cil, Kahire, 2005, I, 255.

sınırlı nasslardan sınırsız olan olaylar için hükümler ortaya koyacak kişilerin varlığı elzem bir vazifedir. Bu yetenek de toplumun her ferdinden beklenemeyeceği için toplumun bu vazifeyi deruhte edecek birilerini yetiştirmesi gerekmektedir. Bu yüzden müctehit denilen birilerinin bu vecibeyi yerine getirmesi, toplumun geneli açısından farz-ı kifâyedir. Toplumda ictihat edecek düzeyde kişilerin sayısı düştükçe de bu sorumluluğun düzeyi daha da artmaktadır.⁷⁸

İsnevî'ye göre vacip fiil toplumun her bir ferdinden ayrı ayrı yapılması bekleniyorsa veyahut Peygamber'e (s.a.v) has olanlar gibi belli bir kişiden isteniyorsa o farz-ı ayn olur. Şayet maksat failin kendisi değil de fiilin yapılması ise o zaman farz-ı kifâye olur. Bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi ise birilerinin o görevi yapmasıyla diğer fertlerin de sorumluluktan kurtulmasıdır. Ama farz-ı ayn her ferdin ayrı ayrı yerine getirmesi gereken bir vecibedir. Âmidî, İbn-i Hâcib gibi mütekellimîn ulemasına göre farz-ı kifâye toplumda ehil olan birileri tarafından yerine getirilene kadar toplumdaki herkesin sorumluluğundadır. İşin ehli olan birileri bu görevi îfa edince toplumun diğer üyeleri de mesuliyetten kurtulurlar. Ama Râzî ve Mutezililere göre farz-ı kifâye her bir ferde ayrı ayrı değil belirsiz olan bir grubun sorumluluğundadır. Bu görevi kim üstlenip îfa ederse bu kesim odur. Bununla bütün toplum mesuliyetten kurtulmuş olur.⁷⁹

2.2. Farz-ı Kifâye ile Farz-ı Ayn Arasındaki Fark

Alimlerin bazısına göre farz-ı kifâye ile farz-ı ayn arasında bir fark yoktur. İkisinin de vacip olarak kabul etmiş ve bu iki vacibin terki durumunda cezanın gerekeceğini dini bir vecibe olarak görmüşlerdir. Bu görüş Şâfiîlerden çoğunluğun tercih ettiği görüştür.⁸⁰

İbn Berhan el-Hanbelî de şunları söylemektedir; farz-ı ayn ile farz-ı kifâye arasında bir fark yoktur. Ancak bazı alimler böyle düşünmemişlerdir. Bu konuda bizim dayanağımız şudur; madem tanımda her ikisi aynıdır o zaman hükümde de ikisinin aynı olması gerekmektedir. Çünkü farz-ı ayn veya farz-ı kifâyenin terki durumunda kişi cezayla karşı karşıya kalmaktadır.⁸¹ Herhangi bir fark olmadığını öne

⁷⁸ İbnu Emîri-l'Hac, Ebu Abdillah Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Halebî, *et-Takrîr ve't-tahbîr fi ilmi'l-usûl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1417, III, 453.

⁷⁹ el-İsnevî, *et-Temhîd fi tahrîci'l-fürû' ale'l-usûl*, thk. Dr. Muhammed Hasan Heytu, Müessesü'r-Risâle, Beyrut, 1979, I, 75.

⁸⁰ Âmidî, *el-İhkâm*, I, 100.

⁸¹ İbn Berhan, Ahmed b. Ali, *el-Vusûl ile'l-usûl*, thk. Dr. Abdulhamid Ebû Zenid, Dâru'l-Me'arif,

sürenleri ve bunların delilleri zikredildikten sonra şimdi de farz-ı kifâye ile farz-ı ayn arasında fark vardır diyenlerin görüş ve delillerine bakılacaktır. Bunları birkaç maddede sıralamak mümkündür.

2.2.1. Yerine getiren kişi bakımından

Farz-ı kifâyede fiil yerine getirilmiş mi getirilmemiş mi ona bakılır. Yoksa bu fiili yerine getiren kişiye bakılmaz. Bu yüzden farz-ı kifâyede asıl maksat fail yani fiili yapan kişi değil fiildir. Ama farz-ı ayn böyle değildir. Farz-ı ayn da evvel emirde asıl gaye faildir yani bu işi yapacak kişidir.

2.2.2. Hüküm bakımından

Vacip olma yönüyle her ikisinde vaciptir. Farzı kifâye ve farz-ı ayn terkedildiğinde kişi cezaya müstehak olur. Ve kişi bu terkenden dolayı günahkar olur. Ancak ikisi arasındaki fark kısımlandırma itibariyledir. Farz-ı kifâye bütün mükellefleri kapsamaz. Farz-ı kifâyeye kapsamındaki görevlerin yerine getirmeye muktedir kimseler tarafından yapılması bu sorumluluğu düşürür. Şayet onu yerine getirenler bu görevi yerine getirmeye muktedir iseler. Örneğin bir köyde bir cenaze olunca o cenazenin teçhiz, tekfîn işlemlerini ve namazını bir grup insan yerine getirirse yeterli olur. Ancak bu işlemleri yerine getiren kişilerin mükelleflik şartlarını haiz olmaları gerekmektedir. Aksi olduğunda o sorumluluk diğer insanların üzerinden kalkmaz. Ancak farz-ı ayn böyle değildir. Herkes tek tek o işten sorumludur. Dolayısıyla terk edildiğinde hepsi tek tek sorumlu olur.⁸²

2.2.3. Tekrarlanma Bakımından

Farz-ı ayn tekrarlandıkça hasıl olan menfaat de tekrarlanır. Mesela namazdan elde edilen maslahat Allah'a boyun eğmek, Allah'ı yüceltmek, Allah'a yalvarmak, O'na karşı acziyeti kabul etmek, Allah'ın huzurunda üzerimizde vacip olanı yerine getirmek, O'nun hitabını anlamak ve O'nun ahlakıyla ahlaklanmak. Bütün bu faydalar (maslahatlar) her farz namazın tekrarında bu zikredilen anlamları ifade etmiş oluyoruz. Ama farz-ı kifâyeye tekrarlandıkça ondan hasıl olan maslahat tekrarlanmaz. Mesela denize düşüp boğulmakta olan kişinin kurtarılması gibi. Yani bir kişi boğulmak üzere olan adamı kurtarmak için denize atlayıp onu kurtarırsa maslahat sağlanmış olur, başkalarının da denize atlayıp onu kurtarma eyleminde

Riyad, 1948, I, 80-81.

⁸² ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 322; a. mlf, *el-Mensûr fi'l-kavâidi'l-fikhiyye*, 2. Baskı, Vizaretu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, Kuveyt, 1985, III, 38.

bulunmasına gerek kalmadığı için maslahat da tekrarlanmaz. O yüzden bir kişinin bunu üstlenmesiyle diğerlerinden o sorumluluk kalkar. Çünkü ortada bunu tekrarlamayı gerektirecek bir durum kalmamıştır. Şari' abes bir iş omasın diye bunu yeterli görmüştür. Bunun yanısıra tekrarlanmasıyla maslahatının tekrarlandığı farz-ı kifâyeler de vardır. Örneğin iyiliği emretmek kötülükten sakındırmak, cihad, ilimle meşgul olmak, cenaze namazı kılmak vb..⁸³

2.2.4. Önceleme Bakımından

Farz-ı aylar farz-ı kifâyeden önce gelir. Çünkü herkesten yapılması beklenen bir görevin sadece bir kısım mükelleflerin yapmasından beklenenden daha üstün olması gerekmektedir. Farz-ı kifâyede fiilin tekrarlanmasıyla elde edilen maslahatın tekrarlanmadığı görülmektedir. Ancak farz-ı aynda fiilin tekrarlanmasıyla o fiilden hasıl olan maslahatın da tekrarlandığı görülmektedir.⁸⁴

2.2.5. Zannı Galiple Sorumluluğun Düşmesi Bakımından

Farz-ı kifâyenin düşmesinde zann-ı galip yeterlidir. Yani işin yapıldığı zann-ı galiple anlaşılrsa kişi sorumluluktan kurtulur. Eğer yüksek bir ihtimalle bu cenaze namazını birileri kılmıştır denilse ve kişide böyle bir zann-ı galip oluşursa cenaze namazı kılma sorumluluğu bu kişilerden düşer. Ancak farz-ı aynda böyle bir durum söz konusu olamaz. Yani nasıl olsa birileri öğle namazını kılmıştır deyip bu sorumluluktan kurtuldum diyemez. Kişi bizzat bu sorumluluğu yerine getirmedikçe kişinin üzerinden sorumluluk kalkmaz. İki grup düşünüldüğünde bir grup zann-ı galiple diğer grup farz-ı kifâyeyi yerine getirmiştir diye hükmedebilir. Zann-ı galiple hükmeden tarafın üzerinden bu sorumluluk kalkar. Aynı şekilde ikinci grup da diğer gurup bunu yapmıştır dediğinde onlardan da bu yükümlülük kalkmış olacaktır.⁸⁵

2.2.6. Maslahatın Ferde ya da Topluma Yönelik Olması Bakımından

Farz-ı ayn ferdin maslahatını konu edinir ve bu farzın yerine getirilmesiyle fert kazanım elde eder. Yani bu farzın yerine getirilmesi sonucunda elde edilen kazanım ferde yöneliktir. Buna karşın farz-ı kifâyeye ise toplumun maslahatını konu edinmektedir. Bu farzın eda edilmesiyle topluma katkıda bulunulmuş olur. Bu duruma Şâtıbî şu şekilde işaret etmektedir: Farz-ı kifâyenin maslahatı yani kazanımı,

⁸³ el-Karâfi, *Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk*, Âlimu'l-Kutub, trs., I, 116 ve 127; es-Subkî, Tacuddîn Abdulvehab b. Takiyüddîn, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, II, 89-90.

⁸⁴ el- Karâfi, *el-Furûk*, II, 203.

⁸⁵ el-Karâfi, *el-Furûk*, I, 117.

toplum için ortaya çıkan ödevi/görevi yerine getirmektir.⁸⁶

2.2.7. Başkasının Yapmasıyla Sorumluluğun Düşmesi Bakımından

Farz-ı aynı başkasının yapması kişinin kendisinden bu görevi/yükümlülüğü düşürmez. Ancak farz-ı kifâyede durum böyle değildir. Bir başkasının yapması diğerinden bu yükümlülüğü kaldırabiliyor. İzz b. Abdusselam'ın da işaret ettiği husus budur. Farz-ı kifâyeye, baştan bu görevden sorumlu tutulanların yapmaması söz konusu olsa dahi bir başkasının yerine getirmesiyle düşüyor. Yani ilk başta herkes bu görevden mesul fakat birileri yaptığında herkes bu görevden kutulmaktadır.⁸⁷

2.2.8. Mükellefin Zimmetinde Olup Olmaması Bakımından

Farz-ı ayn olan durumlar Şariî tarafından belirlenmiştir. Bundan dolayı mükellefin mutlaka yerine getirmesi gereken bir görev olur. İfa edene kadar dinen onun üzerine düşen bir görev sayılır. Zekat miktarları, farz namazlar vb. görevlerin ferdin zimmetine taaalluk ettiğiinde şüphe yoktur. Bunun delili ise bu sınırlama ve belirlemedir. Çünkü Şari' farz-ı aynlar için belirlenen vazifenin bizzat yapılmasının gerekli olduğunu bildirmiştir. O kişi bizatihi onu yerine getirmediği zaman sadece bir özür varsa ondan bu sorumluluk düşer. Mesela hayızlı kadının durumu böyledir. Mükellefiyeti devam ettiği halde bir özürden dolayı bu sorumluluk düşmektedir. Ama farz-ı kifâyeler ise kim tarafından yapılacağı belirlenmemiş bir takım haklardır. Mükellef şartlarını taşıyan kimseler bu görevden sorumludur fakat onun boynunun borcu değildir. Örneğin muhtaçların ihtiyaçlarını gidermek bütün Müslümanların boynunun borcudur ya da yardım isteyenlerin yardımına yetişmek, boğulmak üzere olanları kurtarmak, cihad ve iyiliği emretmek kötülükten sakındırmak... gibi. Diğer farz-ı kifâyeler de bunun gibi değerlendirilir. Eğer bunlar kişinin zimmetine terettüp etseydi, bunlar belirli olurdu. Çünkü meçhul olan şey zimmete terettüp etmez, onu belirli bir kişinin zimmetine nispet etmek de düşünülemez. Vazife olarak onun üzerine gerekli olması doğru olmaz. Eğer ihtiyaç giderilmemişse o zaman muktedir olanlardan bunların yerine getirilmesi istenir. Bu ihtiyaçları gidermesi gerekmektedir. Çünkü bu artık onun üzerine vacip olmuş bir görev halini almış olmaktadır. Mesela bir köyde ihtiyaç sahibi birkaç kişi bulursa bunların ihtiyaçlarını

⁸⁶ eş-Şâtırbî, İbrahim b. Musa b. Muhammed, thk. Ebû Abîde Meşhûr Âl-i Selman, *el-Muvafakât*, Dar-u İbn-i Affân, Kahire, 1997, I, 252.

⁸⁷ İzz b. Abdisselam, Muhammed izzuddin ed-Dımeşkî, thk. Taha Abdurrauf Sa'd, *Kavâidu'l-ahkam fi mesâlihi'l-enam*, Mektebetu'l Külliyyati'l-Ezheriyye, Kahire, 1991, I, 51.

gidermek hepimiz üzerine düşen bir görevdir yoksa herhangi bir şahsın bizzat zimmetinde değildir. Fakat bunların ihtiyaçlarını giderebilecek muktedir kişiler belli ise o zaman bu sorumluluk onlar üzerinde (zimmetinde) sabit olmuş olur ve bu muktedir olan şahıslar bunu yerine getirmek zorunda kalırlar. Yani muktedir olmayanların üzerine böyle bir görev yüklenemez. Farz-ı kifâyedeki meçhulluk iki şekilde olur: Ya o belli olmayan bir kişinin zimmetindedir ki bu seçenek batıldır ya da paylaşılmış vaziyette bütün halkın zimmetindedir. Artık bu durumda herkes kendi payına düştüğü kadarıyla mesuldür. Ya da herkes payına düştüğü kadarıyla mesuldür dersek o zaman yüz bin adamın zimmetinde yüz bin dirhem terettüp eder bu da batıldır.⁸⁸

2.3. Farz-ı Ayna Karşın Farz-ı Kifâyenin Önemi

Farz-ı ayn ve farz-ı kifâye birbirinden ayrılmayan temel iki farzdır. Zaten farz kelimesi haddi zatında şahsın zimmetinde terettüp eden mesuliyeti bildirmektedir. Yani farz olmaları yönüyle aralarında bir fark yoktur. Aynî olan farzlar ferdi ilgilendiren fiillerdir. Ancak maslahat/kazanımları, hedef ve sonucu itibariyle topluma katkıda bulunmaktadır. Kazanımları ve hedefleri itibariyle ferdi toplumla birleştirir. Hatta bazı ibadetler ve aynî farzlar cemaatin varlığına bağlı veya ancak cemaatle yapılmaları mümkün olur. Mesela Cuma namazı, bayram namazları gibi... Bu şekilde farz-ı aynlar kişinin toplumsal bilincini oluşturur. Bu duygu paylaşmayla, dayanışmayla gelişir ve salih amelde kişiyi yarışmaya sevk eder. Kişide, hayırda yarışma duygusunu geliştirmektedir. Ancak farz-ı kifâyeler toplumsal ödevlerdir. Yani toplumsal dinî mükellefiyetlerdir.⁸⁹ Bütün toplum bu farzdan sorumlu tutulmaktadır. Kişiler ortaklaşa/dayanışmalı olarak bu işten sorumlu tutulmaktadırlar. Yani fert bu sorumluluktan kurtulamaz. Teklif/sorumluluk düşmez. Ancak toplum onu yerine getirdiğinde fert bu tekliften öylece kurtulur. Farz-ı kifâyelerin birinci dereceden sorumluları toplumdur. Çünkü o yeterlilik toplumun bütün katmanları/kesimleri içindir. Siyasi, eğitim, ekonomi ve gelişme gibi...⁹⁰ Bundan dolayı bazı alimler, farz-ı kifâyenin farz-ı ayndan daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Sevap olarak da farz-ı ayndan daha sevaplıdır demişlerdir. Farz-ı

⁸⁸ eş-Şâtıbî, *Muvafakât*, I, 247-250.

⁸⁹ Abdulkebir, Abdulkaki, *İhyâu'l-furûzi'l-kifâiyye ve devruha fî tahkiki't-tenmiyyeti'l-iktisâdiyye*, Vizâretu'l-Evkâf, Katar, 2005, 37.

⁹⁰ Abdulkebir, *İhyâu'l-furûzi'l-kifâiyye*, 16.

kifâyede bütün İslâm toplumunu ilgilendiren durumlar vardır. Ama sadece fertlere has olan farz-ı aynlarda bu durum söz konusu değildir. İmam Cüveynî şöyle demektedir: Benim öngörümüne göre farz-ı kifâyeleri yerine getiren kişi Allah katında makam/derece kazanma cihetiyle farz-ı aynları yerine getiren kişiden daha üstündür/faziletlidir. Farz-ı kifâye olan ibadetler farz-ı ayn olan ibadetlerden daha üstündür. Mükellef olan bir kul üzerinde bir farz sabit olursa ve şayet o kişi bu farzı yerine getirmese bu durumda o farzı yerine getirmedeği için sadece mükellef olan o kişi günahkar olur. Eğer bu farz o kişi tarafından yerine getirilirse de o kişi bu farzı yerine getirdiği için sevap kazanmış olur.⁹¹ Sonra da Cüveynî bu iddiasını şu şekilde delillendiriyor: Farz-ı kifâyelerden birinin yapılmadığı düşünülürse bu farzın yerine getirilmemesinden dolayı herkes günahkar olacaktır. Herkes kendi mesuliyetince günahkar sayılacaktır. O farzı yerine getiren kişi ise hem kendi yerine bu farzı yapmış oluyor hemde toplumun yerine bu farzı eda etmiş oluyor ve toplumun üzerinden bu mükellefiyeti de kaldırmış olacağı için onlara yüklenecek olan günahı da kaldırmış oluyor. Toplum üzerinden kaldırılan günah ne kadar büyük ise bu günahı kaldırdığı için sevabı da o kadar büyük olması icab eder. Bütün Müslümanların ödevi olan dini bir görevi yerine getiren kişinin de yapmış olduğu bu iş küçümsenemez.⁹²

Şâtıbî de farz-ı kifâyenin önem olarak farz-ı ayndan daha düşük olmadığını söylemektedir. Hatta farz-ı kifâyeler yerine getirilmeden farz-ı aynların yerine getirelemeyeceğini ifade etmektedir. Ve hatta farz-ı kifâyeler farz-ı aynların tamamlayıcısı olma özelliğini taşımaktadırlar.⁹³ Mesela farz-ı ayn olan Cuma namazını kılabilmek için hürriyet şartını taşıyabilmek gerekmektedir. Hürriyet şartını taşıyabilmek için de cihad edebilmek gerekiyor. Çünkü cihad görevini yerine getirmenin sonunda Cuma namazı için şart olarak kabul edilen bu hürriyet hakkı kazanılmaktadır. Burdan da anlaşılıyor ki farz-ı kifâye, farz-ı aynın yerine getirilmesi için ön şarttır. Ve hürriyet şartının olduğu bütün farz-ı ayn ibadetler için bu durum caridir. Tabi ki her farz-ı ayn için bu düşünülemez.

Çağdaş alimlerden Muhammed Tahir İbn Âşûr maslahat-ı ammenin

⁹¹ el-Cüveynî, Abdülmelik bin Abdullah bin Yûsuf bin Muhammed, İmamı'l-Haremeyn, *Giyâsi'l-ümemi fi't-tiyâsü'z-zulemi*, thk. Abdulazim ed-Dîb, 2.baskı, Mektebetu İmami'l-Haremeyn, 1980, 137-138.

⁹² el-Cüveynî, *Giyâsi'l-ümemi*, 138.

⁹³ eş-Şâtıbî, *Muvafakât*, II, 302.

çeşitlerinden olan farz-ı kifâyeleri -ki bunlar bütün toplumu ilgilendiren şeylerdir- bireylerin zimmetine taalluk eden ferdi/bireysel işlerden daha önemli görmektedir.⁹⁴

Hasan Turâbî de “Günümüzde farz-ı kifâye, üzerinde durulması gereken en önemli dini görevdir. Çünkü şu anda İslâm topraklarında yaşayan Müslümanların karşılaşmış oldukları en büyük problem dini statik/durağan bir forma sokmaları yani hayatiyetini yitirecek bir pozisyonda bırakmaları ve bu yüzden de amme/toplumu ilgilendiren pek çok duruma/hükme kayıtsız kalmalarıdır. Yani İslâm toplumlarında özellikle kayıtsız kalınan konuların başında da toplumu ilgilendiren hükümler gelmektedir. Bunlar da toplumsal, politik, ekonomik ve uluslararası vb. farz-ı kifâyeye giren alanlardır.”⁹⁵ Bugün fikhî araştırmalar yapan kişi, toplumu ilgilendiren yani toplumsal konulardan daha çok bireysel/ferdi konulara yoğunluk verildiğini görecektir.⁹⁶

Biz, fakihlerin bazı noktalarda mesela sıralama bakımından farz-ı kifâyelerin farz-ı aynlardan daha öncelikli olduğunu kabul etmelerini garipseymeyiz. Çünkü farz-ı aynlar öncelikli olarak şahıslarla alakalıdır. Ama farz-ı kifâye ise sadece ferdi değil ferdi de içinde barındıran bütün toplumun maslahatını kapsamaktadır. O yüzden geneli kapsayan maslahatların yani farz-ı kifâyelerin sadece ferdi ilgilendiren maslahatlardan yani farz-ı aynlardan daha üstün olması gerekmektedir. Fakat olması gereken ikisi arasında bir mukayese yani karşılaştırma yapmak değildir ya da farz-ı kifâye daha üstündür veya farz-ı ayn daha ehemmiyetlidir demek değildir. Olması gereken şey bu ikisini de yapılması gereken görevler arasında değerlendirmektir. İki farzında mükellefler tarafından yerine getirilmesi gerekmektedir. Varsa bir ihmalkarlık bunu gidermeye çalışmaktır.⁹⁷ Bu bağlamda yapılacak mukayeseler daha az ehemmiyetli diye tesbit edilecek olan farza karşı bir lakaytlık/umursamazlık doğurabileceğinden bunun üzerinde gereğinden fazla durulmaması gerekmektedir. Her ikisi de farz ve mükellefler tarafından îfa edilmesi beklenen görevlerdir.

Farz-ı Kifâye'nin Önemi ve Fazileti

Hanefî usulcülerinden İbn Emîri'l-Hacc'a göre farz-ı kifâye ehemmiyet ve fazilet bakımından farz-ı ayndan daha düşüktür. Delil olarak da şu hadîs-i şerîfi

⁹⁴ İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Mekâsîdu's-şerîati'l-İslamiyye*, thk. Muhammedu'l-Hebîb İbnu'l-Hüce, Vizâretu'l-Evkâf, Katar, 2004, I, 310.

⁹⁵ Hasan Turâbî, *Kadâya't-tecdîd*, Me'hedu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, Hartum, 1990, 201.

⁹⁶ et-Turabî, *Kadâya't-tecdîd*, 239.

⁹⁷ Abdulkebir, Abdalbaki, *İhyâu'l-furûzi'l-kifâiyye*, 20.

örnek getirmektedir. Ebû Hüreyre (r.a)'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v)'a:

-Hangi amel daha faziletlidir, diye soruldu.

-“Allah’a ve Resûlüne inanmak” buyurdu.

-Sonra hangisi, denildi.

-“Allah yolunda cihad etmek” karşılığını verdi.

-Bundan sonra hangisi, denilince:

-“Allah katında makbul olan Hacdır” buyurdular.⁹⁸ İşte bu hadîste önce Allah ve Rasulüne îman sonra cihâdın zikredilmesi göstermektedir ki farz-ı kifâyenin ehemmiyeti farz-ı aynâ göre ikinci sıradadır. Şayet bunun tam tersi söz konusu olsaydı hadiste önce iman değil cihâd zikredilirdi. Dolayısıyla önce farz-ı aynâ olan îmanın zikredilmesi daha sonra farz-ı kifâye olan cihâdın zikredilmesi gösteriyor ki farz-ı aynâ farz-ı kifâyeden daha faziletlidir. Ancak bu görüş aynı mezhepten başkaları tarafından eleştirilmiş ve şu şekilde karşı çıkmıştır: Farz-ı kifâyenin fazileti farz-ı ayndan daha fazladır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) şartlar oluştuğundan itibaren cihâd harekâtını başlattığı halde ve bunun için defalarca seriyye ve gazveler düzenlemesine rağmen Hac ibadetini hicretin dokuzuncu yılına kadar ertelemiştir. Rasûlullâh'ın bu uygulaması bize gösteriyor ki farz-ı kifâye farz-ı ayndan daha önceliklidir.⁹⁹

Hadislerdeki öncelik sonralık kaidesi dikkate alınırsa kanaatimizce itikâdî konularda farz-ı aynâ daha öncelikliyken amelî konularda farz-ı kifâyenin daha öncelikli olduğu söylenebilir.

Farz-ı kifâyenin yukarıda zikredilen durumlarından dolayı onun farz-ı ayndan daha faziletli olduğu fikri öne çıkmıştır. Zira farz-ı aynda tek kişinin vebalden kurtulması söz konusu iken farz-ı kifâyenin yerine getirilmesi ile topyekün bir topluluğun günahattan kurtulması hedeflenmektedir. Bu vazifeyi yerine getiren kimse toplumun menfaatini dikkate aldığından ulvi bir görevi îfa etmiş olmaktadır. Haliyle farz-ı kifâyeyi yerine getirme uğraşı farz-ı aynâ eda etme

⁹⁸ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed b. İsmail, Dâru Tûku'n-Necat, 2001, 2, İman, 18, 26, (I/199); 25, Hac, 4, 1519, (I/491); 97, Tevhîd, 47, 7533, (I/1728) 47; Muslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahih*, Muhammed Fuad Abdulkaki, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, trs., 1, İmân, 36, h.no: 135, (I/88); Tirmizî, *Câmiu'l-Kebîr*, Fezâilü'l-cihâd, 22, h.no: 1659, (3/290).

⁹⁹ İbnu Emîri'l-Hac, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, II, 140.

meşguliyetinden daha faziletlidir. Buna kıyasla kifâî sünnetlerinde aynî sünnetten daha faziletli olduğu söylenmektedir.¹⁰⁰

2.4. Farz-ı Kifâyenin Farz-ı Ayna Dönüştüğü Durumlar

İster klasik fıkıh usulü kitapları olsun ister modern İslâm hukuk usulü kitapları olsun farz-ı kifâyenin farz-ı ayna dönüştüğü durumları ele aldıkları görülmektedir. Böylesi durumlarda mükellef olanlar bu durum farz-ı kifâyedir nasıl olsa ve bir başkası yapar, bende sorumluluktan kurtulurum deme seçeneğine sahip olamayacaktır. Çünkü bu kifâî farz artık onun üzerine sabit olmuş ve ancak onun yerine getirmesiyle zimmetinden düşeceği bir hal almıştır. İşte farz-ı kifâyenin farz-ı ayna dönüştüğü durumlar şunlardır;

1. Vacibi yerine getirme durumu şayet mükelleflerden belirli bir kişi üzerine sabit olursa o kişi için farz-ı kifâye olan bu durum farz-ı ayna dönüşür. Mesela bir beldede dini bilen tek bir kişi varsa artık dini konularda söz söylemek o kişi için farz-ı ayn haline gelir. Aynı şekilde dini öğretmek konusu da onun üzerine farz-ı ayn olur. Bunun gibi tıp dalında uzman olan bir grup tıpçı bir beldede bulunur ve onların dışında hastalara bakabilecek başka kimse kalmazsa artık bu durum o grup için mecburi bir hizmete dönüşür yani kifâyeden çıkıp aynî bir görev halini alır. Onlardan her kim bu işten geri duracak olursa da günahkar olur. Aynı şekilde başka bir örnek verilecek olursa şayet bir kişi boğulma tehlikesiyle karşı karşıya kalırsa onu kurtaracak tek bir kişiden başka kimse yoksa ve o kimse de yüzme bilen biri ise artık bu kurtarma eylemi o kişi için farz-ı ayn olur. Bir başka örnekte şayet bir beldede insanların ihtiyaç duydukları bir kadı/hakim varsa ve orada bu görevi yapacak bu kişiden başka kimse de yoksa orada hükmetmek konusu o kimse için farz-ı ayn olur.¹⁰¹ Bir konuyla alakalı şayet durumu gören bir kişi varsa yani sadece bir kişi o olaya şahit olmuşsa bu durumda o kişinin üzerine şahitlik yapmak aynî bir farza dönüşür. Örneğin bir kişi başka bir kişiye saldırdıysa tek bir kişi bu duruma şahit olmuşsa o kişi için şahitlik yapmak kifâî

¹⁰⁰ el-İsnevî, Ebû Muhammed Abdurrahîm b. Hasan (772/1370), *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürû' ale'l-usûl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1979, thk. Dr. Muhammed Hasan Heytu, I, 75.

¹⁰¹ el-Karâfî, *el-Furûk*, I, 79; Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, 10. Baskı, Dâru'l-Kalem, Kuveyt, 1972, 109; Hasebillah, *Usûlü't-teşrî'*, 385; Mişâli, Sâbiru's-Seyyid Muhammed Ali, "el-Vâcibu'l-Kifâî: Dirâsetun Usûliyyetun Müeyyedetu Bi'n-Nemâzeci'l-Fıkhiyyeti", *Kahire Üniversitesi Merkezi'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* III, 4, Mısır, 2008, 612; Mûne, Ömer, *el-Vâcibâtu'l-Kifâiyyetu ve Devruhâ Fî Tahkiki't-Tenmiyyeti'l-İktisâdiyyeti*, (Ürdün Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Amman, 2005, 66.

farzdan aynî bir farza dönüşür. Çünkü bütün bu durumlarda zikredilen özelliklerdeki şahıslar için farz-ı kifâye olan bu durumlar buldukları yerde kendilerinden başka bu görevi yapacak kimse bulunmadığı için bu şahıslar üzerine farz-ı ayn olur.¹⁰²

2. Toplumda bir takım görevlerden ibaret olan farz-ı kifâyeler şayet yetkili merciler tarafından bir kişi bu görevlerden birini yerine getirmek üzere tayin etmişse artık o görev o kişi için farz-ı ayn haline dönüşür. Mesela hisbe teşkilatı böyledir. Bu durum ümmetin üzerine bir görevdir fakat farz-ı kifâî olan bir görevdir. Şayet yetkili merciler bir kesimi bu görev için tayin ederlerse artık onlar için bu görev farz-ı ayn olur. Toplumun ihtiyaç duyduğu ilimlerden bir ilmin öğrenilmesi için yetkili merciler birini tayin ederlerse onun için bu görev aynî bir görev olur. Nasıl ki devlet bir gruba bir meslek veya bir sanatı öğrenmesi için birini tayin ederse o kişinin bunu öğrenmesi zorunlu hale geliyorsa aynı şekilde ölünün teçhiz, tekfin ve defin işlemleri için birileri tayin edilmişse artık bu görevi yapmak onların üzerine vacip olur.¹⁰³ Bu söylenenleri şu şekilde de ifade etmek de mümkündür: Devlet başkanı bir kişiyi farz-ı kifâyeyi yerine getirmek için tayin ederse artık o kişi bunu yerine getirmekle sorumlu olur. Başkalarının bu görevi ifa etmesiyle tayin edilen kişinin üzerinden sorumluluk kalkmaz.¹⁰⁴

3. Bir başka hususta şayet farz-ı kifâî olan bir durumun birileri tarafından yerine getirilmediği zann-ı galiple bilinse veya onu yerine getirecek o ehliyeti haiz birilerinin olmadığı tahmin edilse artık bu durum tahminde bulunan kişi için yerine getirilmesi zorunlu olur. Örneğin, bir cenaze varsa ve cenaze namazının da kimse tarafından kılınmama ihtimali zann-ı galiple biliniyorsa artık o cenaze namazını kılmak bu zann-ı galipte bulunan kimseler için farz-ı ayn olur. Vacibin itibara alınmasında yani kifâî mi yoksa aynî mi bu durumda temel kriter maslahatın gerçekleşme imkanının oluşması veya hukukun istediği şeyin onunla gerçekleşmesidir. Yani bütün bunlardan amaç bu işin yapılmasıyla ondan sağlanan maslahatın gerçekleşip gerçekleşmemesine bakılır. Şayet maslahat gerçekleşmişse problem kalmamıştır. Eğer ki maslahatın gerçekleşip gerçekleşmemesinde şüpheye

¹⁰² Mişâlî, *el-Vâcibu 'l-Kifâî*, 612.

¹⁰³ ez-Zerkeşî, *el-Bahru 'l-Muhît*, I, 332.

¹⁰⁴ Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *el-Ahkâmu 's-Sultaniyye*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, trs., 349.

düşülürse o zaman bu işin yapılması aynî vacip/zorunlu bir hal alır.

Mükellef şayet bu farz-ı kifâyeyi kendisinden başkasının yerine getirmediğini bilirse bu durum onun için farz-ı ayn olur. Yapması gerekli bir görev halini alır. Çünkü o kişi de farz-ı kifâyenin muhataplarından biridir. Bunun için kesin bilgiyle bilmesi şart değildir. Zannî bir bilgiyle de kimsenin bunu yapmadığını bilirse artık bu görevi yerine getirmekle sorumlu olmuş olur.¹⁰⁵

4. Müslüman topraklarının din düşmanları tarafından işgal edilmesiyle farz-ı kifâye olan cihad, kadir olan yani güç yetiren erkek veya kadın her Müslümanın üzerine farz-ı ayn olur. Elinden geldiği kadar yani güç yetirebildiği kadar onlarla savaşması gereklidir. Güç yetirdiği şey silah kullanma olabilir, savaşa teşvik etme olabilir. Ta ki İslâm topraklarının düşmanın işgalinden kurtulmasına kadar her Müslüman kadın ve erkeğin mücadele etmesi zorunlu olur.¹⁰⁶

Malikî mezhebi fakihlerinden olan Mevvâk'ın (ö. 897/1492), "*et-Tâc ve'l-iklîl li Muhtasari Halîl*" adlı eserinde düşmanlardan bir grup, Müslümanlara saldırırsa ve bunu savunma güçleri de varsa artık bu savunma ve düşmanı defetme vazifesi onların üzerine farz-ı ayn olur. Eğer bunu yapmaya güçleri yetemeyecekse bir topluluklarsa onlara yakın diğer Müslüman grupların onları düşman saldırısına karşı savunması farz-ı ayn olur.¹⁰⁷

Şâtibî de şöyle demektedir: Farz-ı kifâye olan cihad böyle durumlarda cesaret sahibi ve buna güç yetiren kimselere farz-ı ayn olur. Cihad, bu işe başlayıp da altından kalkamayacak kişi üzerine farz-ı ayn olmaz. Böyle olursa kişiye kaldıramayacağı yük yüklenmiş olacaktır. Kişiye kaldıramayacağı yükü yüklemek de bâtıldır. Buna benzeyen diğer şer'î durumlarda da hüküm böyledir.¹⁰⁸

2.5. Farz-ı Kifâyenin Kısımları ve Muhatapları

2.5.1. Farz-ı Kifâyenin Kısımları

Fıkıh kitaplarına bakıldığında farz-ı kifâyenin iki kısma ayrıldığı görülür.

¹⁰⁵ Mûne, *el-Vacibâtu'l-Kifâyye*, 67 vd.

¹⁰⁶ Heykel, Muhammed Hayr, *el-Cihâd ve'l-Kitâl fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*, (doktora tezi), Lübnan, Ürdün: Daru'l Beyanık, 1996, I, 877 vd.

¹⁰⁷ el-Mevvâk, Muhammed b. Yusuf b. Ebi'l-Kasım, *et-Tâc ve'l-iklîl li muhtasari Halîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 279-280.

¹⁰⁸ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, I, 279-280.

Gazzâlî gibi farz-ı kifâyeyi üçe ayıranların olduğunu da görmek mümkündür.¹⁰⁹ Konumuzla alakalı bu iki kısım ele alınacaktır.

2.5.1.1. Dinî Vecibeler

Bu farz-ı kifâyelerden mahza ibadet olanlar vardır. Cenaze namazı gibi. Bu ibadetin bir kulluk yönü vardır bir de insani yönü vardır. Mesela defin iş ve işlemleri insani bir vazifedir. Bu o ibadetin insani yönüne işaret etmektedir. Bir de din, ölen kişi için cenaze namazının kılınmasını istemiştir. Bu da kulluk yönünü göstermektedir. O dini vecibelerin bir kısmı da şer'î ilimlerle iştiğal etmektir. Yani ilim öğrenmek, dini kitaplar yazmak, Kur'an- Kerim'i ve Peygamberimizin hadislerini ezberlemek, akaid ilmine mantıksal delillerle destek sağlamak ve bu şekilde insanların zihinlerindeki şüpheleri gidermek, varsa dinle alakalı problemlere çözüm bulmak, güncel problemlerle alakalı ictihad etmek gibi.

Aynı şekilde dinî vecibelerin diğer kısmı ise dinin sembollerini/şiarlarını ayakta tutmaktır. Cemaatle namaz kılmak, cemaatle teravîh namazı kılmak, ezan, Cuma namazı, bayram namazları, hüsf ve küsf namazları, yağmur duası namazı, i'tikaf, Hac ve umreyle Kabe'yi ziyaret etmek gibi.

Allah yolunda cihad, iyiliği emretmek kötülükten sakındırmak, Müslüman esirleri düşman elinden kurtarmak, selam vermek ve almak, hapşırın kişinin elhamdülillah demesine, karşılık vermek de dinî vecibelerdendir.¹¹⁰

2.5.1.2. Dünyevî Vecibeler

Dünyevî vecibeler, toplumun yararına olan şeylerin hepsidir. Hayatı kolaylaştıran ilimleri öğrenmek, sanatla alakalı yöntem ve metodları öğrenmek, meslekleri bilmek, tarım ve sanayi ile ilgili şeyler öğrenmek gibi.¹¹¹

Şâtübî de ikili bir taksim yapmış ancak dinî ve dünyevî diye bir ayrıma gitmemiştir. Yukardaki taksimde olduğu gibi bir taksime girmemesi Şâtübî için bir başka açıdan bakma fırsatı doğurmuştur. Çünkü dinin amacı dünya ile ahireti birbirinden ayırmak değil bunları birleştirmektir. Dinin amacı toplum hayatını dinin kurallarına uygun hale getirmektir. Toplumun maddi ve manevi ihtiyaçlarını dine uygun bir şekilde gidermeyi hedeflemektedir. O halde Şâtübî şu şekilde bir

¹⁰⁹ Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmûd İbrâhim - Muhammed Muhammed Tamir, Dâru's-selâm, Kahire, 1997, VII, 6-7; Gazzâlî, *el-Vecîz*, II, 188.

¹¹⁰ ez-Zerkeşî, *el-Mensûr*, III, 33-38.

¹¹¹ ez-Zerkeşî, *el-Mensûr*, III, 33-38; es-Suyûtî, Celaleddin Ebü'l-Fazl Abdurrahman bin Kemaleddin Ebi Bekr bin Muhammed, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, 410-415.

taksime gitmiştir;

1. Dinin belli bir alanına has olan ibadetlerdir. Mesela genel idare, cihad, ilim öğrenme, gerekli olan sanatları öğrenme gibi.

2. Dinin belli alanlarına has olmayan genel ibadetlerdir. Mesela iyiliği emretmek kötülükten sakındırmak dinin bütün bablarını tamamlayan kifâî bir vaciptir. Yani belli bir alana has değildir.¹¹² Emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker/iyiliği emretmek kötülükten sakındırmak namazla ilgili de olabilir, oruçla veya tıpla ilgili de olabilir. Örneğin doktora, bu ilmini faydalı işler için kullan organ mafyası olmak için kullanma, denmesi ya da bir hakime, hakim bey adaletle hükmedin, sakın ha adaletsizlik yapmayın, denmesi böyledir. İyiliği emredilmiş ve kötülükten de sakındırılmış olunur. İmam Şâtîbî'nin bu taksimi onun dinin maksatlarını ne kadar derin bir şekilde anladığını göstermektedir. Çünkü İmam Şâtîbî, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma ilkesini bir alanla sınırlı tutmayıp bütün alanlarla alakadar kılmaktadır. Böylelikle emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker hayatın bütün alanlarını kuşatmış olacaktır. Ekonomik, toplumsal, siyasi hayatla alakalı alanlarda düzeltme veya eleştiri yapma ya da toplumun değişik kesimleriyle alakalı vazifeyi yerine getirme noktasında bir düzeltme çabasına teşvik etmek, şûrayı yaygınlaştırmak ve yönetim alanında da insanı zulüm yapmaktan sakındırmak da emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker kapsamına girmektedir. Ta ki bu vacip yani emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker insanı ilerlemeye, kendini daha da sağlama almaya doğru itici bir güç olsun ve insanları hataları tekrar etmekten alıkoysun, kötülüklerin yaygınlaşmasını da engellesin.¹¹³

Bu yukarıdaki kısımlandırmaları alimler kendi zamanlarındaki şartlara göre yapmışlardır. Günümüzde bunlara birtakım örnekler daha eklenebilir.

a. Ansiklopediler, sözlükler, fihristler, hard diskler vb. diğer iletişim araçlarını kullanarak Kur'an-ı Kerimi, hadis-i şerifleri ve dini ilimleri insanlara daha kolay ulaştırılabilmelidir.

b. Kollektif içtihad akademilerini kurmak gerekiyor ki bu akademiler müctehid yetiştirme imkanı sağlasınlar. Müctehid olabilecek kabiliyette olanlar yetiştiğinde bunlar içtihad faaliyetini üstlenecekler ki bu alandaki faaliyetlerini yapabilsinler. Halife yetiştirecek müesseseler kurulmalı ki Müslümanların birliğini

¹¹² Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, II, 305.

¹¹³ Abdulkebir, *İhyâu'l-furûzi'l-kifâiyye*, 45-48.

ve dirliğini sağlayabilsinler. Devlet işleriyle alakalı fikir alışverişi yapabilecekleri meşveret heyetleri kurabilsinler.

c. Sanayi sektöründe ve teknoloji alanında özel teşebbüsler kurulmalıdır.

d. Medeni toplumları ortaya çıkaracak özel ve gelişmiş birtakım kuruluşlar kurulmalı ki bunlar emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker görevini üstlenebilsinler. Sonucunda da medeni bir toplum ortaya konabilsin. Öyle medeni toplumlar ki emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münkeri ifade etme noktasında bu işi üstenebilsin. Yani toplumsal kontrol mekanizması kurabilsin.¹¹⁴ Bu müesseseler yeri geldiğinde yetkili mercilere bu yanlıştır bunu yapamazsın diyebilmelidir.

e. Hayatın zaruri alanlarıyla alakalı sigorta şirketleri ve bütün vatandaşlara yönelik sosyal sigorta kurumları kurulmalıdır.¹¹⁵

2.5.2. Farz-ı Kifâyenin Muhatapları

Peki, hitap itibarı ile bütün mükellefler mi muhataptır yoksa bir kısmı mı? Yani farziyet bütün mükelleflere mi taalluk ediyor yoksa fiili gibi farziyeti de bir kısım mükellefe mi taalluk etmektedir? Bu hususta iki görüş ortaya çıkmıştır.

Birinci görüş: Cumhura göre, farz-ı kifâyenin hitabı bütün mükelleflere taalluk eder. Çünkü belirsiz kimseleri bir şeyle sorumlu tutmak mümkündür. Ancak belirsiz kimselerin bir işten sorumlu tutulması o kadar da kolay değildir. Haliyle bütün mükellefler farz-ı kifâye hitabının muhatabı sayılmalıdırlar. Nitekim yapılmadığı takdirde herkesin sorumlu olduğunu biliyoruz. Ama yapılması noktasında herkesin değil de bir kısmın yapması herkesten sorumluluğu kaldırmaktadır. Mesela selem veya veresiye alışverişi yapılan bir akit sırasında hazır bulunan okur-yazar biri taraflar arasındaki muameleyi yazmaktan kaçınırsa oradaki bütün okur-yazar kişiler sorumlu olurlar. Çünkü bu muameleyi kayıt altına almak gerekiyorsa bu durum orada bulunan herkesi sorumlu kılar. Ama birisi bunu îfa ederse hep beraber sorumluluktan kurtulurlar. Bu da gösteriyor ki farz-ı kifâyenin muhatabı bütün mükelleflerdir.¹¹⁶ Keza şahitlik yapmak üzere çağrıldıklarında olaya şahit olan herkes bu çağrının muhatabıdır. Şayet birileri bu vazifeyi eda etmezse hepsinin sorumlu olduğunu kabul ettiğimize göre hitap umûmidir. Zaten birileri yapmadığı takdirde herkes sorumludur dediğimizden de bu anlaşılmıyor mu?

¹¹⁴ Abdulkebir, *İhyâu'l-furûzi'l-kifâiyye*, 51.

¹¹⁵ Abdulkebir, *İhyâu'l-furûzi'l-kifâiyye*, 51.

¹¹⁶ ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 194.

Bu itibarla farz-ı kifâye bağlayıcılık yönünden farz-ı ayn ile aynı seviyededir. Aralarındaki tek fark, îfa etme bakımından farz-ı ayndan her ferдин sorumlu olması, farz-ı kifâyede ise birilerinin üstlenmesiyle diğerlerinin sorumluluktan kurtulmasıdır.¹¹⁷

İkinci görüş: Bir kısım ulemaya göre burada muhatap toplumun tamamı değil belli bir kesimdir. O kesim Allah katında belli olan birileridir. Delil olarak da “Sizden, hayra çağırان, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”¹¹⁸ ayet-i kerimesini zikrederler. Onlara göre toplumda birileri bu görevi yerine getirdiğinde bütün toplumdan sorumluluk düşer. Örneğin borçlu olan birinin borcu başkası tarafından ödenince borç düşüyorsa farz-ı kifâyede de işi yerine getiren asıl sorumlu olanlar değilse de sorumluluk düşer. Şayet hitap herkese yönelik olsaydı birilerinin yapmasıyla diğerlerinden sorumluluk düşmezdi. Birinci görüşün sahipleri buna şöyle cevap verirler: Vücubun herkese taalluk etmesi, bunu yerine getirme konusunda herkesi sorumlu tutma anlamını taşımamaktadır.¹¹⁹

Kanaatimizce zikredilen delillerden yola çıkarak ikinci görüş sahiplerinin yaklaşımı daha isabetli görünmektedir. Eğer herkes muhatap kabul edilirse farz-ı kifâye olan görevleri birilerinin yapmasıyla diğerlerinden bu sorumluluğun düşmemesi gerekmektedir. Fakat farz-ı kifâye olan bu görevlerin birileri tarafından îfa edilmesi geriye kalanlar mükelleflerden sorumluluğu kaldırmaktadır. Öyleyse muhataplar, herkes değil de Allah (c.c) katında malum olan bir kesim olmaktadır.

Farz-ı Kifâyeyi Terk Etmenin Hükmü: Eğer toplumun tamamı farz-ı kifâye olan bir meseleyi yerine getirmekten kaçınırsa herkes sorumluluk altında kalır ve günahkar sayılırlar. Çünkü toplumun farz-ı kifâyeyi ihmal etmesi, ferдин farz-ı ayni ihmal etmesi mesabesindedir. Bu yüzden farz-ı ayni terkinden kişiye günah yazıldığı gibi farz-ı kifâyenin terkinden de toplumun tüm fertlerine günah yazılır. Bundan dolayı farz-ı kifâyeyi terk etme noktasında ittifak eden toplumun fertlerine savaş açılır ve gerektiğinde öldürülürler.¹²⁰

Bir örnek verilecek olursa, bir cenazenin teçhizi terk edildiğinde bütün

¹¹⁷ ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 194-195; el-Attar, *Hâşiyetü'l-Attar*, I, 238-239.

¹¹⁸ Al-i İmran, 3/104.

¹¹⁹ ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 196; el-Attar, *Hâşiyetü'l-Attar*, I/240.

¹²⁰ ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 197.

toplum mu bu durumdan sorumluluk altında kalır yoksa asıl bu görevi yapmaları mendub olan meyyitin kendi akrabaları mıdır? İmam Nevevî'ye (ö. 676/1277) göre en doğru olan görüş mazereti olmayan bütün fertlerin sorumlu olmasıdır.¹²¹

Dolayısıyla fakihler farz-ı kifâyenin muhataplarını şu şekilde sınıflandırır.

2.5.2.1. Alimler ve Yetkililer:

Günümüzde var olan durumlara bakıldığında birçok İslâm devletlerin ve yöneticilerin farz-ı kifâyelere gerekli önemi vermedikleri anlaşılmaktadır. Farz-ı kifâyeleri uygulama ve yerine getirme yetkileri olduğu halde bunu üstlenmemektedirler. Niye gerekli ehemmiyeti vermiyorlar diye tartışmaya girmek konumuzun dışında olduğu için gereksiz bir iş olacaktır. Ancak yetkililerle birlikte bu vazifeyi yerine getirmek veya yerine getirmesini söylemek İslâm dinini müdafaa etmede, bâtil görüşleri ve şüpheleri çürütme, güncel problemleri konuşma noktalarındaki üstünlükleri inkar edilemeyen alimlere de düşmektedir. Bu konudaki gevşekliğin en bariz sebebi yani ümmetle alakalı konuları konuşacak alimleri, siyasileri ve yönetim erkini elinde bulunduranları kabına çekilmeye sürükleyen temel etken aralarındaki amansız, gereksiz tartışmalardır. Bazı alimleri görüyoruz ki siyaset benim işim değildir diyor. “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de.*”¹²² sadece bu ayetin gereğiyle yetinmiyorlar. Ümmetin işlerindeki tasarrufları, nasihat etmeden ve doğru yolu göstermeden sadece yöneticilere bırakıyorlar. Halbuki siyasette ve yönetimde ilmin ve alimin konumunun ne kadar mühim olduğunun bilinmesi gereklidir. Bu konuda umumî bir maslahat olduğu için dayanışma amaçlı alimlerin yönetim erkini elinde bulunduranlara nasihat vermeleri ve doğru yola yönlentmeleri önemli bir farzdır/görevdir. Ve bu noktada çok da ciddi bir ihtiyaç da vardır. Olaylara vakıf olma, kanunları yönetme noktasında. Alimlerle yöneticiler arasında dayanışma ve yardımlaşma kesinlikle olması gerekir. Alimler bu ilişkiden kendilerini soyutlayamazlar. Çünkü dinî-hukukî hükümleri yönetimde cârî kılabilmek için o hükümleri ve hükümlerin indiriliş gayesini iyi bilmek gerekmektedir. O rehber olacak olan alimler memleketin yöneticileriyle dayanışma ve yardımlaşma vazifelerinde yol göstermeye daha layıktırlar. İç ve dış durumlarla alakalı meydana gelen meseleleri teşhis etme yönüyle de daha ehildirler. Şeriatın

¹²¹ ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 198.

¹²² Nisa, 4/59.

tatbiki noktasında yöneticilere yardımcı olma hususunda rehber alimler daha öndedirler. Yani şer'î hükümlerin tatbiki noktasında yöneticilere yardımcı olacaklar.¹²³ Kanun boşluğu oluştuğunda İslâm alimlerinden nasıl destek alınıyorsa örneğin miras hukukunda ortaya çıkan bir problemi çözmek için İslâm hukukçularına müracaat ediliyorsa aynı zamanda kanun düzenlerken de ilahiyat fakültelerinden ve diyanet camiasından destek alınması gerekmektedir. Tabi bu konuda da maslahatların en doğru olanlarına riayet edilecektir. Alimlerden kim bundan geri durursa kendi önüne bir set çekmiş ve yöneticilerin önüne de zulüm yapabilme kapılarını açmış olacaktır. Süresiz nafaka zulmünün önü açılmış olacaktır. Eğer ki yöneticiler de alimlerden yardım istemezse kayıtsız şartsız bir tasarrufta bulunmuş olacaklardır. Alimlerin siyasetten uzak durmamalarının gerekli olduğunun en bariz delili şu hadis-i şeriftir: “Cihadın hangisi daha faziletlidir diye sorulduğunda: Zalim sultanın karşısında hakkı söyleyebilmek en büyük cihattır.”¹²⁴ hadisidir. Bu hadise bakan görür ki sultanın yanında tabiriyle sadece sözlü bir şekilde ve sözün hiçbir etkisi olmayacak şekilde söylemek değil ya da uzaktan veya dolaylı olarak işaret etmek değil de ona ulaşabilecek her yolu ve yöntemi deneyerek bunu yapması gerekmektedir. Parlamentoda, bakanlar kurulunda vb.. özellikle de zalim olan sultanın karşısında bile olsa bunu gerekli yollarla söylemek ve gerekli yerlere ulaştırmak gerekir. Neden dindarların elinde bu yetki olmasın ki?

2.5.2.2. Bütün Müslümanlar

Farz-ı kifâyeyi yerine getirmekle yükümlü olan bütün Müslümanlardır. Herkesin toplumdaki konumunu ve yerini bilmesi gerekir ki üzerine farz olan görevini en güzel şekilde yerine getirebilsin. Bu görevler, toplumun inşasında önemli olan görevlerdir. Bu yüzden toplumdaki herkes acaba bu vaciple ben muhatap mıyım değil miyim bunu bilmesi gerekmektedir. Ancak bunu bilip öğrenince bu görevi yerine getirebilir.

Farz-ı kifâyeyle muhatap olanlara yani hitabın kimler için olduğuna gelince usûl âlimleri bu konuda farklı görüşlere sahip olmuşlardır.¹²⁵ En bariz olanları

¹²³ et-Tunusî, Hayruddîn, *Akvemü'l-mesalik fi ma'rifetu ahvâli'l-memâlik*, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnanî, Beyrut, 2012, 62-63.

¹²⁴ Ebû Davud, *Sünen*, 32, Melahim, 17, h.no: 4344, (V/59); İbn Mace, *Sünen*, 36, Fiten 20, h.no: 4011, (I/663).

¹²⁵ ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 322.

şunlardır:

a) Bütün mükellefler o farzın muhatabıdır. Yani her fert onu yerine getirmekle sorumludur. Fakat birileri onu yerine getirince sorumluluk diğer muhataplardan kalkar. Cumhur bu görüştedir.¹²⁶ Bu durum bütün mükellefleri bu farzı yerine getirmeye sevk etmektedir. Yani bunu yapmaya ister ehil olsun isterse ehil olmasın bunu yapmakla mükelleftir. Bu farzı yerine getirmeye muktedir olanlar yani ben bunu yapabilirim diyenler bunu yapmak için acele etmelidirler. Kendini bunu yapmaya yani yerine getirmeye ehil görmeyenler ise ehil olanları bu görevi yapmaya teşvik edecekler. Böylelikle bu vacipleri yerine getirme konusunda herkeste bir yardımlaşma olur. Gücü yetenler bu farzı yerine getirmeye çalışarak gücü yetmeyenler ise gücü yetenleri, bu görevi yerine getirmeye teşvik ederek onlara yardım etmiş olurlar. Şâtıbî buna işaret ederek şöyle demektedir; o farzı yerine getirmek herkesin maslahatı içindir. Herkes bu görevi yerine getirmekle mesuldür. Bazıları doğrudan bunu yerine getirecek yani buna güç yetirenler, bunu yapmaya güç yetiremeyenler ise en azından bunu yapabilenleri harekete geçirmeleri gerekmektedir. Mesela yöneticiliğe kabiliyeti olanlar onu yerine getirmekle mükelleftirler. Bunu yapamayacak olanlar ise yapabileceklerini düşündüğü kimseleri teşvik etmekle mükelleftirler.¹²⁷

b) Hitap toplumun içerisinde belli olmayan bir kesime yönelik olabilir. Bu görüşte olanlar Cessas, Beydâvî ve diğerleridir.¹²⁸ Delil olarak şu ayetleri gösterirler:

وَأَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹²⁹ Ve

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَآفَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

“Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak

¹²⁶ eş-Şafî, Muhammed bin İdris, *el-Ümm*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1990, I, 312; el-Karâfi, *el-Furûk*, II, 17; el-Attar, *Hâşiyetü'l-Attar*, I, 237-238; el-Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed, *Keşfu'l-esrar şerhu usûli'l-Pezdevî*, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, trs., I, 206; Şâtıbî, *Muvâfakât*, I, 283-284.

¹²⁷ Şâtıbî, *Muvâfakât*, I, 283-284; Mişâli, *el-Vacibu'l-Kifâi*, 601-604.

¹²⁸ el-Cessas, *el-Fusûl*, II, 157; el-İsnevî, *Nihâyetü's-sül şerhu minhaci'l-vusûl li'l-Beydâvî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, 35 vd.

¹²⁹ Âl-i İmran, 3/104.

ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”¹³⁰ Bu iki görüşten isabetli olanı ise cumhurun görüşüdür. Çünkü ikinci gurubun delil olarak getirdiği şey bir kesime bu işi vacip kılacak delil değildir. Bu ayetler o işin yapılması için teşviktir. İlim öğrenmenin faydaları ortaya çıksın ve cihadın gerçekleşmesi için bir teşviktir. Şayet bu iki ayet sadece bir kesimin sorumlu olduğunun delili olsaydı farz-ı kifâyenin vucûbunda hitabın bütün herkese yönelik olduğuna delalet eden ayetlerle çelişirdi.¹³¹ O zaman bu iki ayeti şu şekilde birleştirebiliriz. Bu iki ayet farz-ı kifâyeyi birilerinin yapmasıyla diğerlerinden bu sorumluluğun kalktığına delil getirebiliriz.¹³²

¹³⁰ Tевbe, 9/122.

¹³¹ Hac, 22/78; Bakara, 2/216.

¹³² İbnu'n-Neccâr, Ebû'l-Beka Muhammed b. Ahmed b. Abdulaziz, thk. Muhammed ez-Zuhayli ve Nezih Hammad, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, 2.baskı, Mektebetu'l-Ubeykân, el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suudiye, 1997, I, 375 vd.; Mişâlî, *el-Vacibu'l-kifâi*, 599-604.

3. FARZ-I KİFÂYENİN FORMEL İBADETLERDEKİ ÖRNEKLERİ VE TOPLUMSAL DAYANIŞMADAKİ ROLÜ

Farz-ı kifâyenin tanımı, kısımları, ehemmiyeti, muhatapları ve aynîleştiği durumların teorik yönünü verdikten sonra şimdi de pratik yansımaları üzerinde durulacaktır. Farz-ı kifâyeyi örneklendirmeye geçtiğimizde muhakkak ki en başta değinilmesi gereken alan ibadet alanıdır. Nitekim ibadet sahasındaki örnekler de bu bağlamda verilmesi gereken ilk örneklerdir. Çünkü İslâm dininde asıl olan ibadetlerdir. Diğer bütün alanlarda yapılan çalışmalar ibadetleri nihaî maksadına uygun bir şekilde yerine getirmektir.

3.1. Cemaatle Namaz

3.1.1. Tanım

Namaz sözcüğünün sözlük manasına bakan kişi mastar olan صلاة kelimesinin mazi fiil olan صلى fiilinden türemiş olduğunu görecektir. صلاة kelimesinin anlamı istiğfar manasına gelen dua demektir.¹³³

Terim olarak namaz; belirli vakitlerde yapılan ve belli hareket ve sözlerden oluşan bir ibadet şeklidir.¹³⁴

3.1.2. Beş Vakit Namazı Cemaatle Kılmanın Hükümü

Bütün alimler namazın akıllı, ergenlik çağına ulaşmış, hayızlı ve nifaslı olmayan (kadınlar için) her Müslümanın üzerine farz-ı ayn olduğu hususunda görüş birliği içindedirler. Namaz konusunda beş vakit namaz haricinde farz-ı ayn olan bir namazın olmadığı konusunda da âlimler görüş birliği içindedirler.¹³⁵ Ancak bu namaz cemaatle mi kılınacak yoksa münferit bir şekilde mi kılınacak? Bu hususta âlimler ihtilafa düşmüşlerdir. Farz olan namazlar arasında cemaatle kılınması konusunda ihtilafa düşülmeyen Cuma namazıdır. Çünkü Cuma namazı; devamlı bir hastalık veya yolculuk gibi dinen geçerli bir özrü bulunmayan hür, ergenlik çağına

¹³³ İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mekâyisu'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, Beyrut,1979, "slv" md., III, 300; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "slv" md., XIV, 464-466; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, "slv" md.

¹³⁴ el-Hattab, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdîrahmân el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibu'l-celil fi şerhi muhtasari'l-Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, I, 377; el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 134; ed-Demîrî, Ebû'l-Beka eş-Şafîî, Muhammed b. Musa b. İsa b. Ali, *en-Necmü'l-vehhâc fi Şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2004, II, 7; İbn Kudame, *el-Muğnî*, Mektebetu'l-Kahire, Kahire,1968, I, 267.

¹³⁵ İbn Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nîsâbûrî, *el-İcma'*, thk. Fuad Abdulmünim Ahmed, Dâru'l-Muslim li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2004, 37; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, thk. Muhammed Necîb el-Mutî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003 III, 3; İbn Kudame, *el-Muğnî*, 267.

ulaşmış her erkeğin üzerine farz-ı ayndır.¹³⁶ Peygamber Efendimiz (s.a.v) Cuma namazının farziyeti hakkında şöyle buyurmaktadır: “Cuma namazına gitmek, ergenlik çağına ulaşmış her Müslüman'a farzdır.”¹³⁷ Yani bu demek oluyor ki Cuma namazının cemaatle kılınması da namazın kendisi gibi aynî bir farzdır. Bu durum sadece Cuma namazı için geçerlidir.

Fakat diğer beş vakit namaz için durum farklıdır. Bu beş vakit namazların cemaatle kılınmasının hükmü üzerinde âlimler arasında görüş farklılıkları vardır. Maverdî, Cuma namazının cemaatle kılınmasının farz-ı ayn olduğu noktasında ulema arasında ihtilaf yoktur demektedir. Bu yüzden Cuma namazı ancak cemaatle kılınabilir.¹³⁸

Ancak geri kalan beş vakit namazın cemaatle kılınmasının hükmü üzerinde görüş farklılıkları vardır. Bu görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz;

Birincisi: Beş vakit namazın cemaatle kılınması özür durumu hariç tutulursa farz-ı ayndır.¹³⁹ Ancak bu beş vakit namazın cemaatle kılınması namazın sıhhat/geçerlilik şartı değildir. Hanefiler¹⁴⁰ ve Hanbelîlerin çoğunluğu¹⁴¹ ve Şâfiîlerin bir kısmı¹⁴² böyle olduğunu söylemektedirler. Ancak bazı Hanbelîler¹⁴³ ile Zahiriler¹⁴⁴ beş vakit namazın cemaatle kılınmasının namazın sıhhat şartı olduğunu söylemektedirler. Delil olarak ise şu ayet ve hadisleri göstermektedirler.

“*Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.*”¹⁴⁵ Allah

¹³⁶ İbn Münzir, *el-İcma'*, 40; Serahsî, *el-Mebcut*, II, 22; el-Hattab er-Ruaynî, *Mevâhibu'l-Celil*, II, 82; el-Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Hâvi'l-Kebîr fî fikhi mezhebi'l-imami's-Şafîi*, thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvez- Şeyh Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1999, II, 297; İbn Kudame, *el-Muğni*, I, 218.

¹³⁷ Ebû Dâvûd, *Sunen*, 1, Taharet, 129, h.no: 345, (1/318)

¹³⁸ el-Maverdî, *el-Havi'l-Kebîr*, II, 297.

¹³⁹ İbn Kudame el-Makdisî, *el-Kâfi fî fikhi'l-imam Ahmed*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 288-289.

¹⁴⁰ el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedaiu's-sanai'fî tertîbi's-şerâi'*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, I, 155.

¹⁴¹ İbn Kudame, *el-Muğni*, II, 130-131; İbn Teymiye, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. el-Hadır b. Muhammed el-Harrânî, *el-Muharrer fî'l-fikhi alâ mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, 2.baskı, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1984, I, 91-92; el-Merdâvî, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, 2. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrut, trs., II, 210.

¹⁴² el-Maverdî, *el-Havi'l-Kebîr*, II, 297; eş-Şirâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf, *el-Muhezzeb fî fikhi'l-İmami's-Şafîi*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, trs., I, 176; en-Nevevî, *el-Mecmu'*, IV, 183-184.

¹⁴³ İbn Kudame, *el-Muğni*, II, 131.

¹⁴⁴ İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ths, III, 104.

¹⁴⁵ Bakara, 2/43.

burada rükû edenlerle beraber rükû etmeyi emretmiştir. Bu emir de ancak birileriyle beraber rükû etmekle yerine getirilebilir. Bu durum da mükellefler için kesinlikle yapılması gereken bir ibadet olmuş oluyor.¹⁴⁶ Diğer ayetteki delillerine gelince ayet şu şekildedir; “*Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kaldırdığın zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar, silahlarını (yanlarına) alsınlar, böylece (namazı kılıp) secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar. Sonra henüz namazını kılmamış olan (bu) diğer gurup gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. O kâfirler arzu ederler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olsanız da üstünüze birden baskın yapsalar. Eğer size yağmurdan bir eziyet olur yahut hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmanızda size günah yoktur. Yine de tedbirinizi alın. Şüphesiz Allah, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.*”¹⁴⁷ Bu ayette korku halinde dahi namazın cemaatle kılınmasının terkedilmesi için herhangi bir ruhsat tanınmamıştır. Bu da cemaatle namaz kılmanın vacip olduğunu göstermektedir demişlerdir.¹⁴⁸ Diğer delilleri ise Peygamberimiz ’in(s.a.v) şu hadis-i şerifidir; “*İçimden şöyle geçirdim ki birisine emredebim de oradaki insanlara cemaatle namaz kaldırsın, sonra ben o ezanı duyup da cemaate gelmeyenlere gideyim ve evlerini ateşe vereyim. Çünkü cemaatle namaz kılmaktan sadece münafik olanlar geride durur.*”¹⁴⁹ Bu tehdidin benzeri sadece vacibin terki durumunda söz konusu olmaktadır.¹⁵⁰ Başka bir hadiste yine Peygamberimiz’den (s.a.v) Ebû Hüreyre (r.a) rivayet ettiği şu hadise göre, Peygamber’e (s.a.v) âmâ bir adam gelip: – Ya Resûlallah! Beni mescide götürebilecek kimsem yok, diyerek namazı evinde kılabilmek için Resûlullah’dan (s.a.v) kendisine (bu durumda cemaate katılmama) ruhsatı vermesini istedi. Peygamber Efendimiz (s.a.v) de ona müsaade etti. Âmâ dönüp giderken Peygamberimiz (s.a.v) onu çağırarak: – “*Sen, namaz için ezan okunduğunda ezanı işitiyor musun?*” diye sordu. Âmâ: –Evet, dedi. Peygamber (s.a.v): – “*O halde ezan davetine icâbet et, (cemaate) katıl!*” buyurdular.¹⁵¹ Bu hadiste de anlaşıldığına göre, âmâ bir adamın kendisini camiye getirip götüreceği kimsesinin olmamasına rağmen o kişinin cemaatle namazı terk etmesine Peygamberimiz (s.a.v)

¹⁴⁶ el-Kâsânî, *Bedaiu’s-sanai*, I, 155.

¹⁴⁷ Nisa, 4/102.

¹⁴⁸ el-Maverdî, *el-Havi’l-kebîr*, II, 297.

¹⁴⁹ Buhârî, *Sahih*, 10, Ezân, 34, h.no: 657, (I/321); Muslim, *Sahih*, 5, Mesâcid, 252, h.no: 1482, (I/263)

¹⁵⁰ el-Kâsânî, *Bedaiu’s-sanai*, I, 155.

¹⁵¹ Muslim, *Sahih*, 5, Mesâcid, 255, h.no: 1486, (I/263).

müsaade etmemiş ve istediği ruhsatı kendisine tanımamıştır. Yani Rasulullah (s.a.v) âmâ bir insana bile ruhsat vermemişse sağlıklı bir insana hiç müsaade etmez. Ümmetin cemaatle namazı kılma uygulaması ise günümüze kadar devam etmiş ve terkeden kişi de kınanmıştır. Ümmetin de günümüze kadar bu uygulamaya muhalif bir söz söylememesi de farz namazları cemaatle kılmanın aynî bir vacip olduğunu göstermektedir.

İkincisi: Beş vakit namazı cemaatle kılmak sünnet-i müekkededir. Bazı Hanefiler¹⁵² böyle düşünmüşlerdir. Malikîler¹⁵³, bazı Şâfiîler¹⁵⁴ ve bazı Hanbeliler¹⁵⁵ de böyle düşünmektedirler. Onlar Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) şu hadisini delil olarak getirmektedirler: "*Cemaatle kılınan namaz, yalnız başına kılınan namazdan yirmi beş derece diğer bir rivayete göre de yirmi yedi derece daha faziletlidir.*"¹⁵⁶ Bu hadisin vurguladığı nokta fazilet kazanma olduğu için bu yönüyle bu hadis cemaatle namaz kılmanın bizim için sünnet olduğuna delildir.¹⁵⁷

Birinci görüş sahiplerinin delillerine gelince o ayette korku namazının öğretilmesi amaçlanmaktadır. Bu açıklama, düşmanla karşılaşınca korku namazının nasıl kılınacağına bilinmesi için yapılmıştır. Bu uygulama savaş esnasında cepheye savaşmakta olan Müslüman grup için daha etkili bir tedbirdir. Eğer ferdi kılınırsa herkes tek başına kılmış olacağı için ve herkes kıldığı namazla meşgul olacağından bu durum karşı taraf açısından Müslümanlara saldırmak için bir fırsata dönüşmüş olacaktır. Eğer hep beraber namazın kılınması emredilseydi bu durum düşman karşısında yenilgiyle sonuçlanmasına sebep olabilecek bir durum haline dönüşürdü. Allah (c.c) Hz. Peygamber'e (s.a.v) onların iki gruba ayrılmasını emretti. Bir grup Rasulullah'la (s.a.v) namaz kılsın diğer grup da onları gelebilecek düşman saldırılarına karşı onları korusun. Bu durum savaş ortamının bir gereğidir. Yoksa cemaatle namaz kılmanın delili değildir.¹⁵⁸ Rasulullah'ın (s.a.v) ben namazı cemaatle kılmayanların evlerini yakacağım hadisine gelindiğinde ise bu hadisten kasıt şudur: Namaza gelmeyen kişilerin münafık kimseler olduğu ve bu sebeple Rasulullah da

¹⁵² el-Kâsânî, *Bedaiu's-sanai*, I, 155.

¹⁵³ el-Karâfî, *ez-Zehire*, II, 264.

¹⁵⁴ el-Maverdî, *el-Havi'l-kebir*, II, 297; eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 176; en-Nevevî, *el-Mecmu*, IV, 182; en-Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn ve umdetu'l-müftî*, thk. Züheyr eş-Şâviş, 2. Baskı, el-Mektebetü'l-İslâmî, Şam-Beyrut-Amman, 1991, I, 339.

¹⁵⁵ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 131; el-Merdâvî, *el-İnsâf*, II, 210.

¹⁵⁶ Buhârî, *Sahih*, 10, Ezan, 30, 645-646(I/319); Muslim, *Sahih*, 5, Mesacid, 249, h.no: 1477, (I/262).

¹⁵⁷ el-Kâsânî, *Bedaiu's-sanai*, I, 155.

¹⁵⁸ el-Maverdî, *el-Havi'l-kebir*, II, 301.

onların evini yakacağım demiştir. Yoksa namazı cemaatle kılmadıklarından dolayı değildir. Bu hadis ancak bu şekilde anlaşılabilir.¹⁵⁹

Üçüncüsü: Cemaatle namaz kılmak farz-ı kifâyedir. Şâfiîlerin çoğunluğu¹⁶⁰, bazı Malikîler¹⁶¹ ve bazı Hanbeliler¹⁶² bu görüşü savunmaktadırlar. Bazı Şâfiîler ezanın da farz-ı kifâye olduğunu söylemişlerdir.¹⁶³ Bazı Malikîler imamlığın da farz-ı kifâye olduğunu söylemişlerdir.¹⁶⁴ Bu farzı birileri yapınca diğerlerinden sorumluluk düşmektedir. Ebu'd-Derdâ'nın (r.a.) naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Bir köyde ya da kırdan üç kişi birlikte bulunur ve namazı aralarında cemaatle kılmazlarsa, şeytan onları kuşatıp etkisi altına almış demektir. Öyleyse cemaate devam ediniz. Muhakkak ki sürüden ayrılanı kurt kapar.”*¹⁶⁵ Bu hadisten de anlaşılıyor ki tarlada, bağda, bahçede çalışanlar üç kişi olsalar bile namazı cemaatle kılmalıdırlar. Hatta bunlar iki kişi dahi olsalar namazlarını cemaatle eda etmeleri daha iyidir. Çoğunlukla çiftçiler; tarla, bağ ve bahçeyle uğraşmayı kendilerince geçerli bir mazeret kabul ederek namazlarını kılma konusunda tembellik gösterirler. Çok dindar görünenler de namazlarını tek başına kılıverirler. Hâlbuki tarla, bağ ve bahçelerde çalışanlardan birkaç tanesi bir araya gelerek namazlarını cemaatle eda etseler ne kadar çok sevap kazanırlar. Birkaç kuruş para kazanabilmek için soğuk, sıcak, yağmur, çamur demeden geceli gündüzlü çalışırlar da ne kadar büyük ecir ve sevapları kaybettiklerine hiç bakmazlar. Halbuki onlar kırlarda cemaatle namazlarını eda etseler daha fazla sevap kazanırlar. Bu görüşün sahipleri bu hadisi cemaatle namaz kılmanın farz-ı kifâye olduğuna delil getirmişler. Bir beldenin halkı cemaatle namaz kılmayı hep beraber bıraktıklarında bu tutumlarıyla namazdan geri durmuş ve isyan etmiş olurlar. Bu yüzden günahkâr olmuş olurlar. Namazı toptan cemaatle kılmayı terk ettiklerinde devletin onlara karşı savaş açması gerekmektedir. Toplumda farz-ı kifâyenin muhataplarından muktedir olanları bu farzı yerine getirirse, o toplumda namazın cemaatle kılındığını herkes görse ve bilse ve bu durum toplumda

¹⁵⁹ el-Maverdî, *el-Havi'l-kebir*, II, 301.

¹⁶⁰ el-Maverdî, *el-Havi'l-kebir*, II, 297; eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb*, I, 176; en-Nevevî, *el-Mecmu'*, IV, 182; en-Nevevî, *Ravdâtu't-tâlibîn*, I, 339.

¹⁶¹ el-Hattâbu'l-Mâlikî, *Mevâhibu'l-celil*, II, 81-82.

¹⁶² İbn Teymiye, *el-Muharrer*, I, 91-92; el-Merdâvî, *el-İnsâf*, II, 210.

¹⁶³ el-Maverdî, *el-Havi'l-kebir*, II, 49-50.

¹⁶⁴ el-Hattâbu'l-Mâlikî, *Mevâhibu'l-celil*, II, 82.

¹⁶⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2, Salât, 47, h.no: 548, (1/411-412).

yayılmış olursa bu farziyet herkesten düşer.¹⁶⁶

Tercih edilen görüş ise cemaatle namaz kılmak toplum açısından farz-ı kifâyedir. Dolayısıyla bir beldenin ahalişi toplu olarak cemaatle namaz kılmayı terk etmeye başladıklarında onlara savaş açılır. Her camide cemaatle namaz kılmak ise sünnet-i müekkededir. Özellikle erkeklerin bunu yapması ise fazilettir.¹⁶⁷

3.1.3. Cemaatle Namaz Kılmanın Toplumsal Dayanışmadaki Rolü

İslâm dininde ibadetler Müslüman toplumların en bariz sembolüdür. Kur'an-ı Kerim'in metodun da anlaşıldığı kadarıyla Allah (c.c) ibadetlerin edasında toplumun dayanışma içinde olmasını emrediyor.¹⁶⁸ Bundan dolayı Allah bu ümmet için belirli vakitlerde toplanmayı emretmiştir. Bu toplanma durumlarının kimisi gündüzdür. Mesela beş vakit namaz, kimisi de haftalıktır, mesela Cuma namazı, kimisi de yılda sadece bir mevsimlidir, mesela Hac, kimisi de seneliktir, bayram namazları gibi. Bu ibadetlerin vesile olduğu toplanmanın Müslüman toplumuna katmış olduğu değerler şunlardır; iyi bir iletişim, birbirine iyilik yapma isteği, birbirini sevmeye ve gözetme duygusu, kalplerin temizlenmesi, aralarındaki muhabbetin artması, birbirleriyle tanışma imkanını doğurması, işlerinde dayanışma halinde olmaları ve problemlerini çözme noktasındaki yardımlaşmalarıdır.¹⁶⁹

Bu yüzden namaz için ezan, beş vakit namazı cemaatle kılmak, cenazeyle alakalı işlemler (cenazenin teçhiz, tekfin, tedfin ve namazı) bütün toplum için farz-ı kifâyedir. Onların terki durumunda toplum günahkar olur. Kur'an'ın namazın farziyeti hakkında kullandığı ifade bunu gerektirmektedir. O ibadetin farz-ı kifâye olduğunu, herkesin bundan mesul olduğunu bildirmektedir. Bunu şuradan çıkartıyoruz. Kur'anı Kerim'de namazın kılınması ile alakalı olarak çoğul siygasının kullanılması ve ikame lafzı kullanılması gibi bu iki özel kullanım Müslümanların toplu halde namaz kılmalarını ifade etmiş. Böylece Müslümanlar o izzetli toplum yapısına, ahlaki ilkelerine ve ruhi yükselişlerine kavuşsunlar. Bu toplumsal duygular namazın tek başına kılınmasıyla gerçekleşmez. Ancak bu duygular toplu olarak namaz kılındığında kalplere sirayet eder. Farz-ı kifâye olan bu ibadetlerin edasından bu

¹⁶⁶ el-Maverdî, *el-Havi'l-kebîr*, II, 302.

¹⁶⁷ el-Hattab er-Ruaynî, *Mevâhibu'l-celil*, II, 81.

¹⁶⁸ Âşûr, Saîd Abdulfettâh, *Menhecû'l-Kur'an fî terbiyeti'l-mücteme'i*, Matba'atu'l-Hancî, Mısır, 1979, 371.

¹⁶⁹ İbn Kâsım, Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî en-Necdî, *Hâşiyetü'r-ravdi'l-mürbi' şerh-u Zâdi'l-Müstekni'*, y.y., 1976, II, 255; es-Sedlân, Salih b. Ğânim, *Salatu'l-cemaati hukmihâ ve ahkâmihâ*, 3.baskı, Dâru'l-Belensesiyeti Li'n-Neşri Ve't-Tevzi', Riyâd, 1995, 23.

toplumsal yardımlaşma ve dayanışma şekli ortaya çıkar.¹⁷⁰

Cemaatle kılınan namazlarda çok büyük faydalar vardır. Bu yüzden cemaatle namaz kılmak Müslümanlar için meşru kılınmıştır. Bu toplanma ile Allah'a ibadet sevabı hasıl olur. Allah'ın azabından korkmayı gerektirir. Çünkü herkes kendi evinde namaz kılsa bu tutum namaz ibadetinin diğer insanlar tarafından bilinemeyeceğine sebep olur. Ama insanlar beş vakit namaz ibadetini eda etmek için camiye gitse diğer insanlar tarafından Müslümanların böyle bir ibadetinin de olduğu anlaşılır. Cemaatle namaz kılmanın insanlar arasında şu duyguları da ortaya çıkardığı bilinmektedir. Bu duygular şu şekilde özetlenebilir; muhabbetin artması, sevgi ve saygı duygularının artması, dayanışma ve yardımlaşma duygularının artmasıdır. Aynı şekilde insanlar vakit namazlarını cemaatle kılmak için camiye geldiklerinde birbirleri ile karşılaşmaları sonucunda aralarında muhabbet duyguları gelişir ve samimiyetleri artar.

Cemaatle namaz kılmak Müslümanların birbirlerinden haberdar olmalarına da olanak sağlar. Bu duygu namaza gelmeyen diğer arkadaşını merak etmesine, hastaysa ziyaretine gitmesine yöneltir. Birinin cenazesi varsa bundan haberdar olmasını gerektirir. Darda kalan varsa veya birinin bir sıkıntısı varsa bunu giderme ihtiyacı hissetmeyi doğurur. Varsa muhtaç kimseler bu ihtiyaçlarından haberdar olup ihtiyaçlarını gidermek için harekete geçirir. Bütün bunlarla beraber herkes namaz kılmak için camiye geldiğinde gelen kimselerin hangi ihtiyaçlarının olup olmadığını da farkına vardırır. Mesela camiye gelen cemaatten insanların giyimleri müşahede edilebilir ve bu kişilerin ihtiyaç sahibi olup olmadığı araştırılabilir. Ya da açlık alameti görülen kimsenin de yemek ihtiyacı olduğu anlaşılır. Bunu görenlerinde merhamet duyguları harekete geçer. Aç olan insanın açlığı giderilir. Diğer insanların da ona iyilik etmesine vesile olur. Aynı şekilde cemaate o gün gelmeyen kimsenin hasta olabileceği düşünülür onun ziyaretine gidilir ya da cemaate devam etmediği için asi olmuş olabilir düşüncesiyle nasihate ihtiyaç olduğu bilinir ve ona nasihat edilir. Bütün bunlar iyilik ve takva üzerine yardımlaşmayla olur. Hakkı ve sabrı tavsiye etme, emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münkerle olur.¹⁷¹

Aynı şekilde cemaatle namaz kılmak ile beraber insanlar birbirlerini tanır ve bilirler. Bu tanışmalarla beraber birbirleri arasında akrabalık bağı olanlar bunu

¹⁷⁰ Âşûr, *Menhecu'l-Kur'an*, 371.

¹⁷¹ İbnu'l-Kâsım, *Hâşiyetü'r-Ravd*, II, 255.

öğrenmiş olurlar. Bazen de o beldeden olmayan, dışarıdan gelen yabancı kimseler var mı yok mu öğrenilmiş olur. Dışarıdan gelen kişi oranın yabancısı olduğu için oranın sakinleri tarafından misafir olarak ağırlanabilir. Yine herkesin namaz vakti olduğunda camiye gittiğini gören biri, ben niye gitmiyorum diye kendini sorguya çeker o da camiye gidenlerle beraber camiye gitmek için şevke gelir. O topluluğa uyar ve camiye gider.¹⁷²

Cemaatle namaz kılmanın faydalarından birisi de Müslümanlar için dinen çok önemli olan namaz gibi ibadetlerin hükümlerini de öğrenmektir. Çünkü insanların çoğu namazın farz kılındığını bile bu namaza gidip gelme esnasında dinlediği vaazlardan öğrenir. İmamın açıktan okumuş olduğu Kuran tilaveti ile kendi Fatiha'sını da düzeltmeye çalışır veya imamın Fatiha'dan sonra okumuş olduğu zammı sureler ile cemaat kendi hatalarının farkına varır. Cemaatle namaz kılma sayesinde namazdan sonra okunmuş olan tesbihat ve zikirleri de öğrenmektedir. İmama bakarak, yanındakine bakarak veya önündekine bakarak namazın hükümlerini uygulamalı bir şekilde öğrenme fırsatı bularak varsa bir eksikliği bu vesileyle düzeltilmektedir.¹⁷³

Cemaatle namaz kılmak insana nefesine hakim olma alışkanlığı kazandırmaktadır. Cemaatle namaz kılan kimse hareketlerinde imama dikkatli bir şekilde uyarsa imamdan önce tekbir almaz ve imamı geriden takip etmez. Yani tam olarak imamla beraber hareket etmek değil onu takip etme bilinci kazanmış olmaktadır. Bununla beraber cemaat olma duygusunu da insanda yerleştirmektedir. Ayrışmanın yanlış olduğu bilincini de insana kazandırmaktadır. İnsanlar arasında herkesin eşit olduğu bilincini de yerleştirmektedir. Renk, ırk ve mekansal anlamda toplumsal ayrışmalarında önüne geçmiş bulunmaktadır. Çünkü camilere bakıldığında toplumdan her kesimin orada mevcut olduğu görülmektedir. Zenginle fakiri, amirle memuru, hâkim ile davasına baktığı mahkûmu, genç ile yaşlıyı yan yana gördüğünde şunu hissediyor; burada bulunanların hepsi eşittir. Bu eşitlik ile beraber bütün bu gruplar arasında bir ünsiyet peyda olmaktadır. Bu yüzden Peygamberimiz (s.a.v) söyle emretmektedir: “Safları düzgün tutunuz. İleri geri

¹⁷² İbnu'l-Kâsım, *Hâşiyetü'r-Ravd*, II, 255.

¹⁷³ Reşid Velvîl, Reşid Riyâd, *el-Furûzu'l-kifâiyetu ve ehemmiyetuhâ fi binâi'l-müctemei'*, (Necâhi Vatan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Filistin, 2015. 151.

duracak şekilde olmasın. Sonra kalpleriniz de birbirinden farklı olur. Akli başında ve bilgili olanlarınız benim arkamda, onlardan sonra gelenler daha arkada, daha sonra gelenler daha arkada dursunlar”¹⁷⁴

Cemaatle namaz kılmak Müslümanların izzetini de göstermektedir. Örneğin Müslümanlar toplu halde camiden çıktıklarında bunu gören münafık ve kafirlerin kalplerine dehşetli bir korku girer. Bu durum onların hoşuna gitmez. Onlara benzemekten onların yoluna uymaktan da Müslümanları korumaktadır.

Aynı şekilde Cemaatle namaz kılmak Müslümanların cihad meydanında da aynı safta durma hissi uyandırmaktadır. *"Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak savaşanları sever."*¹⁷⁵ Nitekim bu ayette bu mana anlatılmaktadır. Cemaatle namaz kılma esnasında aynı safta omuz omuza vermeyi alışkanlık haline getirenler savaş meydanlarında cihad ederlerken de Müslüman kardeşleriyle aynı safta omuz omuza vererek düşman karşısında savaşmayı da öğrenmektedir. İmamın arkasında namaz kılmayı alışkanlık haline getirenler imamın komutlarıyla hareket etme duygusu kazanmış olduklarından savaş meydanlarında cihad edenlerde bir komutanın komutlarıyla hareket edebilmeyi öğrenmiş olmaktadır. Bu şekildeki bir birliktelik, dünya ve ahiretteki işlerinde Müslümanlardaki direnç ruhunu da arttırmaktadır. Müslümanları ibadetlerinde böyle dinç gördüğünde diğer Müslümanların da şevki artmaktadır.

Aynı şekilde cemaatle namaz kılmak yani vakit namazlarına gidip gelmek insana vaktini değerlendirmeyi, verdiği sözde durmayı da öğretmektedir. Çünkü beş vakit namazı cemaatle kılan kişi Allah'la sözleştiği vakitlerde camide hazır olmakla vaktini bir plan ve program içerisine koyduğundan vaktini değerlendirmeyi öğrenmiş ve söz verdiği vakitte de Allah'ın huzurunda hazır bulunmuş olduğundan sözünde de durmuş olmaktadır.¹⁷⁶

3.2. Bayram Namazları

3.2.1. Tanım

Sözlük anlamı olarak العيد üzüntü veya sevinçle alakalı adet ya da alışkanlık haline getirilen şeydir. Yani alışkanlık haline gelmiş/tekrarlanan şey demektir. العيد

¹⁷⁴ Muslim, *Sahih*, 4, Salât, 122, h.no: 972, (I/184); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2, Salât, 95, h.no: 674, (1/462); Tirmizî, *Camiu'l-kebir*, Salât, 54, h.no: 228, (1/267).

¹⁷⁵ Saff, 61/4.

¹⁷⁶ İbnu'l-Kasm, *Hâşiyetü'r-Ravd*, II, 255.

olan Allah'ın ismi de bu kelimededen gelmektedir. Allah المعيد olandır. Yani diriltme ve yaratma bakımından yaratılışı başlatan odur. Önce bütün mahlukatı yaratan Allah'tır. Sonra onları öldürüp tekrar diriltten Allah'tır. Yani المعيد toplanma günü olan her gün için kullanılır. المعيد kelimesi عاد - يعود kelimesinden türetilmiştir. Bu kelime "döndü" anlamına gelmektedir. Bayramlarda sürekli döndüğünden dolayı bu kelime ile ifade edilmiştir. العيد olarak isimlendirilmesinin diğer sebebi de insanlar onu alışkanlık haline getirdiklerinden dolayıdır. العيد kelimesindeki الياء'nın aslı الواو'dur. Ama ع kelimesinin harekesi esre olduğundan vav harfî yâ harfine dönmüştür. العيد Araplarda üzülmeye ve sevincin tekrarlanması anlamına gelmektedir.¹⁷⁷

Şu العيد'in sözlük tanımından anlaşılıyor ki Ramazan ve Kurban bayramlarını العيد diye isimlendirilmesinin sebebi şudur; her sene tekrarlanıyor olmaları ve beraberinde sevinç ve mutluluğu da tekrarlamış olmalarındandır.

3.2.2. Bayram Namazının Hükümü

Allah-u Teâlâ Müslümanlar için bayram namazını Hac ve oruç gibi İslâm'ın rükünlerinden sayılan iki ibadetten sonra meşru kılmıştır. Allah-u Teâlâ bu iki bayramı şunun için meşru kılmıştır; Müslümanların sevinmeleri, birbirlerini ziyaret etmeleri, mutlu olmaları ve eğlenmeleri içindir.

Bu bayramlar hakkında Hz. Enes (r.a) anlatıyor: "Rasulullah (s.a.v) Medine'ye geldiğinde Medinelilerin kutladığı iki (bayram) günleri vardı. O günlerde oynayıp eğlenirlerdi.

"Bu iki gün(ün mana ve mahiyeti) nedir?" diye sordu.

"Biz cahiliye devrinde bu günlerde eğlenirdik!" dediler. Peygamber Efendimiz (s.a.v): "Allah, bu iki bayramınızı onlardan daha hayırlı diğer iki günle değiştirdi: Kurban Bayramı ve Ramazan Bayramı"¹⁷⁸ diye buyurdu.

Âlimlerimiz bayram namazlarının hükümü konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Dolayısıyla bu konuda birden fazla görüş ortaya çıkmaktadır.

Birinci Görüş: Âlimlerimiz Cuma namazı kimin üzerine farz ise bayram namazları da onun üzerine vaciptir demişlerdir. Kadınlar için ise Cuma namazı farz

¹⁷⁷ İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, IV, 181; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, III, 315-319; ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, VIII, 432.

¹⁷⁸ Ebû Davud, *Sünen*, 2, Salât, 244, h.no: 1127, (II/118).

olmayıp müstehaptır. Hanefilerin tercih edilen görüşü budur.¹⁷⁹ Malikîler de bayram namazını anlayan ve bilen kadın erkek herkese farzdır demişlerdir.¹⁸⁰

Hanefiler "*Şimdi sen Rabbine kulluk et ve kurban kes.*"¹⁸¹ ayetini delil olarak getirmişlerdir. Bu ayetin tefsirinde şöyle denilmiştir: Namazını kıl ve develerini kes. Burada mutlak emir kipiyle bir talep var. Bu emir kipi ile yapılan talep de vücut olduğuna delâlet eder. Yine Allah'ın şu sözünü delil getirmişlerdir: "*Size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah'ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir.*" Bu ayette geçen "tekbir" lafzından kasıt bayram namazıdır demişlerdir. Aynı zamanda bayram namazları İslâm'ın şiarlarındanandır. Şayet sünnet olsaydı insanlar bunu terk edebilirlerdi. Dolayısıyla İslâm'ın bir şiarı olan bayram namazları unutulmuş olabilirdi. O zaman İslâm'ın şiarlarından olan bayram namazlarının unutulmaktan korunması için vaciptir demişlerdir. Yine delil olarak şu görüşü ortaya koymuşlardır: Eğer bayram namazları vacip olmasaydı cemaatle kılınmazdı. Çünkü nafileler cemaatle kılınmaz ancak teravih namazı, küsuf namazı hariç çünkü bunlar cemaatle kılınmaktadır demişlerdir. Şayet bayram namazlarını cemaatle kılmak vacip olmasaydı yani sünnet olsaydı o da teravih namazı ve küsuf namazı gibi istisna edilirdi. İstisna edilmediğine göre bayram namazları vaciptir.¹⁸²

İkinci Görüş: Bayram namazları sünnet-i müekkededir. Erkek kadın fark etmeksizin bu namazların kılınması bütün mükellefler için sünnettir. Bu görüşü savunanlar arasında bazı Hanefiler¹⁸³, Malikîler¹⁸⁴ ve Şâfiîler¹⁸⁵ vardır. Bir kısım Hanbeliler¹⁸⁶ de bu görüştedirler. Delil olarak ise Peygamberimiz'e (s.a.v) İslâm hakkında soru soran kişiye, Peygamberimiz'in (s.a.v) verdiği şu cevabıdır: "Bir günde beş vakit namaz vardır." Adam Peygamberimize: "Bunun dışında başka da var mı?" Diye sordu. Peygamberimiz (sav): "Nafile dışında başka da yoktur." diye cevap vermiştir.¹⁸⁷

¹⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 37; el-Kâsânî, *Bedaiu's-sanai'*, I, 270.

¹⁸⁰ el-Hattab el-Mâlikî, *Mevâhibu'l-celil*, II, 189.

¹⁸¹ Kevser, 108/2.

¹⁸² el-Kâsânî, *Bedaiu's-Sanai'*, I, 275.

¹⁸³ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 37; el-Kâsânî, *Bedaiu's-sanai'*, I, 275.

¹⁸⁴ el-Karâfî, *ez-Zehire*, II, 417; el-Hattab el-Mâlikî, *Mevâhibu'l-celil*, I, 380.

¹⁸⁵ el-Maverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, II, 482-483; en-Nevevî, *el-Mecmû*, V, 3.

¹⁸⁶ İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 272.

¹⁸⁷ Buhârî, *Sahih*, 2, İman, 34, 46, (I/203).

Peygamberimiz'in (s.a.v) beş vakit namaz dışında nafîleler hariç namaz olmadığını söylemesi, bayram namazlarının vacip olmadığını bize göstermektedir. Beş vakit kaydının dışında kalanların içinde bayram namazları da vardır.

Üçüncü görüş: Bayram namazları sünnet-i kifâyedir. Bazı Malikîler bu görüştedirler.¹⁸⁸ Farz için yapılan bu ikili taksim sünnet için de söz konusu olmuştur. Bu bağlamda abdestin ve namazın sünnetleri aynî sünnetler kısmında değerlendirilirken hamd eden ve aksıran kişiye icabet, önce selamı vermek, ezan okumak, cemaat için kamet getirmek gibi hususlar da kifâî sünnetler olarak değerlendirilmiştir. Bir ailede bir kişinin kurban kesmesi de bu manada değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.¹⁸⁹

Dördüncü Görüş: Bayram namazları farz-ı kifâyedir. Eğer Müslümanlardan bazıları bunu yerine getirirse diğer kalanlardan bu farz düşer. Eğer kimse bunu yerine getirmese bütün toplum günahkâr olur. Bu görüşü savunanlar arasında bazı Hanefîler¹⁹⁰ bazı Malikîler¹⁹¹ bazı Şâfiîler¹⁹² ve Hanbelîlerin¹⁹³ de mezheplerince tercih ettikleri görüş de bu yöndedir. Bayram namazlarının vücûbu konusunda da birinci görüşün sahiplerinin getirdiği delilleri getirmektedirler. Ancak bunlar birinci görüş sahiplerinin aksine bayram namazları farz-ı kifâyedir demişlerdir. Bayram namazları İslâm dininin bariz sembollerinden biridir. Bu yüzden cihad, cenaze namazı gibi farz-ı kifâyedir demişlerdir. Eğer bir belde yaşayan insanların hepsi bayram namazlarını kılmayı terk ederlerse bütün herkes günahkâr olur ve bu beldeye savaş açılır. Ne zaman birileri bu farzı ikame etse o zaman kendilerine açılmış olan bu savaş durdurulur ve toplum da bu farzı terk ettiğinden dolayı işlemiş olduğu günahattan kurtulur.¹⁹⁴

Bu dört görüş arasından tercih edileni bayram namazının farz-ı kifâye olduğu görüşüdür. Toplumda bazıları tarafından yerine getirilirse diğerlerinden bu sorumluluk kalkar. Bu konu hakkında zikredilen deliller buna işaret etmektedir. Nafîle namazlar cemaatle kılınmaz ancak teravih namazı ve küsuf namazı hariç

¹⁸⁸ el-Hattâbu'l-Malikî, *Mevâhibu'l-celîl*, II, 189-190.

¹⁸⁹ ez-Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muhîr*, I, 284, 291-295.

¹⁹⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, I, 275.

¹⁹¹ el-Hattâbu'l-Malikî, *Mevâhibu'l-celîl*, II, 189.

¹⁹² el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, II, 482-483.

¹⁹³ İbnu Kudâme, *el-Muğnî*, II, 272-273; el-Makdisî, Bahâuddîn Abdurrahman b. İbrahim b. Ahmed, *el-İddetu şerhu'l-Umde*, Dâru'l-Hâdis, Kahire, 2003, 120.

¹⁹⁴ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, II, 482.

denilmiştir. Şayet vacip olmasaydı onun da nafîle namazlardan cemaatle kılınması istisnâ olan teravîh ve kûsuf namazı gibi istisna edilmesi gerekmektedir. İstisna edilmemesi nafîle olmayıp vacip olmasından dolayıdır. O halde cemaatle bayram namazlarını eda etmek farz-ı kifâyedir. Farz-ı ayn olamaması ise şuradan anlaşılmaktadır. Peygamberimize (s.a.v) İslâm hakkında soru sorulduğunda Peygamberimiz'in (s.a.v) beş vakit namazın dışında sadece nafîlelerin olduğunu zikretmiş olmasıdır.¹⁹⁵

3.2.3. Bayram Namazlarının Toplumsal Dayanışmaya ve İnsanlar Arasındaki Muhabbete Etkisi

Allah Resulü Medine'ye ulaştığında insanların hayırla alakalı konularda bir araya toplanmalarını teşvik etmiştir. Çünkü insanlar bir araya gelince cemaat ruhu oluşur bu durum aralarındaki muhabbetin artmasına vesile olur. Bu birliktelik sayesinde birbirlerinin durumlarından da haberdar olurlar. Cemaatle namaz, bayram namazları gibi. . .

Ümmü Atiye (r.a) şöyle dedi: “Rasulullah (s.a.v) Ramazan ve Kurban bayramı günlerinde bekâr olan kızları, hayızlı genç kadınlardan da namaza gitmemizi ve imamdan hutbeyi dinlememizi bize emrederdi. Hayızlı kadınlar namazdan uzak durur, tekbir getirirler ve Müslümanların dualarını müşahede eder onlara iştirak ederler dedi.

Ben:

–Ya Rasulallah! Herhangi birimizin cilbabı bazen olmayabiliyor? dedim.

Rasulullah (s.a.v): *‘Din kardeşi kendi cilbabından birini ona giydirdin!’* buyurdu.”¹⁹⁶

Bu hadisten de anlaşılıyor ki Peygamberimiz (s.a.v) kadın erkek bütün Müslümanların bayram namazlarını kılmak için camiye gelmelerini istemiş ve hatta kadınlardan özür sahibi olanların bile camiye gelebilecekleri ruhsatını vermiştir.

Bu vesileyle insanlar birbirlerine selam versinler birbirlerinin, dost akraba ve yakınlarının ziyaretine gitsinler. Böylelikle aileler toplanmış olup, birbirlerini ziyaret etmiş, imkânlar el verdiği kadarıyla birbirleriyle hediyeleşmiş olmaktadırlar, çocuklar da sevinmiş ve akrabalar arasında bu ziyaretleşme ve hediyeleşme sayesinde sevgi bağı güçlenmiş olmaktadır. İşte bütün bu kazanımlarından dolayı

¹⁹⁵ Reşîd Velvîl, *el-Furûzu 'l-kifâiyetu*, 155.

¹⁹⁶ Buhârî, *Sahih*, 13, İydeyn, 15, 971, (I/381), 6, Hayz, 23, h.no: 324, (I/259), 8, Salât, 2, h.no: 35, (I/267); 25, Hacc, 81, h.no: 1652, (I/517); Muslim, *Sahih*, 8, İydeyn, 12, h.no: 2056, (I/356); Tirmizi, *Câmiu 'l-kebir*, Salât, 271, h.no: 539, (1/541-542).

bayram namazlarının camide cemaatle beraber kılınması daha sonra akrabalarla bayramlaşmanın, onlarla hediyeleşmenin, akrabaları koruyup gözetmenin ne kadar önemli olduğu ve toplumca buna ne kadar ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Akrabalar da bu ziyaretler sayesinde kendisinin değerli olduğunu hissetmektedir. Kendisinde de iade-i ziyaret yapma bilinci neşvünema bulmaktadır.¹⁹⁷ Bu vesileyle toplumda sönmeye yüz tutmuş olan bir farzı/toplumsal ödevi de ihya etmektedirler.

Bu bayramların amaçları yeni yeni elbiseler giymek, gösterişli törenler düzenlemek ya da mecburiyet varmış gibi gösteriş için akraba ziyaretlerinde bulunmak, anne-baba ziyaretinde bulunmak, gezmek, tozmak, dolaşmak değildir. Bayramlaşmanın amacı topluma güzel alışkanlıklar kazandırmak, sıla-i rahimi ihya etmek, toplumu birbirinin hal hatırını sorabilecek düzeye getirmektir. Bayramdan amaç sayılan bu güzel alışkanlıkları kazanmaktır. Yani bugünün anlamını ve kazandırdıklarını düşünmektir. Yoksa günün kendisi değildir. Müslümanlar ancak bugünün anlam ve öneminden dolayı bayram namazlarına ve bu namazların cemaatle kılınmasına, namazdan sonra da akraba ziyaretlerine çıkılmasına özen göstermişlerdir. İslâm'da var olan bayramın amacı insanda kulluk bilinci oluşturup, bu kulluk bilinci gereği birtakım ibadetleri yerine getirmektir. Yoksa içi boşaltılmış törenler haline getirmek değildir. Bu bayramlar sadece günlerin değiştiği anlamını taşımayıp, eğer Müslüman isterse günleri ne kadar değiştirebileceğini göstermektedir. Yani Müslümanların amacı zamana, vakte, güne mahkum olmak değil bunlara hükmetme yeteneğine sahip olduğunu, yapmış olduğu bu değişimlerle göstermektedir. Yani günün anlam ve önemine göre hareket etmek değil kendi değerlerini zamana ya da güne yükleyip günü değiştirebilme gücüne sahip olmasıdır.¹⁹⁸ Dolayısıyla insanlar, bir farzı ihya etmenin topluma ne kadar büyük değerler kazandırdığını bu vesileyle müşahade etmektedirler.

Aynı şekilde bayramlar insana birlik olma şuuru kazandırmanın yanında bütün insanların aynı cümleyi telaffuz etmesini de sağlamaktadır. Bütün bunlar Müslümana vakti, zamanı kendi değerleri doğrultusunda değiştirebilme bilinci aşılacaktır. Yoksa sadece elbiseyi değiştirme bilincini aşılacak değildir. Bayramların amacı en iyi komşu nasıl olunur bilincini aşılacaktır. Bütün bunlar

¹⁹⁷ er-Râfî, Mustafâ Sâdık b. Abdirezzâk b. Saîd b. Ahmed b. Abdilkadir, *Vahyu'l-kalem*, thk. Derviş el-Cüveydî, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, trs., I, 27.

¹⁹⁸ er-Râfî, *Vahyu'l-kalem*, 27.

toplumdaki her bireyi bir ailenin fertleri gibi düşünmesine ve kardeş olma bilinci yerleştirmesine vesile olmaktadır. Yani İslâm'ın getirmiş olduğu bu kardeşlik ruhunu teoriden çıkartıp pratik hayata yansıtabilmektir.¹⁹⁹

Bayramlar Müslümanlara şunu öğretmektedir. Müslüman isterse ve birlikteliği sağlayabilirse zamana istediğini yaptırabilme gücüne sahiptir. Zamana kendi dini değerleri çerçevesinde yönlendirebilmektedir. Bayramlar vesilesiyle Müslümanları aynı anda bütün dünyada mutlu ve sevinçli yapabilmektedir. Bu vesile ile ülkede hem dini hem de ekonomik anlamda bir bayram havası oluşmaktadır.²⁰⁰ Bir farzı ihya etmek bu kadar psikolojik ve sosyolojik kazanım sağlıyorsa Müslümanların bu farzı yerine getirmemesi elbette düşünülemez.

3.3. Cenaze Namazı

3.3.1. Hükümü

Bütün alimlerin icması ile cenaze namazının hükümü farz-ı kifâyedir. Cenazeyi yıkamak ve kefenlemek de farz-ı kifâyedir. Bütün mezhepler bu konuda hem fikirdir.²⁰¹ Mustafa es-Sibâî şöyle demektedir: İslâm'da bir takım semboller bulunmaktadır. Toplum tarafından bunların yerine getirilmesi gerekmektedir. Toplumun bir kesiminin bunları muhafaza etmesi gerekmektedir. Bunlara farz-ı kifâye denilmektedir. İbadetlerden olan cenaze namazı buna örnektir. Şayet toplumda biri vefat ederse bu cenazeyi yıkaması, kefenlemesi, namazını kılması ve defnetmesi o toplumun üzerine farz-ı kifâyedir. Şayet kimse bunu yerine getirmese toplumun hepsi günahkar olur.²⁰²

Cenaze namazının farz-ı kifâye olmasının delili ise Hz. Peygamber (s.a.v) cenaze namazını pek çok hadiste emretmiştir. Burada bunlardan Zeyd bin Halid el-Cühenî'nin rivayet ettiği hadisi zikredilir:

“Hz. Peygamber (s.a.v)’in ashabından bir adam Hayber günü vefat etti. Bunu Rasulullah (s.a.v)’e söylediler. Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Arkadaşımızın namazını kılınız!’ Bundan dolayı insanların yüzleri değişti. Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Sizin arkadaşınız Allah yolunda cihada çıkmışken ganimetten çaldı!’

¹⁹⁹ er-Râfî, *Vahyu'l-Kalem*, 28.

²⁰⁰ er-Râfî, *Vahyu'l-Kalem*, 28.

²⁰¹ Serahsî, *el-Mebsut*, II, 58-68; el-Kâsânî, *Bedaiu's-sanai'*, I, 270; el-Hattab el-Mâlikî, *Mevâhibu'l-celil*, II, 208; en-Nevevî, *el-Mecmu'*, V, 128; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, II, 3.

²⁰² Mustafa es-Sibâî, *İştirâkiyetu'l-İslam*, 2.Baskı, ed-Dâru'l-Kavmiyye li't-Tabbâ'ti ve'n-Neşr, Mısır, 1960, 117.

Eşyalarını araştırdık Yahudilere ait iki dirhem etmeyen bir miktar boncuk bulduk.”²⁰³
Bir başka delil de şu hadis-i şeriftir: ‘Bugün sizin ülkenizden başka bir yerde Allah’ın salih bir kulu öldü! Kalkın onun cenaze namazını kılın!
Sahabeler, O kimdir, diye sordular. Hz. Peygamber (s.a.v), ‘Necaşi’ diye buyurdu.²⁰⁴
Fakihler bu hususta iki hadisi delil olarak getirmişlerdir.²⁰⁵

Cenaze namazı, cenazenin yıkanması, kefenlenmesi, cenazeyi taşımak Müslümanların birbirleri üzerindeki haklarından. Delil olarak şu hadisler zikredilmektedir.

Ebu Hüreyre (r.a) anlatıyor: “Resulullah (s.a.v) buyurdular ki: "Müslümanın, Müslüman üzerindeki hakkı beştir: "Selamını almak, hasta olduğunda ziyaretine gitmek, cenazesine katılmak, davet ettiğinde icâbet etmek, aksırduğunda yerhamükellah demek.”²⁰⁶

Cenaze namazını kılmak ve kabre kadar taşımak da büyük sevaptır. Ebû Hüreyre’nin (r.a) rivayetine göre Resûlullah (s.a.v) Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Namaz kılınıncaya kadar cenaze işlemleri için cenazenin yanında bulunana bir kırat; defin işlemleri bitinceye kadar hazır bulunana da iki kırat ecir vardır.” Sahabeler: “İki kırat nedir ya Resûlallah?” diye sorduklarında ise Allah Resülü (s.a.v): “İki büyük dağ gibidir.” buyurmuştur.²⁰⁷

Cenazeyi yıkamanın farz-ı kifâye olduğunun delili ise Ümmü Atiyye (r.a)’nin rivayet ettiği şu hadistir: Resûlullah (s.a.v) Efendimiz yanımıza kızı Zeynep (r.a)’i yıkarken girdi ve ‘Onu üç yahut beş yahut yedi defa yıkayınız. Eğer gerekli görürseniz bundan daha fazla su ve sidr ile yıkayınız!’ dedi.

Ümmü Atiye (r.a) dedi ki: Ben tek mi bunu yapayım? diye sordum.

Resûlullah (s.a.v) Efendimiz: Evet dedi ve son yıkayış ile beraber bir miktar kâfûr kullanınız! Bitirince de bana haber veriniz dedi.²⁰⁸ Cenazeyi yıkamanın farz-ı kifâye olduğunun delili Peygamberimiz (s.a.v) insanların bu görevi yerine getirmelerini emretmiş olmasıdır. Fakat bu emir herkes için değil bu işe ehil olan

²⁰³ Ebu Davud, *Sünen*, 9, Cihad, 133, h.no: 2703, (III/312-313).

²⁰⁴ Ebu Davud, *Sünen*, 16, Cenaiz, 61, h.no: 3196, (IV/57).

²⁰⁵ en-Nevevî, *el-Mecmû’*, V, 212.

²⁰⁶ Buhârî, *Sahih*, 23, Cenâiz, 2, 1240, (I/431); Muslim, *Sahih*, 39, Selam, 4, h.no: 5650, (I/962); Ebu Dâvud, *Sünen*, Edeb, 98, h.no: 4990-4991, (V/363).

²⁰⁷ Buhârî, *Sahih*, 23, Cenâiz, 2, 1240, (I/431).

²⁰⁸ Ebu Davud, *Sünen*, 16, Cenaiz, 33, h.no: 3134, (IV/31), Tirmizi, *Camîu'l-kebir*, Cenaiz, 15, h.no: 990, (II/305).

belli bir kesim içindir. Bu kesim bunu yerine getirdiğinde bu görev tamamlanmış olmaktadır. Fakat hiç kimse bu görevi yerine getirmezse bütün toplum günahkar olur. Bunun tek istisnası şehittir. Çünkü sahih olan görüşe göre şehitler yıkanmamalıdır.²⁰⁹ Bütün bunlardan cenaze namazının çoğunlukla farz-ı kifâye denildiği anlaşılmaktadır.

3.3.2. Cenaze Namazı ve Cenaze Namazının Toplumsal Dayanışmaya Etkisi

Farz-ı kifâye olan cenaze namazının insanların arasındaki bağı güçlendirdiğini, halet-i rûhiyesinde nasıl izler bıraktığını ve toplumsal dayanışmaya nasıl katkı sağladığını şu şekilde izah edebiliriz: İnsanlar cenaze ve taziye merasimleri sayesinde birbirlerinin üzüntü ve kederlerini paylaşmış olmaktadır. Vefat eden insanın ailesinin taziyesinde bulunmak, onları teselli etmek, onların üzüntülerini ve hüznlerini paylaşmak, bir yakınını kaybedenin yanında durmak toplumsal dayanışma için, toplumsal birliktelik için önemli bir durumdur. Özellikle de ardında küçük çocuklar veya bakıma muhtaç anne-baba bırakan kimselerin taziyelerini katılmak daha mühim bir vazifedir. Bu durum toplumda yaşayan bireyler arasındaki irtibatı güçlendiren önemli bir amildir. İşte bu konuda İslâm dininin emretmiş olduğu taziyelere katılmanın ne kadar büyük bir faydası olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu durumun toplumsal yakınlık açısından ve toplumda yaşayan bireylerin arasındaki bağı güçlendirmedeki rolü yadsınamayacak bir hakikattir. Bu bağları İslâmî toplumlarda görmek mümkündür. Bir yakınını kaybeden insanın yanında olmak özellikle de vefat haberi duyulur duyulmaz bu durum için harekete geçmek toplumsal birliktelik açısından büyük bir fayda sağlar. Ölen kişinin sadece taziyesinde bulunmaktan ziyade vefat ettiği andan itibaren ölünün ailesinin yanında bulunmanın yani ölünün yıkanması, mezarlığa taşınması ve defnedilmesi işlemlerine yardımcı olmasının toplumsal dayanışmaya ayrı ayrı katkıları bulunmaktadır. Bu vesileyle ölen kişinin ailesine hem maddi hem manevi anlamda destek olunmaktadır. Yani cenaze sahiplerinin taziyede vermiş olduğu yemek masraflarına ortak olmak, taziyeye gelen misafirlerini ağırlamak taziye sahiplerine önemli bir destek

²⁰⁹ Serahsî, *el-Mebsut*, II, 49; İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî, *el-Kavâninü'l-fikhiyye fî telhîsi mezhebi'l-Mâlikiyye ve't-tenbîh 'alâ mezhebi's-Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye ve'l-Hanbeliyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs., 64-65.

olmaktadır. Cenaze yakınlarına iyi günde de kötü günde de yanınızdayım mesajı vermekte ve onlarla arasındaki irtibatı güçlendirmektedir. İslâm'ın bu yardımı ve desteği teşvik ettiğine dair delil ise bu hadis-i şeriftir: Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “*Cafer'in ev halkına yemek yapınız. Çünkü kendilerini meşgul edecek bir iş onların başına gelmiştir.*”²¹⁰

Bu taziye merasimleri İslâm davetçileri için de büyük bir fırsat doğurmaktadır. İslâm davetçilerine, bu merasimler sayesinde orada hazır bulunanlara nasihatlerde bulunmak yani insanlara hayatın fani olduğunu hatırlatmak ve dünya hayatının gelip geçici olduğunu söyleme fırsatı doğmaktadır. Aynı zamanda defin işlemlerinin hızlıca yapılmasını da öğütme imkanına sahip olup geride kalan insanlara da artık ölü hakkında iyi şeylerin söylenmesinin gerektiğini nasihat etme imkanı bulmaktadır. Yani bu taziye merasimleri içi boş bir merasim olmaktan çıkıp maddi ve manevi olarak insanların yararına olan bir merasim halini almaktadır.

Bu merasimlerde insanlar duygusal anlamda çok hassaslaşmaktadır. O yüzden insanlar öğüt ve nasihat almaya daha müsait hale gelmekte ve vaizler tarafından anlatılan öğütleri hayatına yerleştirmeye daha elverişli olmaktadır. Böylelikle taziyeye gelen diğer insanlar madden ve manen kendilerini ölünün yakınlarının yanında olduklarını ve acılarını paylaştıkları hissini vermektedirler.

3.4. İctihadın Önemi

3.4.1. İctihadın Sözlük ve Terim Anlamı

Sözlükte “zahmet çekmek, çaba göstermek, olanca gücünü kullanmak” anlamındaki cehd kökünden türeyen ictihad “bir konuda elden gelen çabayı sarfetmek ve olanca gücünü kullanmak, sonuca ulaşabilmek için gayret göstermek”²¹¹ demektir. Nitekim cehd kelimesinin anlamıyla alakalı Allah-u teala ayette güç, takat, kuvvet anlamında *وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ* “...ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlar...”²¹² kullanmaktadır.

Bir başka yerde ictihâd, gayret sarf ederek bedenen ve zihnen yorulmak anlamına gelmektedir. Nitekim Arapçada da bu anlam görülebilmektedir. Mesela

²¹⁰ Ebu Davud, *Sünen*, 16, Cenâiz, 30, h.no: 3124, (IV/27); Tirmizî, *Camîu'l-kebir*, Cenaiz, 21, h.no: 998, (II/312-313); İbn Mace, *Sünen*, 6, Cenaiz, 59, h.no: 1611, (I/282).

²¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “chd” md., III, 135; Ebû Habîb, Sa'dî, *el-Kâmûsü'l-fikhî lügâten ve'stilâhen*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1988, 70-71.

²¹² Tevbe, 9/79.

اجتهدتُ رأبي ونفسي حتى بلغت مجهودي “bedenen ve zihnen kendimi o kadar yordum ta ki bitkin düştüm” denmektedir.²¹³

Terim olarak içtihad müçtehidin fiili ve sıfatı olmak üzere iki farklı açıdan tanımlanmaktadır.

Birincisi: Müçtehidin fiili olması yönüyle içtihad, “bezl” ve “istifrağ” kelimeleri dikkate alınarak tanımlanmıştır. Gazzalî içtihadı “müçtehidin dinî hükümleri öğrenmek için çabasını sarf etmesidir.” şeklinde tarif etmektedir.²¹⁴ Beyzâvî ise içtihadı “müçtehidin şer’î hükümleri öğrenme yolunda bütün gayretini sarf etmesidir”²¹⁵ diye tarif etmektedir.

İkincisi: Müçtehidin sıfatı olması yönüyle içtihad, “meleke” kelimesi dikkate alınarak tanımlanmıştır. Bütün şîâ ve bazı ehl-i sünnet usûlcülerine göre içtihad “şer’î hükümlere delilleri tatbik etme melekesidir.” şeklinde tarif etmişlerdir.²¹⁶

3.4.2. Toplum İçin İctihadın Önemi

İctihad, dinî emirleri insan hayatında uygulama bakımından farz-ı kifâyedir. Bundan dolayı dört mezhep uleması içtihadın farz-ı kifâye olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.²¹⁷ Bir çağın ehli topyekun bu işten el etek çekip aralarında hiç müçtehid yetişmezse hepsi günahkar olur, âsî sayılırlar. Beğavî bu konuda şunları söylemektedir: “ Kişinin mukallitler seviyesinden çıkıp içtihad derecesine, fetva ve kaza konumuna yükseltecek kadar ilim öğrenmesi farz-ı kifâyedir. Bütün insanların bu kadarını öğrenme sorumluluğu vardır. Ancak her bölgeden bir veya iki kişi bu görevi üstlenirse diğerlerinden sorumluluk düşer. Ama hiç kimse bu görevi

²¹³ Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî), *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhim es -Samerrâî, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, Beyrut, 1988, “chd” mad., III, 386.

²¹⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 342.

²¹⁵ el-İsnevî, *Nihâyetü's-Sül*, 394.

²¹⁶ Şaban Muhammed İsmail, *el-İctihadü'l-cemai ve devru'l-mecâmi'l-fikhiyyeti fî tatbîkihi*, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1998, 12; Sadr, Seyyid Rıza, *el-İctihad ve't-taklid*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, trs., 21; Müsfir b. Ali b. Muhammed el-Kahtânî, *Menhecu istinbâti ahkâmi'n-nevâzili'l-fikhiyyeti'l-mu'âsura*, İkinci Baskı, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2010, 143.

²¹⁷ El-Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazim Mahmud ed-Dib, Darü'l-Minhâc, Beyrut, 2007, XVII, 416-417; Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, thk. Taha Abdürrauf Sa'd, el-Mektebetü'l- Ezheriyye Şirketu't-Tab'etu'l-Fenniyye, Kahire, 1973, 435; Suyûtî, *Takrîrü'l-istinâd fî tefsîri'l-ictihâd*, nşr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed, Dâru'd-Da'vet, İskenderiye, 1983, 29; Nevevî, *el-Mecmû*, I, 42-43; es-Suyûtî, *er-Redd ala men ahlede ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fî kulli asrin farz*, Mektebetü's -Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire , t.y., 21-22; , İbn Lahham , Ali b. Muhammed b. Ali b. Abbas b. Şeyban Alauddin Ebu'l-Hasan, thk. Muhammed Mutahhar Beka, *el-Muhtasar fî usuli'l-fikh ala mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Camiatu'l-Melik Abdülaziz, Dımaşk, 1980, 167.

üstlenmezse topyekün âsî sayılırlar. Çünkü bu durumda şer'î hükümlerin atalete uğraması söz konusu olmaktadır.”²¹⁸

Zerkeşî içtihad hakkında şunları kaydetmektedir: “Hayatta karşılaşılan vakıalarla ilgili Allah'ın hükmünü öğrenmek zorunludur. Fakat bu görevi yerine getirecek kişiler bizzat tayin edilmediği için müctehidin yetiştirilmesi toplum üzerine farz-ı kifâyedir. Bundan dolayı her bölgede bu görevin yerine getirilmesi gerekmektedir. Ulema bu sebepten ötürü ictihad için farz-ı kifâye demişlerdir.”²¹⁹

Şâfiî ve Gazzâlî gibi fakihlerin de dediği gibi içtihadın farz-ı kifâye olduğu hususunda icma vardır.²²⁰

Toplum için önemine gelince içtihad, delilleri ele alma, onlardan hüküm çıkarma ve olaylarla ilgili dinin bakışını ortaya koyma gibi Müslümanlar açısından bilinmesi gereken hususları öğrenmek için insanların aklî meleke ve yeteneklerinin farklı farklı olduğu bir tür tefekkür ameliyesidir.²²¹

Bunun için İslâm devletinde ilim adamları yöneticilerle birlikte yönetime ortak olmalıdırlar. Onların da görüşüne başvurulmalıdır. Toplum ve insanı ilgilendiren hususlarda özellikle ihtilafın söz konusu olacağı yerde ilim ehlinin de görüşü alınmalıdır. Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberlik ancak bu şekilde sağlanır. Bu öneme binaen içtihad noktasında Müslümanlar üzerine düşeni yapmalı ki müctehit yetişsin ve dinin hükümleri İslâm devletinde Müslümanların bütün işlerine uygulanabilir hale gelsin. Yoksa devlet işleri yalnızca yöneticilere kalırsa Müslümanlar sıkıntıya düşer. Çünkü yönetici her zaman alimlerden olmayabilir. Dolayısıyla dini hükümlerin neler olduğu ve hangi konu ile alakalı hangi hükümlerin uygulanacağını bilemeyebilirler. Bu da toplum ile devlet arasında bir set koyar. Millet ile devlet arasında ihtilaf meydana çıkar. Haliyle olmazsa olmaz olan güvenlik ve huzur problemi baş gösterir.²²²

İşte bunun için içtihad edecek bireylerin yetişmesine imkan tanınacak ki işin ehli olan, Müslümanların problemlerini çözüme kavuşturacak ve İslâm'ın evrensellik ilkesini dünya kamuoyuna kanıtlayacak Müslüman ilim adamları ortaya çıksın. İslâm'ın her zaman ve her yerde uygulanabilir olduğunu, insanların ve çağın

²¹⁸ es-Suyûtî, *er-Redd*, 24-25.

²¹⁹ ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîd*, VIII, 239.

²²⁰ el- Karâfî, *Şerhu Tenkîh*, 435; el- Karâfî, *ez-Zehira*, 143; es-Suyûtî, *er-Redd*, 45.

²²¹ İbn Âşûr, *Usûlü'n-nizâmî'l-ictimâ'î fi'l-İslam*, Şirketu't-Tunusiyye li't-Tevzi', Tunus, 1985, 154.

²²² et-Turâbî, *Kadâyâ't-Tecdîd*, 211-212.

problemlerine çözüm üretebilecek bir din olduğunu herkes görsün ve diğer sistemlere karşı onun üstünlüğünü kabul etsin. Aksi takdirde “İçtihadın kapısı kapanmıştır.”, “Kadim ulemanın sözü olduğu alanlarda söz söyleyip onlara ait bir görüşün olmadığı alanlarda ise susup uzak durmak”, “Büyükler bu konuda bir şey söylememişlerdir bizim söyleme hakkımız yoktur.” gibi yaklaşımlarla ne İslâm'a ne de Müslümanlara hizmet edilmez. Olsa olsa bu durum hem İslâm'a hem de Müslümanlara kötülük olur. Çünkü İslâm'ın hiçbir ilkesinde insanların düşünme kabiliyetlerinin engellenmesi gerektiği ve dolayısıyla içtihat kapısının kapandığını göremiyoruz. Bu noktada gördüğümüz ve bildiğimiz tek şey nasların sınırlı olduğu insanların ihtiyaçlarının ise sınırsız olduğu gerçeğidir. Onun için çağın ve zamanın şartlarına göre ortaya çıkan yeni meselelere çözüm üretme noktasında edille-i şer'iyeyi dikkate alarak, İslâm'ın ruhuna uygun çözüm yolları üretmenin gerektiğidir. Bu prensibin tabii sonucu olarak içtihat kapısının kıyamete kadar açık olduğu ve hatta bir zorunluluk olduğu ve bunun için de kabiliyetleri itibariyle yeterli, ahlakı güzel müctehidlerin yetişmesinin ve yetiştirilmesinin Müslümanlar üzerinde bir vazife olduğu muhakkaktır. Müslümanlar üzerine farz-ı kifâye olan bu görevin ifası için günümüz şartlarının muvacehesinde baktığımızda ağır bir sorumluluk bulunmaktadır. Çünkü günümüz şartlarında en basit bir iş için bile organizasyonlar ve kuruluşlar kurulmakta ve ilgili alanlarla alakalı ihtisas sahibi insanlar yetiştirilmektedir. Kısacası her alanda ihtisaslaşmaya gidildiği günümüz dünyasında alanların en önemlisi olan dini ilimler alanında da ihtisaslaşmaya gitmek artık bir zorunluluktur.²²³

3.4.3. İçtihad Müesseselerinin İnşasının Gerekliliği

Yukarıda zikrettiğimiz nedenlerden ötürü içtihat ameliyesini üstlenip bu vazifeyi bihakkın ifa edecek ihtisas sahibi, alanında uzman kişilerin yetişeceği müesseselerin kurulması Müslümanlar için içtihadın kendisi kadar önem arz etmekte ve hatta bu da bir farz-ı kifâyedir denilmektedir. Bunun için kollektif içtihat müesseselerin kurulması elzem hale gelmiştir.²²⁴

Aslında baktığımızda bir yönüyle bu müesseseler tamamen bu çağa has uygulamalar da değildir. Çünkü kadim ulemada da bunun örnekleri mevcuttur. kendi görüşlerinin ilmi birikimlerinin, içtihatlarının okunup tartışıldığı akademiler oluşturduklarını görmekteyiz. Mesela imam Ebu Hanife'nin ilim meclisi bunun en

²²³ el-Kahtânî, *Menhec*, 215-216.

²²⁴ Reşîd Velvîl, *el-Furûzu 'l-Kifâiyetu*, 55.

güzel örneğini teşkil etmektedir. Bu kadim örnekler çok ciddi hizmetler ve büyük bilim adamlarının yetişmesine önyak olmuş tarihe ismi altın harflerle nakşedilmiş müçtehid alimler yetiştirmiştir. Mesela Hanefî mezhebinin ortaya çıkması, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed gibi müçtehitlerin yetişmesi bu tür çalışmanın birer ürünüdür. Bu çalışmaların neticesinde ortaya çıkan bu mezheplerin Müslümanların gelişmesinde, kültür sahibi olmalarında ve dünyada söz sahibi olmaları noktasında etkileri yadsınamaz. Hanefî mezhebine baktığımız zaman asırlar boyu dünyaya hükmetmiş devletlerin resmi mezhebi olmuş gerek ferdin ve gerekse toplumun birçok probleminin çözülmesinde en büyük rolü üstlenmiştir.²²⁵

Ama günümüzde "İctihat kapısı kapanmıştır", "Kadim ulemanın bu yeni meselelerle ilgili söylemiş oldukları görüşleri yoktur" diye Müslümanların önüne sun'î bir set çekilerek, Müslüman neslin tabiri caizse düşünme yetisine pranga vurulmuştur. Bu vaziyet Müslümanları başta dini ilimler olmak üzere farz-ı kifâye olan ilmin ve bilimin her alanında atalet, tembelliğe ve başkalarına muhtaç olma yoluna sürüklemiştir. Bu yetersizlik İslâm düşmanları tarafından çok ustalıklı insana değil İslâm'a mal edilmeye çalışılmış ve maalesef bu düşünce günümüz Müslümanları tarafından da kabul görmüştür.²²⁶ İslâm dininde farz-ı kifâye olan ilim ve marifet Müslümanlar tarafından terkedildiğinden dolayı günümüzde Müslüman denince, düşünemeyen, üretemeyen ve dolayısıyla dünyada söyleyecek sözü olmayan ve hep başkasına muhtaç olan zavallı kimseler olarak telakki edilmiştir.

Müslümanlar olarak bu ataletten kurtulabilmemiz için farz-ı kifâye olan vazifelerimiz konusunda daha ciddi bir çaba içerisine girerek özellikle ilmi ve fikri olarak kalkınmamız gerekmektedir. Bunun yolu da ehil kimseler yetiştirip farz-ı kifâye olan ictehad amelîyesini yeniden harekete geçirmekle mümkündür. Bunu gerçekleştirmek için şüphesiz ki herkesin kendi başına şahsi çabasıyla yapacağı çalışmanın ötesinde toplumu kapsayıcı araştırma enstitülerinin kurulması gerekmektedir. Günümüzde en çok ihtiyaç duyduğumuz husus budur. Çünkü sosyolojik, ekonomik, siyasi, fikri ve daha başka alanlarda önceki ilim adamlarının şahit olmadığı dolayısıyla bilmediği için hakkında herhangi bir hüküm veya fikir beyanında bulunamadığı çok farklı gelişmeler yaşanmaktadır. Burdan hareketle "Kadim ulemanın bu olaylar hakkında bize intikal eden bir görüş yoktur." diye

²²⁵ el-Kahtânî, *Menhec*, 228-229.

²²⁶ el-Kahtânî, *Menhec*, 229.

bunları İslâmî açıdan çözümsüz bırakmak İslâm'ı evrensel bir din olarak değil belli bir dönemle sınırlandırmış dolayısıyla güncel hayatla alakalı çözüm üretemeyen modası geçmiş bir din haline getirmektedir. İşte bu problemin önüne geçmek için kollektif icma müesseselerinin kurulması bütün Müslümanlar üzerine farz-ı kifâyedir.²²⁷

Bu konuda Müslüman devletlerin de sorumluluğu bulunmaktadır. Çünkü söz konusu kuruluşların kurulması devlet desteğine ihtiyaç duyan bir meseledir. Devlet bu ortamı oluşturma, gerekli alet edevatları bulundurma, kuruluşu ve orada görev yapacak insanları finanse etmek durumundadır. Devlet bu imkanları sağlayıp yetişmiş eleman ihtiyacını temin ettikten sonra bu insanların öğrendiklerinden, ürettikleri ürünleri toplumun faydasına sunacakları ortamı yine devlet sağlamak zorundadır. Çünkü bu insanların bir araya gelip fikirlerini açıkça beyan etmeleri, tezlerini ortaya koymaları, ortaya çıkan görüşlerin doğru olanını yanlış olanından ayırmak, kısa vadede faydalı olanı, uzun vadede faydalı olandan ayırt edecek kurulların ve şûra meclislerinin oluşturulması gerekmektedir ki bu da ancak devletin uhdesindedir.²²⁸

Bu müesseselerin pek çok faydaları mevcuttur.

Birincisi: İctihadda şûra ilkesinin öne çıkmasıdır. Dinimizin şuraya verdiği önem bilinmektedir. Rabbimiz bunu Peygamberimize öğütlemektedir.²²⁹ Kollektif içtihadta da tamamen şûra anlayışı hakim olmaktadır.

İkincisi: Kollektif içtihadın, ortaya konan görüşün daha dikkatli ve isabetli olmasında da büyük faydası vardır. Bu şekilde ortaya konan bir görüş ile ferdi olarak ortaya konulan görüş arasında elbette ki çok büyük fark olacaktır.

Üçüncüsü: Kollektif içtihad, mutlak müctehidin yetişememesi ve icmanın zorlaşması ile kaybettiği şeyleri ümmete kazandırmaktadır.

Dördüncüsü: Kollektif içtihad, çağdaş problemlerin çözümünde ve teşri yollarını birleştirme noktasında ümmet için en başarılı yoldur. Çünkü buradaki karar veya kararlar bir kişinin değil ortak bir aklın semeresidir. Haliyle yanılma ihtimali ferdi görüşlere göre daha azdır.²³⁰

²²⁷ et-Turâbî, *Kadâyâ't-Tecdîd*, 212-213; el-Kahtânî, *Menhec*, 230.

²²⁸ et-Turâbî, *Kadâyâ't-Tecdîd*, 214-215.

²²⁹ Âl-i İmran 3/159.

²³⁰ et-Turâbî, *Kadâyâ't-Tecdîd*, 132-134.

İslâm aleminde son dönemlerde bu eksiklikler fark edilmiş olup bütün ümmete şamil olmasa da bölgesel bazda bazı adımlar atılmıştır. Bunun en güzel örneği Şer'i ilimlerde tebâruz etmiş ilim adamlarını bünyesinde bulunduran Mecma'u'l-Fıkhi'l-Âlemî'dir. Bu akademide İslâmi ilimlerde ihtisas sahibi alimlerin yanı sıra çeşitli bilim dallarında uzman ve mütefekkirler de yer almaktadır. Bu organizasyon Müslümanların güncel problemlerini çözmeye dönük bir takım çalışmaları hedeflemekte ve İslâm'a uygun çözümler üretmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmaların başında ümmet için farz-ı kifâye mesabesindeki meseleler gelmektedir. Bu akademi, çalışmalarında bütün ümmet coğrafyasında geçerli olacak çalışmalar ortaya koyma çabası içerisinde. İslâm fikhini ümmet sathına yayıp fikri ve medeni olarak İslâm ümmetinde birliği sağlama amacını gütmektedir.²³¹

İkinci bir örnek olarak da Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî diye bilinen İslâm fıkıh akademisidir. Bu platform 18-29 Şubat 1985 tarihinde Mekke'de yaptığı toplantısında İctihat konusunu ele almış ve şöyle bir karara varmıştır: İctihat, şer'î deliller muvacehesinde şer'î hükümleri öğrenme gayesi ile çaba sarf etmektir. Buna göre içtihadın çerçevesi, kamil bir bilgiye sahip olmakla çizilmiştir. Farz-ı kifâye dediğimiz içtihat görevi ancak bu şekilde ifa edilmiş olur. Çünkü Allahu Teala Kuranı Kerim'de

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

*“Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir gurup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaşta) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”*²³² diye buyurulmaktadır. Bu ayet dinde derin bilgiye sahip olmanın ancak diğer işlerden feragat etmekle mümkün olduğunu ifade etmektedir. Onun için sahih fıkhi anlayışa ulaşmak ancak kamil bir bilgi ile mümkündür. Suyûtî içtihadın farz olduğunu ve içtihat kapısının kapanmadığını açıkça beyan etmiştir. Ona göre İctihad kapısı kapanmaz ve bunu kapatmaya hiç kimsenin gücü de yetmez. Özellikle de usul alimleri belli bir zamanda müçtehidin bulunmamasının mümkün olduğunu kabul etmekle beraber İctihat kapısının, şartlarını taşıyanlar için açık olduğunu ittifakla

²³¹ Abdulkebir, *İhyâu'l-furûzi'l-kifâiyye*, 132-133.

²³² Tevbe, 9/122.

kabul etmişlerdir.²³³

Müçtehit 4 kısma ayrılır

Birincisi: Müçtehid-i mutlak, fikhın her alanında içtihad edebilme kabiliyetine sahip olmaktır. Büyük mezhep imamları gibi.

İkincisi: Müçtehid-i fi'l-Mezhep, mensubu buldukları mezhep imamlarının yöntemleri üzerine içtihadta bulunan fakihlerdir. Ebû Yusuf, İmam Muhammed gibi.

Üçüncüsü: Müçtehid-i tercihtir, zamanın ihtiyaçlarını dikkate alarak mezheplerdeki farklı rivayetlerden uygun olanı seçme kabiliyetine sahip fakihlerdir. Kudûrî, Merginânî gibi.

Dördüncüsü: el-Müçtehid-i fi'l-mes'ele, mezhebinde hükmü olmayan bir mesele hakkında hüküm koyabilme yetkisine sahip fakihlerdir. Kerhî, Serahsî gibi.²³⁴ Bu başlıkta içtihadın tecezzi kabul edip etmemesi meselesi ortaya çıkmaktadır. Bu hususu kısaca açıklamak gerekirse; bütün konular hakkında içtihad yapabilecek kabiliyeti olmaksızın sadece belirli konularda içtihad yapabilme kabiliyetine sahip olmak demektir. Yani bütün konularda içtihad edebilmeye mutlak içtihad, sadece cüz'i konularda/belirli konularda içtihad edebilmeye ise içtihadta tecezzü denmektedir. İçtihadta tecezzünün hükmü ile alakalı fakihler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunu caiz görmeyenlerin bazı alimlerin yanı sıra Gazzâlî, Râfî, Cübbâî, İbn Dakîki'l-İd'in de aralarında bulunduğu çoğunluğa göre bu içtihad türü de caizdir.²³⁵

Bunun ülkemizdeki örneği olarak Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde ilmi çalışmalar yürütmekte olan Din İşleri Yüksek Kurulunu vermek mümkündür.

Bütün bunlardan dolayı bu akademi söz konusu kararının devamında İcma ile şu sonuca varmıştır: Çağın içtihadta ihtiyacı muhakkaktır. Çünkü önceki çağlarda olmayıp da bu çağda ortaya çıkan birçok meseleyle karşı karşıyayız. Aynı şekilde gelecekte de buna benzer durumlarla karşı karşıya kalmamız kesindir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v) Kitaptan veya sünnetten bir delil bulamayınca nasıl hareket edeceğini Muaz (r.a)'a sorduğunda Muaz'ın görüşüne göre içtihad eder bu noktada

²³³ es-Suyûtî, *er-Redd*, 45 vd.

²³⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, II, 353; eş-Şâtîbî, *Muvafakât*, V, 34; ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 242; el-Kahtânî, *Menhec*, 208-216.

²³⁵ Şevkânî, Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî (ö.1250/1834), *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakk min ilmi'l-usûl*, thk. Şeyh Ahmed İnâye, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1999, II, 216 vd.

geri durmam dediğinde Muaz' ı onaylamıştır.²³⁶ Bu hadis her zaman içtihat kapısının açık olduğu ve gerektiğinde meşru dairede başvurulabileceğini ortaya koymaktadır. İslâm'ın her asır için geçerli olduğu ancak bu şekilde kanıtlanabilmektedir. Zira İslâm'ın güncel muamelat, ekonomik ve toplumsal problemlere müdahil olup onları çözüme kavuşturması ancak bu şekilde mümkündür. Bu zikredilen akademik alan ve platformların yaptığı toplantıların neticesinde vardığı karar ve sonuçlarının bir araya getirilerek yüksek eğitim kurumlarının istifadesine sunacak bir mekanizmanın kurulması ümmetin faydasına olacaktır.²³⁷

Kollektif içtihadın bu şekilde öne çıkarılarak farz-ı kifâye kapsamında ele alınması elbette ki ferdi içtihadı küçümsemek veya onu gözden çıkarmayı gerektirmemektedir. Bilakis bunlar da önemli çalışmalardır. Kollektif içtihadın bu derece önemsenip öne çıkarılmanın asıl nedeni bütün ümmeti ilgilendiren konularda toplu maslahatı gerçekleştirecek mekanizmanın oluşturulmasıdır.²³⁸

3.5. Hisbe Teşkilatı: Emr-i Bi'l-Ma'ruf Nehy-i Ani'l-Münker

Ümmetin icmayla farz-ı kifâye olan meselelerden biri de emr-i bi'l-maruf (iyiliği emretmek) ve nehy-i ani'l-münkerdir (kötülükten sakındırmak). Müslümanlar için toplumsal bir ödev olan bu vazifeyi hakkıyla eda edebilmek için bir mekanizmaya ihtiyaç vardır. Ancak bunun için yeni bir arayışın içine girmeye gerek yoktur. Çünkü kadim tarihimizde bu amaçla hisbe teşkilatı olarak bilinen bir müessese zaten mevcuttur.

3.5.1. Hisbe'in Sözlük ve Terim Anlamı

Hisbe sözlükte “saymak, talep etmek ve kötü görmek” manalarına gelmektedir. Mesela *حَسِبْتُ الشَّيْءَ أَحْسِبُهُ حِسْبًا وَ حُسْبَانًا* dendiğinde “hisbe” kelimesi *وَاحْتَسِبُ عَلَيْهِ أَيْ أَنْكُرُ عَلَيْهِ*, ²⁴⁰ “talep”²⁴⁰ , *إِحْتِسَابُكَ الْأَجْرَ عَلَى اللَّهِ*,²³⁹ “saymak”,²³⁹ dendiğinde ise “inkar etme ve yapılan işi kötü görme”²⁴¹ manasındadır.

²³⁶ Bk. Tirmizi, *Câmiu'l-Kebîr*, Ahkam, 3, h.no: 1327, (3/9).

²³⁷ Reşid Velvil, *el-Furûzu'l-kifâiyetu*, 60-62.

²³⁸ Ebu Süleyman, Abdulvehhab İbrahim, *Fıkhü'd-darûreti ve tatbikâtihi'l-muâsıra*, el-Ma'hedi'l-İslâmî li'l-Buhûs ve't-Tedrib, Cidde, 2002, 103.

²³⁹ İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğati*, md.“hsb”, II, 59.

²⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, md. “hsb”, I, 314.

²⁴¹ Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kamusü'l-mühîd*, Matbaatu'l-Eseiriyye, Mısır, 1301, I,74.

Terim olarak cumhur hisbe için şöyle bir tanım yapmıştır: “Terk edildiğinde marufu emretmek, yapılı hale geldiğinde de münkeri nehyetmektir.”²⁴²

Ancak İslâm’daki hisbe mefhumunun daha açık ve en iyi tanımı ise şudur: “Yöneticinin insanların dini ve dünyevi maslahatlarını Allah’ın dinine uygun olarak gerçekleştirmek, dini zayi olmaktan korumak, toplumu bozulmaktan muhafaza etmek için ihlal edildiğinde insanlara emr-i bi’l-maruf ve nehy-i ani’l-münkeri hatırlatacak kişilerin bulunduğu bir teşkilat kurmasıdır.”²⁴³

3.5.2. Hisbenin Önemi ve Emr-i Bi’l-Ma’ruf Nehy-i Ani’l-Münker ile Alakası

Hisbenin konusu olan emr-i bi’l-maruf nehy-i ani’l-münker, dinimizde üzerinde çokça durulan, terk edildiğinde Allah’ın diğer ümmetlerden üstün tuttuğu bu hayırlı ümmetin doğruyu yitireceği, dinin ve toplumun ancak kendisiyle ayakta durabildiği temel bir meseledir. Nitekim bu ehemmiyeti şu ayet-i kerimeyle de açıkça öğrenilmektedir: “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah’a inanırsınız. Ehl-i kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır.”²⁴⁴

Emr-i bi’l-maruf nehy-i ani’l-münkeri terk etmek insanı büyük bir hüsrana götürebilmektedir. Terk edildiğinde bütün Müslümanlar belaya düşer olurlar. Gazzâlî bu hususta şöyle demektedir: “Emr-i bi’l-maruf nehy-i ani’l-münker Allah’ın, bütün peygamberlerini bu vazife için görevlendirdiği, dinin en büyük emridir. Bu iş ihmal edildiğinde nübüvvet vazifesi ataletle uğrar, din zayi olur, dalalet yayılır, cehalet yaygınlaşır, fesat şuyunu bulur, yara aşılır, beldeler harap olur, insanlar helaka sürüklenir ve bu sıkıntının ciddiyetine de ancak büyük felaket gününde farkına varılır. Bu fetret devri’nin telafisine çalışan mümin, zamanla ihmal edilen bir sünneti ihya etmiş olur, böylece kurbîyyet derecesine ulaşır.”²⁴⁵

Allah-u Teâlâ emr-i bi’l-maruf ve nehy-i ani’l-münkerde bulunmanın müminlerin sıfatlarından olduğunu beyan etmiştir. Bu görev ne sadece erkeklere ne

²⁴² Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef, nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, 2.baskı, Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, Beyrut, 2000, 284; el-Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, 349.

²⁴³ Erişim; el-Kitâbu menşûrun alâ mevki’ vizâreti’l-evkâfi’s-Suudiyyeti bi dâni beyânâtin [<http://shamela.ws/browse.php/book-30956/page-1>], Erişim Tarihi: 10/05/2019.

²⁴⁴ Âl-i İmran, 3/110.

²⁴⁵ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’d-dîn*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, trs., II, 306.

de sadece kadınlara özeldir. Bilakis erkek-kadın farkı olmaksızın her Müslümanın ödevidir. Yöneticiler, alimler ve gücü elinde bulunduranların bu hususta mesuliyeti daha da büyük olmakla beraber mükellef olan genç-yaşlı, alim-âmî, yönetici-kadı herkese gücü nispetinde sorumluluk düşmektedir. Nitekim Allah (c.c) Yüce kitabında: “Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkorlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resûlüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azîzdir, hikmet sahibidir.”²⁴⁶ şeklinde bu hususa işaret etmektedir.

Yüce Rabbimiz farz-ı kifâye olan emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münkerin mümin erkekler ile mümine kadınların sıfatı ve ahlakı olduğunu beyan etmiştir. Onun için müminlerin bu konuda gevşeklik göstermeden farz olduğunu da unutmadan birbirlerine yardımcı olmaları ve bu görevlerini eksiksiz yerine getirmeleri gerekmektedir.²⁴⁷ Bu bağlamda nazil olan bütün ayetler hisbenin meşruiyeti için birer delildir. Farz-ı kifâye olan hisbe, Kitap ve sünnet nasları ile selef ve halef bütün ulemanın icmasıyla teyit edilmiş İslâmî ilkelere dendir.²⁴⁸

İcma ile farz-ı kifâye olan hisbe teşkilatının emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker ile alakası, bazılarının zannettiği gibi bir eş anlamlılık ilişkisi değildir. Bilakis onun emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker ile ilişkisi bir ilkenin uygulamasıyla veya bir prensibin alt dalıyla olan alakası gibidir. Çünkü emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker ilkesi, hisbe teşkilatı olsun veya olmasın yerine getirilmesi gereken ilahî bir görevdir. Emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker, hisbenin de aralarında bulunduğu birçok dalı olan bir meseledir. İbn Teymiye bu konuda söyle demektedir: “Bütün İslâm devlet teşkilatındaki bütün kuruluşların maksadı emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker görevini eda etmektir; diyanet teşkilatı, ordu teşkilatı, polis teşkilatı, adliye teşkilatı, maliye teşkilatı vb. tüm kuruluşlar farz-ı kifâye vazifesini îfa etmekle mükelleftirler.”²⁴⁹

²⁴⁶ Tevbe 9/71.

²⁴⁷ Erişim;

[https://binbaz.org.sa/fatwas/fbclid=IwAR118BB0SajtDKvjKW_rj1Ofa2clCLTGd5lj4ymrn_GSdy6YAXxHznyPZZ8], Erişim Tarihi: 10/05/2019.

²⁴⁸ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin, *Ahkâmü'l-kurân*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut-Lübnan, 1994, III, 154; Gazzâlî, *İhyâ*, II, 306.

²⁴⁹ İbn Teymiye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî, *el-Hisbe fi'l-İslâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut, trs., 11.

3.5.3. Hisbe Teşkilatını Doğuran Emr-i Bi'l-Maruf ve Nehy-i Ani'l-Münkerin Toplum Açısından Ehemmiyeti

Emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker toplumda dindarlığı muhafaza eden, ahlaki ve yüce değerleri koruyan çok önemli bir mekanizmadır. Bu mekanizma yaşam emniyetini, fert ve toplum saadetini temin eder. Ümmetin hayır ve selameti onunla sağlanır. Şer ve bozgunculuk onunla önlenir. Bu sayede toplum kötülüklerden kurtulup güzel ahlaka ve yüce değerlere kavuşur. Bu görevin ifasıyla toplumdaki her fert temiz bir kalbe ve sağlam bir vicdana sahip olarak dayanışmaya ve kardeşlik şuuruna erer. Bu bilinç ümmet fertlerini dünyada zafere ahirette de kurtuluşa ulaştırır.²⁵⁰

Bu özelliğiyle emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker ilkesi ilahi bir prensiptir. Bu prensip Müslümanlar için İslâm toplumunu diğer toplumlardan ayıran bir özelliktir. Çünkü bu sorumluluğa sahip Müslüman fert sadece kendini düşünmek yerine kendisi ile beraber kardeşleri olan toplumun diğer fertlerini de düşünmektedir. Kendisi için istediği şeyleri diğer kardeşleri için de istediği gibi²⁵¹, kendisi için zararlı gördüğü şeyleri onlar için de zararlı görür. Dolayısıyla her davranışında toplumsal bir sorumlulukla hareket eder. Şayet bir iş kendisi için faydalı olsa dahi toplum için zararlı görünüyorsa şahsi menfaatini gözden çıkararak ondan kaçınır. Ama İslâmi olmayan toplumun fertleri bu bilinçten mahrumdurlar. İşte Müslüman fertlerdeki bu ahlaki üstünlük yüce dinimizin prensip edindiği emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münkerin bir semeresidir.²⁵²

Ümmetin bu görevi yapmasıyla toplumda şer ve bozgunculuğun kökü kazındığı gibi, onun ihmali ile de toplum felakete sürüklenir. Nitekim bir hadisi şerifte şöyle buyrulmaktadır: “*Allah'ın emirlerine uyanlar ile bu emirleri ihlal edenlerin durumu, bir gemi için kura çekenlerin durumuna benzer. Bu kura sonucunda bazılarının geminin üst kısmı bazılarının da alt kısmına düşmüştür. Alt kattakiler su ihtiyaçları olduğunda üst kattakileri rahatsız ekmek düşüncesiyle kendi katımızda bir delik açıp suyumuzu oradan temin edelim diye düşündüklerinde, diğerleri de onları engellemezse ve bunlar kendi katlarında bir delik açarlarsa (*

²⁵⁰ İbn Hamîd, Salih b. Abdullah ve bşk., *Nedratu'n-naîm fi mekârimi ahlaki'r-Rasûli'l-Kerîm*, 4.Baskı, Dâru'l-Vesileti li'n-Neşri ve't-Tevi', Cidde, III, 539.

²⁵¹ Buhârî, *Sahih*, 6, İman, 13, (I/14).

²⁵² el-Ânî, Muhammed Şelâl, *Avlemetu'l-cerîmeti ru'yeti'l-İslamiyyeti fi'l-vikâyeti*, “*Mecelletu'l-Kitabu'l-Ümmeti*”, 107, Katar, 78.

*gemi su alır) hep beraber boğulurlar. Ama üst kattakiler buna mani olurlarsa hep beraber kurtulurlar.*²⁵³

Şüphesiz ki toplumda farz-ı kifâyenin ihmali neticesinde cürümlerin yayılması, toplumun istikrarsızlığının dolayısıyla helakinin bir göstergesidir. Nasıl ki insan maddi ihtiyaçlarını gidermek için birilerine ihtiyaç duyuyorsa aynı şekilde manevi ihtiyaçlarını gidermek için de birilerine ihtiyaç duymaktadır. Özellikle Allah'ın dinini ikame etmekle bütün fertlerin iki dünyada kurtuluşunu hedefleyen İslâm toplumunda buna daha çok ihtiyaç vardır. Bu da ancak farz-ı kifâye olan emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münkeri îfa etmekle mümkündür. Aksi takdirde insanlar büyük bir hüsrana uğrarlar. Allah-u Teâlâ Asr suresinde bu hususa şöyle buyurarak dikkatleri çekmektedir: *“Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.”*²⁵⁴ Bu nedenle İslâm toplumunda hakkın-batıla, ma'rufun-münkere, hayrın-şerre galip gelip insanların iki cihanda saadete ulaşması için hayra çağırarak, şerden sakındıracak bir davetçi topluluğuna ihtiyaç duyulmuştur.²⁵⁵ Kur'an-ı Kerim bu ihtiyacın ehemmiyetine binaen böyle bir topluluğun bulundurulmasını emretmektedir. Şöyle ki: *“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”*²⁵⁶ Günümüzde Müslümanların içinde buldukları buhranların asıl nedeni bu âyetin icabının tam anlamıyla yerine getirilmemesidir; farz-ı kifâye olan emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münkeri terkmehtir.

3.5.4. Toplumda Muhtesiplerin Bulunması Farzı Kifâyedir ve Bunu Sağlamak Devletin Vazifesidir

Âlimlerimiz emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker vazifesini üstlenecek hisbenin gerekliliği noktasında ittifak etmekle beraber, hisbenin hükmü hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Aksi yönde ferdî görüşler olmakla beraber genel kanaate göre hisbe teşkilatının bulundurulması farz-ı kifâyedir;²⁵⁷ toplumda birileri bu işi

²⁵³ Buhârî, Sahih, 47, Şerike, 6, 2493, (I/686).

²⁵⁴ Asr, 103/1-3.

²⁵⁵ Seyyid Kutub, İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 32.Baskı, Dâru's-Şurûk, Kahire, 2003, I, 444.

²⁵⁶ Al-i İmran, 3/104,

²⁵⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-kurân*, II, 315; eş-Şâtîbî, *Muvafakât*, III, 481; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 349; Ebû Ya'la el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 284.

üstlenince diğerleri sorumluluktan kurtulurlar. Her Müslümanın gücü nispetinde muhatap alındığı ve istisnalar olmakla beraber cumhur-u ulemanın farz-ı kifâye olarak kabul ettiği bir ibadettir.²⁵⁸

Cumhurun genel yaklaşımına karşı ortaya çıkan istisnaî yaklaşımların sebebi konuyla alakalı Âl-i İmran suresinin 104. ayetinde geçen “*minkum*” ifadesi ile ilgili yorum farklılığıdır. Şöyle ki bu vazifenin Müslüman her fert üzerine farz-ı ayn olduğunu söyleyen İbn Hazm gibi bazı âlimler de mevcuttur.²⁵⁹ Cumhura göre ayette geçen “*minkum*” terkipteki “*min*” edatı teb’îz içindir. Bu yaklaşıma göre ayetin manası “*Sizden bazıları hayra çağırırsın*” demektir. Cumhurun bu tercihinin sebebi, bu işi yapacak kişiler âlimler olmalıdır. Bütün insanlar da âlim olmadıklarına göre bu işten sorumlu olanlar toplumun içindeki ilim ehli olan kimselerdir. Bu görev farz-ı ayndır diyenlere göre ise ayetteki “*min*” edatı teb’îz için değil; “*beyan*” içindir. Onlara göre ayetin manası: “*Hepiniz bu işi üstleniniz*” demektir.²⁶⁰

Bu ihtilafta tercih edilen görüş cumhurun görüşüdür. Yani farz-ı kifâye olan emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker görevini îfa edecek hisbe teşkilatında görev alacak kişiler toplumun ilmiye sınıfıdır. Dolayısıyla toplumda işin ehli olan âlimler bu vazifeyi yerine getirince toplumun diğer kesimleri bu sorumluluktan kurtulurlar.²⁶¹

Kanaatimizce konu ile ilgili cumhura nispet edilen görüş takdire şayandır. Çünkü toplumun her ferdi işin ehli olamayacağına göre bütün kesimleri bu görevle sorumlu tutmak farz olan bu işin ihmaline yol açacaktır.

3.6. Cihad

3.6.1. Cihadın Tanımı

Cihad sözlükte, kişinin söz ve fiil olarak güç yetirebildiğini sergilemesidir.²⁶² Terim olarak ise Müslümanların, İslâm'a savaş açan kafir, mürted ve İslâm devletine başkaldıran âsîlere karşı i'layi kelimetullah için mücadele etmeleridir.²⁶³

²⁵⁸ İbn Teymiye, *el-Müstedrek alâ mecmûi fetâvâ*, thk. Muhammed Abdurrahman Kasım, y.y., 1998, III, 203.

²⁵⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 46; VIII, 423.

²⁶⁰ el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. İbrâhim Atfîş – Ahmed el-Berdûnî, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire, 1964, IV, 165.

²⁶¹ Abdulkebir, *İhyâu'l-furûzi'l-kifâiyye*, 117-118.

²⁶² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “chd” md., III, 135; Ebû Habîb, *el-Kâmûsü'l-fikhî*, 70-71; İbn Esîr,

3.6.2. Cihadın Hükümü

Cihad farz-ı kifâyedir; Müslümanlardan bu işe ehil birileri tarafından yapılıncaya diğerlerinden sorumluluk düşer. Allah-u Teâlâ Yüce kitabında bu gerçeği şöyle beyan etmektedir: *“Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir gurup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”*²⁶⁴

İbn Useymin bu meyanda şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: Cihad için şu şart gereklidir: Müslümanların cihada girişebilmeleri için bunu yapacak güç ve kuvvete sahip olmaları gerekmektedir. Şayet bu şartı göz önünde bulundurmadan cihada girişirlerse kendi elleriyle kendilerini bile bile tehlikeye atmış olurlar. Nitekim Allah-u Teâlâ Mekke'de Müslümanlara cihadı emretmemiştir. Çünkü Müslümanlar o dönemde buna muktedir değillerdi. Medine'ye hicret ederek İslâm devletini oluşturunca bu güce kavuştular ve böylece Allah-u Teâlâ onlara cihadı emretti. Bundan da yukarıda bahsi geçen şartın “cihad” için gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Şayet Müslümanlar bu güce sahip değillerse diğer vaciplerde olduğu gibi “cihad” vücubiyeti de onlardan düşer.²⁶⁵

3.6.3. Farz-ı Kifâye Olan Cihadın Farz-ı Ayna Dönüştüğü Durumlar

Farz-ı kifâye olan cihad şu üç durumda farz-ı ayna dönüşür²⁶⁶:

1. Savaş başlayıp ordular karşı karşıya geldiğinde. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de şöyle yer almaktadır: *“Ey müminler! Toplu halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönmeyin. (Korkup kaçmayın). Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşip mevzi tutma durumu dışında, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse muhakkak ki o, Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner. Onun yeri de cehennemdir. Orası, varılacak ne kötü yerdir!”*²⁶⁷ Bir başka ayet-i kerimede ise şöyle buyrulmaktadır: *“Ey iman edenler! Herhangi bir topluluk*

Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1979, “chd” md., I, 319.

²⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-bâri*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1959, VI, 4.

²⁶⁴ Tevbe, 9/122.

²⁶⁵ Useymin, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân el-Useymin et-Temîmî, *eş-Şerhu'l-mümti' 'alâ zâdi'l-müstakni*, Dâru İbni'l-Cevzi, 2007, VIII, 7.

²⁶⁶ İbnu Kudâme, *el-Muğni*, IX, 197.

²⁶⁷ Enfal, 8/15-16.

ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya erişesiniz.”²⁶⁸

Peygamber Efendimiz (s.a.v) de savaş gününde geri kaçmayı helak edici yedi sebepten biri saymıştır: “İnsanı helâkeden şu yedi şeyden kaçının. Onlar nelerdir ya Resûlallah dediler. Bunun üzerine: Allah’a şirk koşmak, sihir, Allah’ın haram kıldığı cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, suçsuz ve namuslu mümin kadınlara iftirada bulunmak(tır) diye buyurdu.”²⁶⁹ Bu ayet ve hadisten yola çıkarak farz-ı kifâye olan cihadın böylesi durumlarda farz-ı ayna dönüştüğünü söylemek mümkündür.

2. Düşman İslâm beldelerinden birine saldırınca o beldenin ahali tek başına düşmana mukavemet etmeye gücü yetmiyorsa diğer beldelerin bu beldenin yardımına koşup düşmanla savaşmaları farz-ı ayn olur. Bu farziyetin çemberi en yakınından başlayarak uzağa doğru genişlemektedir. Kur’ân-ı Kerim bu konuda ümmete şöyle istikamet vermektedir: “Ey iman edenler! Kâfirlere yakınınızda olanlara karşı savaşın ve onlar (savaş anında) sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki, Allah sakınanlarla beraberdir.”²⁷⁰

3. İslâm halifesi Müslümanları cihada çağırıp savaşa çıkmalarını emrettiğinde de farz-ı kifâye olan cihad farz-ı ayna dönüşür. Çünkü Allah-u Teâlâ Kur’an-ı Kerim’de bu çağırının gereğini yerine getirmeyi emretmektedir. “Ey iman edenler! Size ne oldu ki, «Allah yolunda savaşa çıkın!» denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır.”²⁷¹

Bu çağrıya icabet etmenin İslâm toplumu için bir vecibe olduğu hadis-i şeriflerden de anlaşılmaktadır. Örneğin bir hadiste bu hususa şöyle işaret edilmektedir: “Mekke'nin fethi günü Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdular: Mekke'nin fethinden sonra artık hicret yoktur; fakat cihad ve niyet vardır. Allah yolunda savaşa çağırıldığınız zaman hemen katılın.”²⁷²

Zikrettiğimiz bu ayet ve hadislerden anlaşıldığı üzere İslâm halifesinin yapacağı cihad çağrısına icabet etmenin farz olduğu noktasında herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Başında halifesi olan ve bütün Müslümanları bünyesinde

²⁶⁸ Enfal, 8/45.

²⁶⁹ Buhârî, *Sahih*, 55, Vasâyâ, 23, 2766, (I/750); Muslim, *Sahih*, 1, İmân, 38, h.no: 145, (I/54).

²⁷⁰ Tevbe, 9/123.

²⁷¹ Tevbe, 9/38.

²⁷² Buhârî, *Sahih*, 56, Cihad, 1, 2783, (I/753); Muslim, *Sahih*, 33, İmara, 85, h.no: 4829-4830, (I/836).

barındıran bir İslâm devletinin bulunmadığı şu günümüzde böyle bir ihtiyaç olduğunda bu çağrıyı kim yapacak veya dağılık bulunan İslâm topluluklarından birinin başında bulunan bir yönetici bu çağrıyı yaptığında Müslümanlar bunu nasıl değerlendirecek?

İbn Useymîn bu konuda şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Müslümanlara cihada çıkmayı emreden yöneticinin bütün İslâm coğrafyasına hükmeden bir halife olması şart değildir. Çünkü İslâm coğrafyasında hilafet, uzun zamandan beridir inkıtaa uğramıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) "Başınıza Habeşli bir köle de emir olursa onu dinleyin ve ona itaat edin" buyurmuşlardır. İnsanlar içinden biri bir şekilde başa gelirse halife konumuna yükselir, dolayısı ile sözü kale alınmalı ve emrine itaat edilmelidir. Hz Osman (r.a) döneminden itibaren İslâm ümmeti parçalanmaya başlamış; Hicaz'da Abdullah b. Zübeyr, Şam'da İbni Mervan, Irak'ta Muhtar b. Abid ve diğerleri... Böylece ümmet bölünmüş, insanlar, bölgelerinde bulunan önderlere itaat etmemeye başlamış ve halifelik yok olmuştur. Burada, “Müslümanların halifesi yoktur kimseye biat edilemez” diyen sapkın bir fırkanın ortaya çıktığını görmekteyiz. Bunlar insanların başsız kalmasını ve işin anarşiye varmasını mı istiyorlar yoksa herkes kendi nefsinin yöneticisi midir demek istiyorlar bilinmiyor. Bu grup biat etmeden ölürse cahiliye âdeti üzere ölmüş olur. Çünkü uzun zamandan beridir Müslümanlar şu inancı benimsemişlerdir: Herhangi bir bölgede Müslümanların başına geçen ve sözü kale alınan bir kişi iş başına geldiğinde bu kişi o bölgenin yöneticisidir. Senânî gibi âlimler, “şuanda bütün Müslümanları kapsayan bir imamet-i kübranın (hilafetin) tesisi mümkün değildir. Bu durumda insanlar bölgesel yöneticilerine başkaldırırlarsa kargaşa çıkar ve İslâm topluluklarına büyük zararlar dokunur. Çünkü İslâm düşmanları bu kargaşayı fırsat bilip Müslümanlara savaş açarak onları parça parça yok etme fırsatı bulmuş olurlar” demektedirler.”²⁷³

İbn Useymîn farz-ı kifâye olan cihadın farz-ı ayna dönüştüğü bu üç duruma dördüncü bir durum daha eklemiştir. O da şudur: Cihad esnasında kendisine ihtiyaç duyulan Müslüman için cihad farz-ı ayn olur.²⁷⁴

Konuyla alakalı bir diğer hadiste şöyle buyrulmaktadır: “*Müşriklere karşı*

²⁷³ Useymîn, *eş-Şerhu'l-mümti*, VIII, 12.

²⁷⁴ Useymîn, *eş-Şerhu'l-mümti*, VIII, 12.

*mallarınız, canlarınız, diliniz ve elinizle cihad ediniz.*²⁷⁵ Kanaatimizce bu hadisten şöyle bir çıkarımda bulunmak mümkündür. Cihad, haddi zatında farz-ı ayndır. Çünkü hadise baktığımızda her müslümanın kendi özelinde - ya kalp ya dil ya mal ya da el ile - cihad yapabileceği bir alan bulunmaktadır. Buna göre denilebilir ki düşmana karşı savaş meydanına kılıçla çıkmak İslâm toplumu için farz-ı kifâyedir. Zira bunun için her ferdin toplumdan bağımsız hareket ederek yapabileceği bir gücü kendisinde bulamayabilir. Fakat ya kalp ya dil ya mal ya da el ile yapılabilecek cihad türü şeyler ise her ferdin başkasına ihtiyaç duymadan kendi durumuna göre yerine getirebileceği imkân dâhilindedir.

2.6.4. Cihadın Mertebeleri

Cihadın, nefse karşı cihad, Şeytana karşı cihad, kâfir ve münafıklara karşı cihad, zulüm, bidat ve hurafe ehline karşı cihad olmak üzere dört mertebesi vardır.

Birincisi: Nefisle cihattır ki bunun da dört mertebesi vardır.

1. Dünya ve ahiret saadetinin ancak kendisi ile mümkün olduğu dini emirleri öğrenme yolunda nefisle mücâhede etmektir.
2. Öğrenilen ilimle amel etmek için nefisle mücâhede etmek. Çünkü amel edilmeyen bir ilmin sahibine bir faydası yoktur.
3. İnsanları ilme davet etmek ve öğrendiğini başkalarına öğretme noktasında nefisle mücadele etmek. Aksi takdirde kişi öğrendiği ilmi ketm eden (gizleyen)'lerden olur ve bunun sonucunda azaba müstahak olur.²⁷⁶
4. Allah yoluna davet ederken karşılaşılan sıkıntılara karşı sabretme noktasında nefisle mücadele etmek. Kim ilim öğrenir, öğrendiği ile amel eder ve öğretirken karşılaştığı zorluklara sabrederse o kişi göklerde güzel bir şekilde anılır.²⁷⁷

İkincisi: Şeytana karşı cihattır. Bunun da iki mertebesi vardır.

1. İnsanın kalbine attığı imanı zedeleyici şüphe ve vesveselerini def etmek için şeytanla mücadele etmesidir.
2. İnsanın kalbine ilka ettiği şehvet ve bozuk düşüncelere karşı şeytanla mücadele etmesidir. İnsan için şeytan düşmanların en azılısıdır. Nitekim Rabbimiz onun hakkında şöyle buyurmaktadır: “Çünkü şeytan, sizin düşmanınızdır, siz de onu

²⁷⁵ Ebu Davud, Sunen, 9, Cihad, 14, h.no: 2496, (III/215).

²⁷⁶ Ebu Davud, Sunen, 9, Cihad, 14, h.no: 2496, (III/215).

²⁷⁷ Tirmizi, *Câmiu'l-Kebîr*, İlim, 19, h.no: 2681, (V/48).

düşman sayın. O, kendi taraftarlarını ancak ateş ehlinden olmaya çağırır.”²⁷⁸

Üçüncüsü: Kafir ve münafıklara karşı cihad etmektir. Bunun da dört mertebesi vardır.

1. Kalp ile
2. Dil ile
3. Mal ile
4. El ile cihad etmektir.

Kafirlerle karşı cihad el ile, münafıklara karşı cihad ise dil ile mümkündür.

Dördüncüsü: Zulüm, adavet, bidat ve hurafe ehli ile cihad etmektir. Onun da üç mertebesi vardır:

1. Kişinin gücü yeterse bu mücadeleyi el ile yapacaktır.
2. Bu mücadeleyi el ile yapmaya gücü yetmezse dil ile yapacaktır.
3. Bundan da aciz kalırsa kalp ile bu mücadelesini sürdürecektir. Çünkü Ebu Said'den rivayet olunduğuna göre Allah resulü şöyle buyurmuşlardır: “*Sizden herhangi biriniz bir kötülük gördüğünde onu eliyle değiştirsin. Eğer buna güç yetiremezse diliyle değiştirsin. Buna da güç yetiremezse kalbiyle (buğz etsin). Bu ise imanın en zayıf mertebesidir.*”²⁷⁹

Böylece cihadın 13 mertebesinin olduğu anlaşılmaktadır. İnsanlar arasında Allah katında en mükemmel olanı cihadın bütün mertebelerini ifa edenidir. Çünkü insanlar cihad vecibesini yerine getirme durumuna göre Allah katında mertebe elde ederler. Bu anlamda insanların en mükemmeli ve Allah katında da en değerlisi Hz. Muhammed (s.a.v)'dir. Çünkü o bütün mertebeleri ile cihadın hakkını vermiştir.²⁸⁰

Cihad hususunda aslolan, kişinin nefsi ile mücadelesidir. Düşman ile mücadele ise bu asıl mücadelenin bir dalıdır. Nitekim hadis-i şerifte Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuşlardır: “*Size, mü'min kimdir, haber vereyim mi? O öyle bir kimsedir ki, insanlar malları ve canları hususunda kendisinden emin olurlar. Müslim ise, Müslümanların, onun dilinden ve ehlinden salim olduğu kimsedir. Mücahid de, Allah'a itaat hususunda nefsi ile cihad edendir. Muhacire gelince, hata ve günahlardan kaçan kimsedir.*”²⁸¹

²⁷⁸ Fatır, 35/6.

²⁷⁹ Muslim; Sahih, 1, İman, 78, h.no: 177, (I/42).

²⁸⁰ İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Zâdü'l-me'âd*, 27. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994, III, 9-10.

²⁸¹ Tirmizi, *Câmiu'l-Kebîr*, Fedail, 2, h.no: 1621, (3/264).

Bu hadis-i şeriften de aslolan cihadın, kişinin kendi nefsiyle mücadelesi olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü kişi, Allah'ın emirlerini yerine getirebilmesi için önce kendi nefsini sorguya çekmeden, onun heva ve heveslerini dizginlemeden, kendisiyle sürekli beraber olan düşmanını (nefis) yenmeden hariçte olan düşmanı alt edebilmesi düşünülemez.²⁸²

Nefis ve hariçteki düşmanın yanı sıra insanın üçüncü bir düşmanı daha vardır ki o da şeytandır. İnsan bu üçüncü düşmanla başa çıkamadan diğer iki düşman ile mücadeleye giremez. Çünkü insan, nefis ve hariçteki düşman ile mücadeleyi düşünürken şeytan, sürekli ona endişe, korku ve güçsüzlük telkin eder ve dünyevi arzuları insana süslü gösterip onu mücadeleye girişmekten alıkoymaya çalışır. Onun için insan, şeytanın sürekli olarak nefisine ilka ettiği vesveselere karşı uyanık ve tedbirli olmalıdır ki önce nefisine sonra da savaş meydanındaki düşmanıyla mücadele etme imkanı yakalayabilsin.²⁸³ Bütün bunlar farz- kifâye olan cihadın önemini bize bildirmektedir.

2.6.5. Cihadın Şartları

Alimler cihad için bir takım şartlar zikretmişlerdir. Mesela İbni Kudâme bu konuda söyle demektedir: Cihadın vacip olması için şu yedi şartın yerine gelmesi gerekmektedir:

1. İslâm 2. Bülüğ 3. Akıllılık 4. Hürriyet 5. erkeklik 6. Bu işe mani bir özrün olmaması 7. Nafakanın bulunmasıdır. Buradan hareketle cihadın ilk şartı mükellef olmaktır denilebilir.²⁸⁴ Bu şartları madde halinde ifade etmek gerekirse şöyle bir sıralama yapılabilir:

Birincisi: Cihadın vücut şartlarını anlamaktır.

İkincisi: İnsanın cihada çıkabilmesi için anne babasının kendisine izin vermesi gerekmektedir. Şüphesiz ki anne - babaya bakmak onlara iyilik etmek namazdan sonra İslâm'ın en büyük ilkelerindendir. Bu hassasiyet Rasulullah'ın şu hadisinden anlaşılmaktadır: “*Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh şöyle dedi: “Yâ Resûlallah! Hangi amel Allah'a daha sevimidir? dedim. ‘Vaktinde kılınan namaz’ buyurdu.*

²⁸² İbn Kayyim, *Zâdü'l-me'âd*, III, 6.

²⁸³ İbn Kayyim, *Zâdü'l-me'âd*, III, 6.

²⁸⁴ İbn Kudame, *el-Muğni*, IX, 197-198.

Sonra hangisidir? diye sordum: 'Ana babaya iyilik etmek' diye cevap verdi. Ondan sonra hangisidir? dedim: 'Allah yolunda cihad etmek' buyurdular."²⁸⁵

Yine Resul-i Ekrem (s.a.v)'den cihad için izin istemeye gelen sahabiye Peygamberimiz şöyle karşılık vermişlerdir: Anne baban sağ mıdır? adam evet, dedi. Bunun üzerine Allah Rasulü (s.a.v): "*Onlarda cihad et (onlara hizmet et, onların rızasını kazan)*" diye buyurdular.²⁸⁶

Alimlerimiz bu hadislerden yola çıkarak anne - babanın rızasını almayı cihadın vücut şartı olarak kabul etmişlerdir.

Üçüncüsü: Cihada çıkma emri İslâm halifesinin uhdesinde ve onun içtihadına bağlıdır. Bu konuda ahalinin, halifenin sözüne itibar edip ona itaat etmesi vaciptir. Bu vücutiyeti gerek Kur'ân-ı Kerim'de gerekse sünnet-i seniyyede görmek mümkündür. Yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: "*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulü'l-emre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resûl'e götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.*"²⁸⁷

Konuyla ilgili Ebu Hureyre'den gelen bir rivayette Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuşlardır: "*Ebû Hüreyre radyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Bana itaat eden Allah'a itaat etmiş, bana karşı gelen Allah'a karşı gelmiş olur. Devlet başkanına itaat eden bana itaat etmiş, devlet başkanına karşı gelen bana karşı gelmiş olur.*"²⁸⁸

İbni Teymiye bu ayet ve hadisi tefsir sadedinde şöyle demektedir: "*Allah'a ve Resul'üne itaat etmek herkese vaciptir. Keza Allah emrettiği için yöneticilere de itaat etmek vaciptir. Kim ulü'l-emre Allah emrettiği için itaat ederse onun ecri Allah katındadır. Kim de yönetici oldukları için onlara menfaat icabı itaat ederse onun ahirette nasibi yoktur. Onun emri olmadan cihada çıkmamak da ulü'l-emre itaattir.*"²⁸⁹

²⁸⁵ Buhârî, *Sahih*, 9, Mevâkît, 527, (I/299), 56, Cihâd, 1, h.no: 2782, (I/752), Edeb, 1, Tevhîd, 48; Muslim, *Sahih*, 1, İmân, 36, h.no: 137-139, (I/53).

²⁸⁶ Buhârî, *Sahih*, 56, Cihad, 2842, (III/1094).

²⁸⁷ Nisa, 4/59.

²⁸⁸ Buhârî, *Sahih*, 56, Cihâd, 109, h.no: 2957, (1/787); Muslim, *Sahih*, 33, İmâre, 32, h.no: 4747-4748, (I/823); İbni Mâce, *Sünen*, 24, Cihâd, 39, h.no: 2859, (1/485).

²⁸⁹ İbn Teymiye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, Vizâretü'l-Evkâf ve Ş-Şuûni'd-Dîniyye, Suud-i Arabistan, 2004, XXXV, 16-17.

Dördüncüsü: Cihad konusunda Kitap ve sünnete bağlılık özellikle de fitne zamanlarında Müslümanlara vaciptir. Müslümanları cihad konusunda bir arada tutmak ancak bu şekilde mümkündür. Aksi takdirde İslâmı'nın cihad anlayışı ile alakası olmayan, nesli bozan, beldeleri tahrip eden, Müslümanların dünya kamuoyu nazarında terörist olarak damgalanmasına sebep olan türedi yapılar ortaya çıkacaktır. Allah Rasülü Müslümanları fitnelere karşı uyarılmış, onlardan sakındırmış ve buna karşı Müslümanların birlik olmalarını emretmiştir. Zeyd b. Sabit'ten nakledilen bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmaktadır: “Pegamberimiz (s.a.v) “gizli ve açık fitnelerden Allah'a sığınınız.” buyurdular. Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bir diğer hadiste Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Bir zaman gelecek ki, zaman daralacak, ameller azalacak, aç gözlülük yayılacak, fitneler çoğalacak ve öldürme olayları artacak...”²⁹⁰

Bu hadislerde işaret edilen fitnelerin günümüzde çoğaldığı hatta zirve yaptığı müşahede edilmektedir. Bütün bu fitnelerden kurtulmanın tek çıkış yolu Kur'an ve sünnete sınıksız sarılmaktan geçmektedir. Bunun için Müslümanların bugün en çok muhtaç oldukları şey, çerçevesi Kur'an ve sünnetle çizilmiş önemli farz-ı kifâyelerden olan cihad hareketi ve bu hareketi icra edecek bütün Müslümanları kapsayıcı bir İslâm ordusunun oluşturulmasıdır.²⁹¹

2.6.6. Cihadın Amacı ve Hikmeti

Cihadın amaç ve hikmeti ile alakalı Abdulaziz bin Abdullah bin Baz rahimehullah şunları kaydetmektedir: Cihad iki türdür:

1. Taarruz cihadı,
2. Savunma cihadı.

Bu iki cihad türünün de maksadı Allah'ın dinini tebliğ etmek, insanları ona davet etmek, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak, yeryüzünde i'lây-ı kelimetullahı sağlayarak dini yalnızca Allah'a has kılmaktır. Cihadla alakalı şu ayet-i kerime de cihadın hedef ve maksadının bu yönde olduğunu ortaya koymaktadır:²⁹² “Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! (İnkâra) son verirlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür.”²⁹³

²⁹⁰ Buhârî, 92, *Sahih*, Fiten, 5, h.no: 7061, (I/1634); Muslim, *Sahih*, 47, İlim, 12, h.no: 6794, (I/1163).

²⁹¹ İbn Bâz, Abdulaziz b. Abdullah, *Mecmû' fetâvâ*, y.y., trs., XVIII, 70.

²⁹² İbn Bâz, *Mecmû' fetâvâ*, XVIII, 70; 101-144.

²⁹³ Enfal, 8/39.

“İbn Ömer rivayet etmektedir: Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurdular: “ Ben, insanlar Allah’tan başka ilah olmadığına ve benim Allah’ın elçisi olduğuma şahitlik edip, namazlarını kılıp zekatlarını verinceye kadar onlar ile savaşmakla emrolundum. İşte bunu yaptıklarında canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak İslâm’ın hakkı hariç ki onun da hesabı Allah’a aittir.”²⁹⁴

Bu ayet ve hadislerden yola çıkarak cihadın amaç ve hikmetlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- 1. İ'lay-ı kelimetullah;** fitrat dini olan İslâm'ı yeryüzüne yayıp, Allah'ın iradesini hayata hakim kılmak,
- 2. Mazlumlara yardım etmek;** zulme uğramış, hakları ellerinden alınmış ve dinlerini özgürce yaşama imkanından mahrum bırakılmış insanları refaha kavuşturmak,
- 3. Düşmanı def edip İslâm'ı müdafaa etmek;** Allah katında geçerli ve tek din olan İslâm'ı düşmanların saldırısından kurtarıp Müslümanları emniyete ulaştırmaktır.²⁹⁵

2.6.7. Cihadın Fazileti

Farz-ı kifâye olan cihadın fazileti hususunda birçok nass varit olup büyük vaatlerde bulunulmuştur. Şöyle ki;

- 1. Allah yolunda cihad etmek karlı bir ticarettir.**²⁹⁶

Tevbe suresinin 111.ayet-i kerimesinde şöyle buyrulmaktadır: *“Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler, ölürler. (Bu), Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da Allah üzerine hak bir vaaddir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O halde O'nunla yapmış olduğunuz bu alış verişinizden dolayı sevinin. İşte bu, (gerçekten) büyük kazançtır.”²⁹⁷*

- 2. Allah yolunda nöbet tutmak üstün bir meziyettir.**²⁹⁸ Çünkü Düşmanların İslâm beldelerine nüfuz edebileceği gedikleri kapatmak gerekmektedir ki İslâm dini ve Müslümanlar güvenlik zafiyetinden emin olsunlar. Bunun için bu yolda çaba sarf edenlerin Allah katında büyük sevaba nail olacakları birçok nas ile kesinlik kazanmıştır. Örneğin Hz. Selman'(r.a) dan gelen bir rivayette peygamberimiz Şöyle

²⁹⁴ Buhârî, *Sahih*, 2, İman, 17, 25, (I/199).

²⁹⁵ İbn Bâz, *Mecmû' fetâvâ*, XVIII, 312.

²⁹⁶ İbn Bâz, *Mecmû' fetâvâ*, XVIII, 284.

²⁹⁷ Tevbe, 9/111.

²⁹⁸ İbn Bâz, *Mecmû' fetâvâ*, XVIII, 81-82.

buyurmuştur: “Bir gün ve bir gece sınırda nöbeti tutmak, gündüzü oruçlu gecesi ibadetli geçirilen bir aydan daha hayırlıdır. Şayet kişi bu nöbet esnasında vazife başında iken ölürse, yapmakta olduğu işin ecri ve sevabı kıyamete kadar devam eder, şehid olarak rızkı da devam eder ve kabirdeki sorgu meleklerinden güven içinde olur.”²⁹⁹

3. Cennet kılıçların gölgesi altındadır.³⁰⁰ Malum olduğu üzere İslâm'ın yeryüzüne hakim olup ilahi adaletin tesis edilmesi ancak farz-ı kifâye olan cihad ile mümkündür. Müslümanlar bu farzı yerine getirdiklerinde Allah'ın iradesini yeryüzünde hakim kılmış olurlar. İslâm'ın asıl gayesi olan bu sorumluluğu yerine getirenlerin mükafatlandırılması onlar için nasslarda vadedilmiş bir haktır. Nitekim Abdullah b. Ebi Evfa'nın rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Efendimiz (s.a.v) insanlara söyle seslenmiştir: “Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı istemeyin. Allah'tan afiyet dileyin. Fakat şayet onlarla savaşmak zorunda kalırsanız sabredin. Bilin ki cennet kılıçların gölgesi altındadır.”³⁰¹

4. Hiçbirşey farz-ı kifâye olan cihada denk değildir. Yukarıda izah edildiği üzere Müslümanlar için güvenli bir hayat ancak cihad farzietini eda etmekle mümkündür. Çünkü Müslümanların düşmanlara mukavemet edip onları caydıracak bir güce sahip olmadıkları her an saldırıya maruz kalmaları muhtemeldir. Bu durumda başta canları ve dinleri olmak üzere bütün değerleri tehdit altına girmiş olur. Çünkü güvenliğin olmadığı yerde hiçbirşeyin teminatı yoktur. Eğer Müslümanlar huzur içerisinde dinlerini yaşayıp mutlu bir hayat sürdürmek istiyorlarsa cihad farzietini bihakkın eda etmelidirler. Bunu başardıkları takdirde başta canları olmak üzere bütün değerlerini koruma altına almış olurlar. İşte bundan ötürü Müslüman için hayatta hiçbir şey cihada denk değildir denilmiştir. Çünkü hayat namına her şey ancak cihadın sonucu olan emniyet ile elde edilmektedir. Ebu Hureyre'nin nakl ettiği bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: “Adamın biri Ey Allah'ın Resulü bana cihada denk bir amel göster dedi. Resulullah (s.a.v) böyle bir amel bulamıyorum dedi ve ardından mücahid, cihad için çıktığında sen de mescide girip ara vermeden namaz kılıp aralıksız oruç tutmaya güç yetirebilir misin diye sordu. Adam da bunu kim yapabilir,

²⁹⁹ Muslim, *Sahih*, 33, İmâre, 163, h.no: 4938, (I/855); İbni Mâce, *Sünen*, 24, Cihâd, 7, h.no: 2267-2768, (1/470).

³⁰⁰ Erişim: Mecelletu'l-Ezher, [<https://www.alukah.net/sharia/0/62142/>], Erişim Tarihi: 19/05/2019.

³⁰¹ Buhârî, *Sahih*, 56, Cihad, 22, 2818, (I/760).

dedi.”³⁰²

5. Cennetin kapılarından biri de cihattır. Ubade b. Samit'in rivayet ettiğine göre Allah Resulü (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “*Allah’ın yolunda cihad ediniz! Kuşkusuz ki Allah’ın yolunda cihad, cennet kapılarından bir kapıdır. Allah Tebâreke ve Teâlâ cihad sebebiyle üzüntü ve hüzünden kurtarır.*”³⁰³

³⁰² Buhârî, *Sahih*, 56, Cihad, 1, 2785, (I/754).

³⁰³ Ahmed bin Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1995, V, 314-330.

SONUÇ

Malum olduğu üzere İslâm hukukunda farzlar, farz-ı ayn ve farz-ı kifâye olmak üzere iki kısma ayrılır. Farz-ı aynlar toplumun her bir ferdini bireysel bazda ilgilendiren temel dinî yükümlülüklerken farz-ı kifâyeler ise meşrûiyet itibarıyla bütün toplumu ilgilendiren; ama bir kesim tarafından yerine getirildiğinde bütün toplumun sorumluluktan kurtulduğu dinî yükümlülüklerdir.

Farz olması hasebiyle farz-ı ayn ve farz-ı kifâyenin Müslümanlar için ehemmiyeti tartışmasızdır. Fakat Müslümanların, zamanla bu iki farzı yerine getirme hususunda göstermeleri gereken hassasiyetlerinin değişmesi ile ortaya çıkan ihmalkarlık yüzünden bu yükümlülüklerin ehemmiyet ve önceliği fukaha nezdinde farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Örneğin beş vakit namaz farz olduğu gibi cihada çıkmak da farzdır. Ama birincisi farz-ı ayn, ikincisi farz-ı kifâyedir. Bunun doğal sonucu olarak beş vakit namaz kılmak her halükarda zorunluymuşken cihada çıkmak ise ancak gerektiğinde zorunlu olmaktadır. Bu durum farz-ı kifâyenin önemsiz olduğu veya ötelenmesi gerektiği sonucunu doğurmamaktadır. Çünkü sadece cihadla sağlanan emniyet ve huzur ortamı olmadan namaz farziyeti hakkıyla yerine getirilemez. Müslümanlar için Mekke dönemi bunun en açık örneğidir.

Ancak zamanla ülkeler fethedilip Müslümanlar geniş coğrafyalara sahip olup emniyete kavuştuklarında rehavete kapılıp dinin, namaz gibi farz-ı ayn olan ibadetlerden ibaret olduğu gafletine düşmüşlerdir. Oysa unutulmamalıdır ki farz-ı aynı hakkıyla eda edebilmek, ancak huzur ve emniyete kavuşmuş, Müslümanların hükümran olduğu bir ortamda mümkün olabilmektedir ki bu da sadece cihad gibi farz-ı kifâye olan görevleri eda etmekle sağlanabilir. İşte Müslümanların farz-ı kifâye konusundaki bu yanlış telakkisi farz-ı kifâye ve farz-ı ayn arasında önem ve öncelik tartışmasını zorunlu kılmıştır.

Bu noktada muteber İslâm fakihlerinden Şâtıbî, İbn Âşûr ve Hasan Turâbî'nin değerlendirmelerinden birer örnek vermek meseleyi daha da anlaşılır kılacaktır. Mesela Şâtıbî'ye göre farz-ı kifâye önem olarak farz-ı ayndan daha düşük değildir. Hatta farz-ı kifâyeler yerine getirilmeden farz-ı aynlar yerine getirelemez. Çünkü farz-ı kifâyeler farz-ı aynların tamamlayıcısı olma özelliğini taşımaktadır. Buradan anlaşılıyor ki farz-ı kifâye, verdiğimiz namaz ve cihad örneğinde olduğu gibi farz-ı aynın yerine getirilmesi için çoğu zaman ön şarttır. Bu husus farz-ı kifâyenin ön şart

olduğu bütün farz-ı ayn ibadetler için caridir.

Çağdaş alimlerden Tahir İbn Âşûr, maslahat-ı ammenin çeşitlerinden olan farz-ı kifâyeleri -ki bunlar bütün toplumu ilgilendiren şeylerdir- bireylerin zimmetine taalluk eden farz-ı ayn olan yükümlülüklerden daha önemli görmektedir.

Hasan Turâbî'ye göre ise günümüzde farz-ı kifâye, üzerinde durulması gereken en önemli dini görevdir. Çünkü şu anda İslâm topraklarında yaşayan Müslümanların karşılaşmış oldukları en büyük problem dini, statik/durağan bir forma sokmaları yani hayatiyetini yitirecek bir pozisyonda bırakmaları ve bu yüzden de toplumu ilgilendiren pek çok duruma kayıtsız kalmalarıdır. İslâm toplumlarında özellikle kayıtsız kalınan konuların başında toplumu ilgilendiren meseleler gelmektedir. Bunlar da toplumsal, politik, ekonomik, uluslararası vb. farz-ı kifâye kapsamına giren konulardır.

İşte bütün bunlardan hareketle fukaha farz-ı kifâyenin her zaman ikincil bir görev değil yeri geldiğinde farz-ı ayna dönüşeceğini de beyan etmişlerdir. Örneğin ifta (din konusunda halkı bilgilendirme) vazifesi farz-ı kifâyedir. Ancak bir belde bu görevi deruhte edecek sadece bir kişi varsa artık bu vazifeyi yerine getirmek o kişi için farz-ı ayn haline gelir. Bunun gibi tıp dalında uzman olan bir grup tıpcı bir belde bulunur ve onların dışında hastalara bakabilecek başka kimse kalmazsa artık bu görev onlar için mecburi bir hizmete dönüşür, farz-ı kifâyeden çıkıp aynî bir görev halini alır. Onlardan her kim bu işten geri duracak olursa günahkar olur.

Günümüz İslâm fakihleri, farz-ı kifâyenin örnekleri bağlamında Müslümanların nezdinde bilinen cenaze namazı, cihad, emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker, içtihad gibi konuların yanı sıra, Müslümanların güncel problemlerine sağlıklı çözümler üretecek kolektif içtihadın ortaya çıktığı fıkıh akademileri; fen, teknoloji ve diğer beşeri alanlarda Müslümanları diğer dünya toplumlarına karşı ayakta tutabilecek bilim adamlarının yetişeceği ilmî ve bilimsel platformların oluşturulması ve İslâm topraklarını haricî toplumlardan gelecek tehditlere karşı korumak için bütün İslâmî kesimleri bünyesinde bulunduran İslâmî bir ordunun kurulmasını da farz-ı kifaye kapsamında değerlendirmişlerdir.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerim

Abdulkebir, Abdalbaki, *İhyâu'l-furûzi'l-kifâiyyeti sebîlu tenmiyyeti'l-müctemei'*, Vizâretü'l-Evkâf, Katar, 2005, (*İhyâu'l-furûzi'l-kifâiyye*).

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd (ö. 1387/1968), *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2. Baskı, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1988, (*el-Mu'cemü'l-müfehres*).

Ahmed bin Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1995, (I-VIII), (*Müsned*).

Ahsîkesî, Muhammed b. Muhammed b. Ömer (ö. 644/1246), *el-Müntehab fî usûli'l-mezheb*, thk. Ahmed Muhammed Nâsır Abbas el-Avadî, Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, Beyrut, 2005, (*el-Müntehab*).

Âmidî, Ebû'l-Hasen (Ebû'l-Kasım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî (ö. 631/1233), *el-İhkâm fî usûli'l-İhkâm*, thk. Abdurrezzak Afîfî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 2003, (I-IV), (*el-İhkâm*).

Âşûr, Abdulfettâh (ö. 1430/2009), *Menhecu'l-Kur'an fî terbiyyeti'l-mücteme'i*, Matba'atu'l-Hancî, Mısır, 1979, (*Menhecu'l-Kur'an*).

el-Attar, Hasan b. Muahmmmed (ö. 1250/1834), *Hâşiyetü'l-Attar alâ Cem'il-cevami'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, trs., (I-II), (*Hâşiyetü'l-Attar*).

el-Bâkillânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basri (ö. 403/1013), *et-Takrîb ve'l-irşâd*, thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Zenid, Müessesetü'r- Risâle, Beyrut, 1993, (I-III), (*et-Takrîb*).

Beyânûnî, Muhammed Ebû'l- Feth (ö. 1362/1643) "*Hüküm*", DİA, İstanbul, 1998, XVIII, 466-468.

el-Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed (ö. 730/1330), *Keşfu'l-esrar şerhu usûli'l-Pezdevî*, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, trs., (I-IV), (*Keşfu'l-esrar*).

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed b. İsmail, Dâru Tûku'n-Necat, 2001, (I-IX), (*Sahîh*).

el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981), thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1994, (I-V) (*Ahkâmü'l-Kur'an*).

_____ *el-Fusûl fî'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, Vezâretü'l- Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2.Baskı, Kuveyt, 1994, (I-IV), (*el-Fusûl*).

- el-Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed (ö. 816/1413), *et-Ta'rîfât*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, (*et-Ta'rîfât*).
- el-Cüveynî, Abdülmelik bin Abdullah bin Yûsuf bin İmamü'l-Haremeyn Muhammed (ö. 478/1085), *el-Giyâsul-ümemi fi't-tiyasü'z-zulemi*, thk. Dr. Abdulazim ed-Dîb, 2. Baskı, Mektebetü'l-İmami'l-Haremeyn, 1980, (*el-Giyâsul-ümem*).
- _____ *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdulazim Mahmud ed-Dib, Darü'l-Minhâc, Beyrut, 2007, (I-XX), (*Nihâyetü'l-matlab*).
- ed-Dihlevî, Şahveliyyullah Ahmed b. Abdurrahîm (ö. 1176/1762), *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, thk. Seyyid Sabık, Dâru'l-Cîl, Kahire, 2005, (I-II), (*Hüccetullâhi'l-bâliğa*).
- ed-Demîrî, Ebû'l-Beka eş-Şâfiî, Muhammed b. Musa b. İsa b. Ali (ö. 808/1405), *en-Necmü'l-vehhâc fi şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2004, (I-X), (*Necmü'l-vehhâc*).
- Ebu Davud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *es-Sünen*, thk. Muhammed Avvame, Müessesur-Risale, Beyrut, 1998, (I-V), (*es-Sünen*).
- Ebû Habîb, Sa'dî, *el-Kâmûsü'l-fikhî lügâten ve'stilâhen*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1988, (*el-Kâmûsü'l-fikhî*).
- Ebu Süleyman, Abdulvehhab İbrahim, *Fıkhü'd-darûreti ve tatbîkâtihî'l-muâsıra*, el-Ma'hedi'l-İslâmî li'l-Buhûs ve't-Tedrib, Cidde, 2002, (*Fıkhü'd-darûreti*).
- Ebû Ya'Lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef (ö. 458/1066), nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, (*el-Ahkâmü's-sultâniyye*).
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ (ö. 1393/1974), *Usûlü'fikh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, y.y., trs., (*Usûlü'fikh*).
- el-Makdisî, Bahâuddîn Abdurrahman b. İbrahim b. Ahmed (ö. 624/1226), *el-İddetu şerhu'l-Umde*, Dâru'l-Hâdis, Kahire, 2003, (*el-İdde*).
- el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub (ö. 817/1415), *el-Kamusü'l-muhît*, Matbaatu'l-Eseriyye, Mısır, 1883, (I-IV), (*el-Kamusü'l-muhît*).
- el-Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hafız, eş-Şeriketü'l-Medineti'l-Münevvere li't-Tab' ve'n-Neşr, Cidde, 2006, (I-IV), (*Mustasfâ*).
- _____ *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs, (I-IV), (*İhyâ*).

_____ *el-Vasît fi'l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmûd İbrâhim ve Muhammed Muhammed Tamir, Dâru's-Selâm, Kahire, 1997, (I-VII), (*el-Vasît*).

_____ *el-Vecîz fi fikhi'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. Ali Mu'avvez ve Adil Abdulmevcud, Daru'l-Erkam, Beyrut, 1997, (I-II), (*el-Vecîz*).

Halîl b. Ahmed, Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) (ö. 175/791), *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî ve İbrâhim es -Samerrâî, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, Beyrut, 1988, (I-VIII), (*Kitâbu'l-'ayn*).

el-Hallâf, Abdülvehhâb (ö. 1375/1956), *İlmu usûli'l-fikhi*, Mektebetu'd-Da've, 8. Baskı, Mısır, trs., (*İlmu usûli'l-fikhi*).

Hasebillah, Ali, *Usûlü't-teşrî'i'l-İslâmî*, Dâru'l-Mearif, Mısır, 1985, (*Usûlü't-teşrî'*).

el-Hattab, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrahmân el-Hattâb er-Ruaynî (ö. 954/1547), *Mevâhibu'l-celil fi şerhi muhtasari'l-Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992, (I-VI), (*Mevâhibu'l-celil*).

Heykel, Muhammed Hayr, *el-Cihâd ve'l-kitâl fi's-siyâseti's-şer'iyyeti*, Lübnan, Daru'l Beyârik, 1996, (I-III), (*el-Cihâd ve'l-kitâl*).

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (ö. 1392/1973), *Usûlü'n-nizâmî'l-ictimâ'î fi'l-İslâm*, Şirketu't-Tunusiyye li't-Tevzi', Tunus, 1985, (*Usûlü'n-nizâm*).

_____ *Mekâsidu's-şerîeti'l-İslâmiyye*, thk. Muhammedu'l-Hebîb ibnu'l-Hûce, Vizâretu'l-Evkâf, Katar, 2004, (I-III), (*Mekâsid*).

İbn Bâz, Abdulaziz b. Abdullah (ö. 1410/1990), *Mecmû' fetâvâ*, y.y., trs., (I-XXX), (*Mecmû' fetâvâ*).

İbn Burhan, Ahmed b. Ali (ö. 518/1124), *el-Vusûl ile'l-usûl*, thk. Dr. Abdulhamid Ebu Zenid, Dâru'l-Me'arif, Riyad, 1948, (I-II), (*el-Vusûl*).

İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî (ö. 741/1340), *el-Kavânînü'l-fikhiyye fi telhîsi mezhebi'l-Mâlikiyye ve't-tenbîh 'alâ mezhebi's-Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye ve'l-Hanbeliyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs., (*el-Kavânînü'l-fikhiyye*).

İbn Emîri'l-Hac, Ebu Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Halebî (ö. 879/1474), *et-Takrîr ve't-tahbîr fi'l-ilmî'l-usûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, (I-III), (*et-Takrîr ve't-tahbîr*).

İbn Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 606/1210), *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî – Mahmud Muhammed et-Tanâhî, el-

Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1979, (I-V), (*en-Nihâye*).

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî (ö. 395/1004), *Mekâyîsu'l-luğê*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979, (I-VI), (*Mekâyîsu'l-luğê*).

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed (ö. 852/1449), *Fethu'l-bârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1959, (I-XIII), (*Fethu'l-bârî*).

İbn Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249), *Muhtasarü münteha's-sül ve'l-emel fi ilmeyi'l-usûli ve'l-cedel*, thk. Nezir Hammad, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2006, (I-II), (*Muhtasarü münteha*).

İbn Hamîd, Salih b. Abdullah (ö. 403/1012) ve bşk., *Nedratu'n-naîm fi mekârimi ahlaki'r-Rasûli'l-Kerîm*, 4.Baskı, Dâru'l-Vesileti li'n-Neşri ve't-Tevî', Cidde, (I-IV), (*Nedratu'n-naîm*).

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064), *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trs., (I-XII), (*el-Muhallâ*).

İbn Kâsım, Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî en-Necdî (ö. 1392/1972), *Hâşiyetü'r-ravdi'l-mürbi' şerh-u Zâdi'l-Müstekni'*, y.y., 1976, (I-VII), (*Hâşiyetü'r-ravd*).

İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350), *Zâdü'l-me'âd*, 27.Baskı, Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1994, (I-V), (*Zâdü'l-me'âd*).

İbn Kudame el-Makdisî, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed (ö. 620/1223), *el-Kâfi fi fikhi'l-imam Ahmed*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, (I-IV), (*el-Kâfi*).

_____ *Ravdatu'n-nazır ve Cenneti'l-menazır*, thk. Şaban Muhammed İsmail, 2. Baskı, Müessetü'r-Reyyan, Beyrut, 2002, (I-II), (*Ravdatu'n-nâzır*).

_____ *el-Muğnî*, Mektebetu'l-Kahire, Kahire, 1968, (I-X), (*el-Muğnî*).

İbn Lahham , Ali b. Muhammed b. Ali b. Abbas b. Şeyban Alauddin Ebu'l-Hasan (ö. 803/1401), *el-Muhtasar fi usuli'l-fikh ala mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Mazhar Beka, Camiatu'l-Melik Abdülaziz, Dımaşk, 1980, (*el-Muhtasar*).

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887), *es-Sünen*, thk. Muhammed Nasiruddin Elbânî, Dâru'l-Meârif, Riyad, trs., (I-IV), (*es-Sünen*).

- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn (ö. 711/1311), *Lisânü'l-arab*, Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, (I-XVIII), (*Lisânü'l-arab*).
- İbn Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nîsâbûrî (ö. 319/931), *el-İcma'*, thk. Fuad Abdülmünim Ahmed, Dâru'l-Müslim li'n-Neşri ve't-Tevzi', y.y., 2004, (*el-İcma'*).
- İbn Teymiye, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. el-Hadır b. Muhammed el-Harrânî (ö. 622/1225), *el-Muharrer fi'l-fikhi alâ mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, 2. Baskı, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1984, (I-II), (*el-Muharrer*).
- _____ *Mecmûu'l-fetâvâ*, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, Suud-i Arabistan, 2004, (I-XXXVI), (*Mecmûu'l-fetâvâ*).
- İbn Teymiye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328), *el-Hisbe fi'l-İslâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs., (*el-Hisbe*).
- _____ *el-Müstedrek alâ mecmûi fetâvâ*, thk. Muhammed Abdurrahman Kasım, y.y., 1998, (I-V), (*el-Müstedrek*).
- İbn Neccâr, Ebû'l-Beka Muhammed b. Ahmed b. Abdulaziz (ö. 972/1564), thk. Muhammed ez-Zuhayli ve Nezih Hammad, *Şerhu'l-kevkebi'l-münîr*, 2. Baskı, Mektebetü'l-Ubeykân, el-Memleketü'l-Arabiyyetu's-Suudiye, 1997, (I-IV), (*Şerhu'l-kevkeb*).
- İbn Useymîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân el-Useymîn et-Temîmî (ö. 1929-2001) *eş-Şerhu'l-mümti 'alâ zâdi'l-müstakni*, Dâru İbni'l-Cevzî, y.y., 2007, (I-XV), (*eş-Şerhu'l-mümti*).
- İsnevî, Ebû Muhammed Abdurrahîm b. Hasan (ö. 772/1370), *Nihâyetü's-sûl fi şerhi minhâci'l-vusûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, (*Nihâyetü's-sûl*).
- _____ *et-Temhîd fi tahrîci'l-fürû' ale'l-usûl*, thk. Dr. Muhammed Hasan Heytu, Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1979, (*et-Temhîd*).
- İzz b. Abdisselâm, Muhammed izzuddin ed-Dîmeşkî (ö. 660/1200), thk. Taha Abdurrauf Sa'd, *Kavâidu'l-ahkam fi mesâlihi'l-enam*, Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, Kahire, 1991, (I-II), (*Kavâidu'l-ahkam*).
- el-Kahtânî, Müsfir b. Ali b. Muhammed, *Menhecu istinbâti ahkâmi'n-nevâzili'l-fikhiyyeti'l-mu'âsıra*, 2. Baskı, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2010, (*Menhec*).
- el-Karâfî, Şihâbüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed (ö. 684/1285), *Şerh-u tenkîhi'l-fusûl*, thk. Taha Abdurrauf Sa'd, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire, 1973, (*Şerh-u tenkîh*).
- _____ *Envâru'l-burûk fi envâi'l-furûk*, Âlemu'l-Kutûb, trs., (I-IV), (*el-Furûk*).

- _____ *ez-Zehîra*, thk. Muhammed Hecî vd., Dâru'l-Ğarbi' İslâmî, Beyrut, 1994, (I-XIV), (*ez-Zehîra*).
- el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (ö. 587/1191), *Bedaiu's-sanai' fî tertîbi's-şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, (I-VII), (*Bedaiu's-sanai'*).
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (ö. 671/1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. İbrâhim Atfîş – Ahmed el-Berdûnî, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1964, (I-XX), (*Câmi' li ahkâm*).
- el-Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî el-Ensâri (ö. 1848-1886), *Fevâtihu'r-rahâmût şerhu müsellemi's-subût*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002, (I-II), (*Fevâtihu'r-rahâmût*).
- el-Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö. 450/1058), *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, Daru'l-Hadis, Kahire, trs., (*el-Ahkâmü's-sultâniyye*).
- _____ *el-Hâvi'l-kebîr fî fikhi mezhebi'l-imami's-Şâfiî*, thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvez- Şeyh Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1999, (I-XIX), (*el-Hâvi'l-kebîr*).
- el-Merdâvî, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed (ö. 885/1480), *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, 2. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrut, trs., (I-XII), (*el-İnsâf*).
- el-Mevvâk, Muhammed b. Yusuf b. Ebi'l-Kasım (ö. 897/1492), *et-Tâc ve'l-iklîl li muhtasari Halîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, (I-VIII), (*et-Tâc ve'l-iklîl*).
- el-Mişâlî, Sâbiru's-Seyyid Muhammed Ali (2008), “el-Vâcibu'l-kifâi: Dirâsetun usûliyyetun müeyyedetu bi'n-nemâzeci'l-fikhiyyeti”, **Kahire Üniversitesi Merkezi'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye** 3 (4), 569-648, (*el-Vâcibu'l-kifâi*).
- Muslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahih-u muslim*, Muhammed Fuad Abdulbaki, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, trs., (I-V), (*Sahih*).
- Molla Hüsrev, Mehmed Efendi (ö. 885/1481), *Mir'âtü'l-usûl şerhu Mirkâti'l-vüsûl*, Şirket-i Sahâfiye-i Osmâniye, Dersaadet, 1903, (*Mir'âtü'l-usûl*).
- Mûne, Ömer, *el-Vâcibâtu'l-Kifâiyyetu ve devruhâ fî tahkiki't-tenmiyyeti'l-iktisâdiyyeti*, (Ürdün Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Amman, 2005, (*el-Vâcibâtu'l-kifâiyye*).
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin (ö. 676/1277), *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*,

thk. Muhammed Necîb el-Mutî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003, (I-XXIII), (*el-Mecmû*).

_____ *Ravdâtu't-tâlibîn ve umdetü'l-müftî*, thk. Züheyr eş-Şâvîş, 2. Baskı, el-Mektebetü'l-İslâmî, Şam-Beyrut-Amman, 1991, (I-XII), (*Ravdâtu't-tâlibîn*).

_____ *Minhâcu't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*, thk. Muhammed Muhammed Tahir Şaban, Dâru'l-Minhac, Lübnan-Beyrut, 2005, (*Minhâcu't-tâlibîn*).

el-Pezdevî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö. 482/1089), *el-Usûl*, (*Keşfü'l-esrâr an usûli fahri'l-İslâm el-Pezdevî* ile birlikte), 3. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye, Beyrut, 1997, (I-IV), (*el-Usûl*).

er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed (ö. 606/1209), *el-Mahsûl fî ilmi'l-usûl*, 2. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1992, (I-VI), (*el-Mahsûl*).

Reşîd Velvîl, Reşîd Riyâd, *el-Furûzu'l-kifâiyyetu ve ehemmiyetuhâ fî binâi'l-müctemei'*, (Necâhi Vatan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Filistin, 2015, (*el-Furûzu'l-kifâiyye*).

er-Rafîî, Mustafâ Sâdık b. Abdirezzâk b. Saîd b. Ahmed b. Abdilkadir (ö. 1937/1355), *Vahyu'l-kalem*, thk. Derviş el-Cüveydî , el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, trs., (I-III), (*Vahyu'l-kalem*).

Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd (ö. 747/1346), *et-Tavzîh şerhu't-Tenkîh*, (*et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkîh* ile birlikte), Dâru'l-Erkam b. Ebî'l- Erkam, Beyrut, 1998, (I-II), (*et-Tavzîh*).

es-Sedlân, Salih b. Ğânim, *Salatu'l-cemaati hukmihâ ve ahkâmihâ*, 3.Baskı, Dâru'l-Belenesiyeti li'n-Neşri Ve't-Tevzi', Riyâd, 1995, (*Salatu'l-cemaati*).

es-Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî (ö. 489/1096), *Kavati'u'l-edille fî'l-usûl*, thk. Muhammed İsmail eş-Şâfiî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, (I-II), (*Kavati'u'l-edille*).

es-Semerkindî, Alâeddîn, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed (ö. 539/1144), *Mîzânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl*, thk. Muhammed Zeki Abdalberr, Metâbiu'l-Dûheti'l-Hedîse, Katar, 1984, (*el-Mîzânü'l-usûl*).

es-Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1993, (I-XXX), (*el-Mebsût*).

_____ *el-Usûl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, I-II, 1996.

Seyyid Kutub, İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî (ö. 1966/1385), *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 32. Baskı, Dâru's-Şurûk, Kahire, 2003, (I-VI), (*Fî zilâli'l-Kur'ân*).

es-Sibâî, Mustafa (ö. 1383/1964), *İştirâkiyyetu'l-İslâm*, 2. Baskı, ed-Dâru'l-Kavmiyye

- li't-Tabbâ'ti ve'n-Neşr, Mısır, 1960, (*İştirâkiyetu'l-İslâm*).
- es-Sübkî, Tacuddîn Abdulvehab b. Takiyüddîn (ö.771/1372), *el-Eşbah ve'n-nezair*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, (I-II), (*el-Eşbah ve'n-nezair*).
- _____ *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, (I-III), (*el-İbhâc*).
- _____ *Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fikh*, thk. Abdulmünim Halil İbrahim, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, (*Cem'u'l-cevâmi'*).
- es-Suyûtî, Celaleddin Ebü'l-Fazl Abdurrahman bin Kemaleddin Ebi Bekr bin Muhammed (ö. 911/1505), *el-Eşbah ve'n-nezair*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990., (*el-Eşbah ve'n-nezair*).
- _____ *Takrîrü'l-istinâd fî tefsîri'l-ictihâd*, nşr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed, Dâru'd-Da'vet, İskenderiye, 1983, (*Takrîrü'l-istinâd*).
- _____ *er-Redd ala men ahlede ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fî külli asrin farz*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire, trs., (*er-Redd*).
- Şaban, Muhammed İsmail, *el-İctihadü'l-cemâi ve devru'l-mecâmi'l-fikhiyyeti fî tatbîkihi*, Daru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1998, (*el-İctihadü'l-cemâi*).
- eş-Şâfiî, Muhammed bin İdris (ö. 204/819), *el-Ümm*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1990, (I-VIII), (*el-Ümm*).
- eş-Şâtübî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtübî el-Girnâtî (ö.790/1388), thk. Ebî Abîde Meşhûr Âl-i Selman, *Muvafakât*, Dar-u İbn Affân, Kahire, 1997, (I-VII), (*Muvafakât*).
- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî (ö.1250/1834), *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakk min ilmi'l-usûl*, thk. Şeyh Ahmed İnâye, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1999, (I-II), (*İrşâdü'l-fuhûl*).
- eş-Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf (ö. 476/1083), *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmami's-Şâfiî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs., (I-III), (*el-Mühezzeb*).
- et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mesud b. Ömer (ö. 792/1390), *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkîh*, Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, Beyrut, 1998, (I-II), (*et-Telvîh*).
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) (ö. 279/892), *el-Camiul-kebîr*, thk. Beşşar Avvad Maruf, Darul-Ğarbil-İslâmi, 2. Baskı, Beyrut, 1998, (I-III), (*el-Camiul-kebîr*).
- et-Tûfi, Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleyman (ö. 716/1316), *Şerhu muhtasari'r-Ravza*,

- thk. Abdullah b. Abdülmühsin Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987, (I-III), (*Şerhu muhtasari'r-Ravza*).
- et-Tunusî, Hayruddîn (ö. 1308/1890), *Akvemü'l-mesalik fi ma'rifetu ahvâli'l-memâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-Lübnanî, Beyrut, 2012, (*Akvemü'l-mesalik*).
- et-Turâbî, Hasan, *Kadâya't-tecdîd*, Me'hedu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Hartum, 1990, (*Kadâyâ*).
- Wensinck, Arent Jean (ö. 1358/1939), *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-Nebevî* (Concordance et indices de la tradition musulmane), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1986, (I-VIII), (*el-Mu'cemü'l-müfehres*).
- ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed (ö. 1205/1790), *Tâcü'l-arûs min cevâhîri'l-kâmûs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994, (I-XX), (*Tâcü'l-arûs*).
- ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah (ö. 794/1391), *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*, thk. Dr. Muhammed Muhammed Tâmir, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, (I-VIII), (*el-Bahru'l-muhît*).
- _____ *Teşnifu'l-mesâmi' bi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Seyyid Abdulaziz-Abdullah Rebi', Mektebu Kurtuba, y.y., 1998, (I-IV), (*Teşnifu'l-mesâmi'*).
- _____ *el-Mensûr fi'l-kavaidi'l-fikhiyye*, 2. Baskı, Vizaretu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, Kuveyt, 1985, (I-III), (*el-Mensûr*).
- ez-Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. Es-Sırrî b. Sehl (ö. 311/923), *Meâni'il-Kur'ân ve i'rabuhu*, Âlimu'l-Kutub, Beyrut, 1988, (I-V), (*Meâni'il-Kur'ân*).

LİSANSÜSTÜ TEZ ORIJİNALLIK RAPORU

Tez Başlığı / Konusu:

27/05/2019

İslam Fıkında Farz-ı Kifâye

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 100 sayfalık kısmına ilişkin, 27/05/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6 (Yüzde altı) dır.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

27/05/2019

Şahin SÜREK

Adı Soyadı : Şahin SÜREK

Öğrenci No : 169203013

Anabilim Dalı : İslam Hukuku

Programı :

Statüsü : Y. Lisans Doktora

Doc. Dr. Mehmet Selim ASLAN

...../...../2019

ENSTİTÜ ONAYI
UYGUNDUR

...../...../201.....

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü